

VİKTOR EMİL FRANKL'DA DİN VE İNSAN

Gölbahar GÖLER AKGÖL

Yüksek Lisans Tezi

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

2025

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Gülbahar GÜLER AKGÜL

VİKTOR EMİL FRANKL'DA DİN VE İNSAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

ERZURUM-2025

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "VİKTOR EMİL FRANKL'DA DİN VE İNSAN" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- _ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- _ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

18.08.2025

Aslı ıslak imzalıdır

Gülbahar GÜLER AKGÜL

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof.Dr. Ruhattin YAZOĞLU danışmanlığında Gülbahar GÜLER AKGÜL tarafından hazırlanan “**Viktor E. Frankl'da Din ve İnsan**” başlıklı çalışma 06/08/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Felsefe ve Din Bilimleri - Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı'nda **Yüksek Lisans** tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı (Danışman):	Prof.Dr. Ruhattin YAZOĞLU <i>ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ</i>	e-imza
Jüri Üyesi:	Doç.Dr. Okan BAĞCI <i>ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ</i>	e-imza
Jüri Üyesi:	Doç. Sait KAR <i>ORDU ÜNİVERSİTESİ</i>	e-imza

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

18/08/2025
Prof.Dr. Hanifi ŞAHİN
Enstitü Müdürü
e-imza

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ, KAPSAMI VE KAYNAKLARI	3
A. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	3
B. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Kaynakları	4
C. Konuyla İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar	4
II. VİKTOR EMİL FRANKL HAYATI, ESERLERİ VE YAŞADIĞI DÖNEME ETKİSİ	6
A. Hayatı	6
B. Eserleri.....	10
C. Yaşadığı Döneme Etkisi	12

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE İNSAN KAVRAMLARINA FELSEFİ BİR BAKIŞ

1.1. DİN KAVRAMI VE ANLAM ARAYIŞI.....	14
1.2. İNSAN ANLAYIŞI: FELSEFİ TEMELLER.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

VIKTOR FRANKL'DA DİN VE İNSAN

2.1. DİN ANLAYIŞI.....	24
2.1.1. Tanrı ve İnanç Üzerine Düşünceleri.....	25
2.1.2. İnanç, Umut ve Anlam İlişkisi	40
2.2. İNSAN ANLAYIŞI.....	50
2.2.1. Varoluş Felsefesi	51
2.2.2. İnsanın Ruhsal Boyutu: Beden-Zihin-Ruh Üçlüsü.....	58
2.2.3. İnsanın Sorumluluğu	64

2.3. DİN-İNSAN İLİŞKİSİ	69
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA	80
ÖZGEÇMİŞ.....	85

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VİKTOR EMİL FRANKL'DA DİN VE İNSAN

Gülbahar GÜLER AKGÜL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

2025, 85 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

Doç Dr. Sait KAR

Doç. Dr. Okan BAĞCI

Viktor E. Frankl, 20. yüzyılın başlarında Avusturya'da dünyaya gelmiş, Yahudi kökenli bir nörolog ve psikiyatridir. Döneminin düşünsel ve bilimsel ortamı içerisinde Sigmund Freud ve Alfred Adler gibi önemli isimlerle yolları kesişmiş, ancak bireysel yaşam deneyimleri ve özgün düşünsel yönelimi onu bu kuramsal yaklaşımların ötesine geçmeye sevk etmiştir.

Viktor Emil Frankl'da Din ve İnsan ilişkisini konu edinen bu çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı Viktor Emil Frankl'ın Din ve İnsan hakkındaki görüşlerine yer vererek din ve insan ilişkisine yeni bir bakış açısı ortaya koymaktır.

Viktor Emil Frankl yaşamının ilk döneminde psikolojiye olan ilgisi ile önce Sigmund Freud, ardından Alfred Adler'den etkilenmiş onların görüşlerini benimsemiştir. Ancak II. Dünya Savaşı ile yaşadığı kişisel deneyimleri Freud veya Adler'in ortaya koyduğu görüşlerin insanı mekanik bir boyuta taşıdığını fark ettirmiştir. Zira ölmek üzere olan ya da hayatta sahip olduğu her şeyi kaybeden insanların sağlam bir inançla hayata tutunduklarını gören Frankl, bu insanları yaşama bağlayan bir gücün varlığını fark etmiştir. Bunu 'anlam' kavramı ile tanımlayan Frankl kendi geliştirdiği terapi ile insanın anlam arayışı serüvenini anlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Viktor Emil Frankl, Din, İnsan, Anlam, Logoterapi, Din-İnsan ilişkisi.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****RELIGION AND HUMAN BEING IN VIKTOR EMIL FRANKL****Gülbahar GÜLER AKGÜL****Advisor: Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU****2025, 85 Pages****Jury: Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU****Assoc. Prof. Dr. Sait KAR****Assoc. Prof. Dr. Okan BAĞCI**

Viktor E. Frankl, a neurologist and psychiatrist of Jewish descent, was born in Austria at the beginning of the 20th century. Throughout his life, he engaged with the intellectual and scientific currents of his era, encountering influential figures such as Sigmund Freud and Alfred Adler. Nevertheless, his unique life experiences and original intellectual orientation eventually led him beyond these established theoretical frameworks.

This study, which examines the relationship between religion and humanity in Viktor Emil Frankl's thought, employs the method of content analysis. Its aim is to offer a new perspective on the religion-human relationship by presenting Frankl's views on "Religion and Human."

In the early stages of his career, Frankl was initially influenced by the ideas of Sigmund Freud and later Alfred Adler, adopting their psychological perspectives. However, his personal experiences during the Second World War revealed to him that Freud's and Adler's theories tended to reduce the human being to a purely mechanical entity. Observing that individuals who were on the verge of death or had lost everything they possessed still managed to cling to life through a deep sense of faith, Frankl recognized the presence of a force that binds humans to life. He conceptualized this force as "meaning" and, through the development of his own therapeutic approach, sought to articulate the human search for meaning.

Keywords: Viktor Emil Frankl, Religion, Human Being, Meaning, Logotherapy, Religion-Human Relationship.

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ÖNSÖZ

Bu çalışma, 20. yüzyıl psikoloji alanının öncü isimlerinden biri olan Viktor Emil Frankl'ın düşüncesinde din ve insan ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Yahudi kökenli bir nörolog ve psikiyatr olan Viktor E. Frankl, Avusturya'da doğmuş ve psikoloji alanında ortaya koyduğu "anlam" vurgusu ile tüm dünyada tanınmıştır. Döneminin düşünsel ve bilimsel ortamında Sigmund Freud ve Alfred Adler gibi önemli isimlerin görüşlerinden etkilenmiş olsa da, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında yaşadığı kişisel deneyimler, onu bu kuramsal yaklaşımların ötesine taşıyan özgün bir bakış açısı geliştirmeye yöneltmiştir. Toplama kamplarında yaşadığı ağır koşullar, Frankl'a insanın yalnızca mekanik bir varlık olmadığını; ruhsal ve anlamsal boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini göstermiştir.

Geliştirmiş olduğu Logoterapi yöntemi ile insanın yaşamını anlamlandırmasının gerekliliğini vurgulayan Frankl, klasik psikanalizmin insanı yalnızca mekanizmalar bütünü olarak gören anlayışını eleştirmiştir. Ona göre, ruh ve anlam dünyasından yoksun bir insan gerçek anlamda "iyileştirilemezdi."

Çalışmamızın giriş bölümünde çalışmanın amacı, yöntemi ve kapsamı belirtildikten sonra Viktor Frankl'ın hayatı, eserleri, yaşadığı döneme etkisi incelenmiştir. Birinci bölümde din ve insan kavramları genel hatlarıyla ele alınmış, ikinci bölümde ise Viktor Frankl'ın din ve insan ilişkisine dair görüşleri incelenmiştir. Frankl, insanın anlam arayışında dinin önemli bir rol oynadığını ve inanç dünyasının bireyin hayata tutunmasında güçlü bir dayanak oluşturduğunu savunmuştur. Bu çalışma ile Viktor Frankl'ın din ve insan anlayışı üzerinden yeni bir bakış açısı sunmayı ve insanın varoluşsal serüveninde inancın rolüne ışık tutmayı amaçlıyoruz.

Bu süreçte bilgi ve deneyimleriyle bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU'na, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum-2025

Gülbahar GÜLER AKGÜL

GİRİŞ

İnsan tarih boyunca doğumu, yaşamı, ölümü anlamlandırmaya çalışmış, yaşam denen serüvenin nasıl başladığı, nerede ve nasıl devam edeceği ya da bir yerde son bulup bulmayacağı soruları zihnini meşgul etmiştir.

Elbette insanın bu arayışında ona eşlik eden en önemli kavramın din olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Semavi ya da beşeri fark etmeksizin din olgusu insan hayatı için vazgeçilmez bir gerçek olmuştur.

Antik Yunan filozofu Plutarkhos'a atfedilen, "Dünyayı dolaşınız; duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız; fakat mabedsiz ve mabutsuz bir şehir bulamayacaksınız."¹ sözü ile din olgusunun insan için vazgeçilmez olduğu ifade edilmiştir. Tarih alanında yapılan araştırmalar da bizlere gösteriyor ki ne kadar eskiye gidersek gidelim din her daim bir olgu olarak karşımıza çıkacaktır. Nitekim şu an dünya üzerinde tespit edilen en eski kalıntı olan Göbekli Tepe'nin bir mabet olması bu fikri desteklemektedir.

Belki de bu sorulara cevap bulmadan önce asıl cevabını aramamız gereken soru 'insan denilen varlık nedir?' sorusu olmalıdır. Tüm varlıklar dünyasında nasıl bir yer işgal etmekte, diğer varlıklara nispetle nasıl bir fark arz etmektedir?

İslâm'a göre insan, Allah'ın en mükemmel ve en üstün varlığıdır. Yüce Allah, "Biz insanı en güzel biçimde yarattık."² buyurmuştur. Ayette geçen "ahsen-i takvim" ifadesi; maddî ve manevî her türlü güzelliği ifade eder. Boyunun düzgünlüğünü, endamının eşsizliğini, akıl, irfan ve düşünce sahibi oluşunu, konuşan, yazan ve sanat kabiliyeti olan bir varlık oluşunu; hakkı batıldan, güzeli çirkinden, iyiyi kötünden, doğruyu yanlıştan, hayrı şerden, tatlıyı acıdan ayırabilen bir yaratık oluşunu ifade eder.³

Tüm bu özellikleri ile insan dünya üzerinde varlığını, yaşamı, ölümü anlamlandırmaya çalışan yegâne varlık olarak görülmektedir. İnsanlık tarihi boyunca bu sorulara verilen cevaplar veya cevap arama yolları insanlığın ortak mirası olarak biriktirilmiştir.

¹ Mustafa Güven, "Kültürün Bir Unsuru Olarak Din", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Batman, 2012, 935.

² Tin, 95/4.

³ İsmail Karagöz, "İnsan, Din ve Peygamber", *Diyanet İlmî Dergi*, 37(3), 2001, 5.

Hristiyan mistiklerinden biri insanı, rüzgârda savrulan bir kuru yaprağa, güneşte kavrulmuş bir saman çöpüne benzettikten sonra, “zahiri şeylerden sıyrılmak ve kendi içime çekilmek istiyorum. İçimde yükselmek, yükselmek ve sonunda nereden geldiğimi, nereye gittiğimi, kim ve ne olduğumu öğrenmek ve böylece Yaradan'ın bilgisine ulaşmak istiyorum. Kendimi tanımak için ne kadar yol alırsam, Yaradan'ın bilgisine o kadar yaklaşmış olurum.” demektedir.⁴

Elbette ki din olgusu insan hayatında çok önemli bir yer işgal etmekle birlikte, din ile arasına mesafe koyan, bugünkü anlamı ile seküler olarak tanımlayabileceğimiz insanlar da olmuştur. Ancak son yüzyılda özellikle Avrupa’da yaşanan ekonomik, sosyal siyasal gelişmeler neticesinde Avrupalı insanın gündeminden din olgusu uzaklaşmaya başlamış, kendini inançsız olarak tanımlayan insan sayısı artmıştır. İşte bu noktada yaşananlara bir psikiyatr gözü ile bakan Viktor Emil Frankl, insanın kaybettiği en temel şeyin ‘anlam’ olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç olarak, insanlık tarihinin her döneminde varlık, yaşam ve ölüm gibi temel sorulara yöneltilen arayışlar, dinî olgularla derinden ilişkilidir. Din, insanın varoluşsal anlam arayışında vazgeçilmez bir yer tutmuş, insanın manevî yönünü beslemiş ve ona rehberlik etmiştir. Ancak modern dönemde, özellikle Batı toplumlarında dinin sekülerleşmesiyle birlikte, anlam arayışı daha çok bireysel ve psikolojik düzeyde ele alınmıştır. Viktor Frankl’ın ortaya koyduğu logoterapi, insanın kaybettiği anlamı yeniden bulabilmesi adına önemli bir yöntem sunmaktadır. Bu çalışma, dinin ve anlam arayışının insan hayatındaki yerini yeniden düşünmemizi sağlayarak, Frankl’ın fikirlerinin günümüzdeki psikolojik ve manevî ihtiyaçları nasıl karşılayabileceği üzerine bir perspektif sunmaktadır.

⁴ Ümit Meriç, “Din ve Din-İnsan İlişkisi”, *Üçüncü Bine Girerken İslam*, TDV Yayınları, Ankara 2005, 24.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ, KAPSAMI VE KAYNAKLARI

A. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu çalışmada Viktor Emil Frankl'ın düşünce sisteminde din ve insan ilişkisi kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Frankl'ın geliştirdiği logoterapi yaklaşımı temelinde, insanın varoluşsal yapısının merkezinde anlam arayışının bulunduğu ve bu arayışın önemli bir kısmının dinî inanışlarla ilişkili olduğu savunulmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın konusu, Frankl'ın insan anlayışında dinin yeri ve işlevi ile bu ilişkinin bireyin psikolojik ve manevî bütünlüğü üzerindeki etkilerini incelemektir. Frankl'a göre insan, yalnızca biyolojik ve psikolojik yönleriyle değil, aynı zamanda ruhsal ve manevî boyutlarıyla da tanımlanması gereken bir varlıktır. Bu çok katmanlı insan anlayışı içinde din, bireyin hayatına aşkın bir anlam kazandırarak onun varoluşsal boşluk ve bunalımlarını aşmasında temel bir rol üstlenmektedir.

Bu araştırmanın amacı, özellikle modern dönemde sekülerleşme, materyalizm ve pozitivizm etkisiyle ortaya çıkan manevî boşluk ortamında, Frankl'ın din ve insan kavrayışının sunduğu alternatif bakış açılarını ortaya koymak ve bu kavrayışın günümüz insanının anlam arayışı üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Frankl'ın yaklaşımında din, yalnızca bir inanç sistemi olarak değil, bireyin özgürlük, sorumluluk ve yaşam amacı gibi temel varoluşsal kavramlarını besleyen bir kaynak olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada ayrıca Frankl'ın görüşleri, İslâm düşüncesi ve Batı felsefesi bağlamında farklı düşünürlerin yaklaşımlarıyla yer yer mukayeseli olarak değerlendirilecektir. Böylece din ve insan ilişkisinin kültürler ve gelenekler arası bir perspektifle de bakılması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın önemi, günümüz insanının yaşadığı varoluşsal krizlerin çözümünde dinî değerlerin ve manevî anlamın rolünü vurgulamasıdır. Frankl'ın insanı bir bütün olarak kavrayan anlayışı, modern psikolojinin sıklıkla ihmal ettiği metafizik ve manevî boyutların önemini yeniden gündeme taşımaktadır. Din ve anlam arayışı arasındaki ilişkinin incelenmesi, bireysel düzeyde ruh sağlığının güçlendirilmesine katkı sağlayabileceği gibi, toplumsal düzeyde de değer krizlerine yönelik çözüm arayışlarına

ışık tutabilecektir. Bu nedenle çalışma, hem psikoloji hem felsefe hem de din bilimleri alanlarına katkı sunabilecek nitelikte özgün bir araştırma olma iddiası taşımaktadır.

B. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Kaynakları

Bu çalışmada Viktor Frankl'ın din ve insan ilişkisine bakışını ortaya koymak için öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Nitel araştırma yöntem ve tekniklerinin kullanıldığı bu çalışmada objektif bir bakış açısıyla, konu ele alınmıştır. Din ve insan ilişkisi öznel bir bakışı gerektirdiğinden çalışma kapsamında kesin yargılardan kaçınılmıştır. Çalışma kapsamında din ve insan kavramları objektif bir bakış açısıyla ve farklı görüşlere yer verilerek irdelenmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse bu çalışmanın ana teması Viktor Frankl'da din ve insan kavramlarını, kendisinin felsefî anlamda insana bakışını ve bu noktada din olgusu üzerine düşüncelerini analiz etmektir. Bu çalışmada Viktor Frankl'ın eserleri incelenmiştir. Aynı şekilde araştırmaya kaynaklık edebilecek tez, kitap, makale gibi farklı türdeki çalışmalar irdelenmiştir. Metinler incelenirken hermenötik bir yaklaşım kullanılmıştır.

Bu çalışmanın bazı aşamalarında metinlerin düzenlenmesi, dil kontrolü ve önerilerin geliştirilmesi süreçlerinde yapay zekâ programlarından faydalanılmıştır. Ancak nihaî içerik, araştırmacının kendi değerlendirmeleri ve akademik denetimi ile oluşturulmuştur.

Viktor Frankl'ın 20. yüzyılın ikinci yarısında tüm dünyada yankı uyandıran, pek çok dile çevrilen eserlerinin geniş kitlelere ulaşmasının altında kuşkusuz bu çağın insanının ihtiyaç duyduğu anlam vurgusu etkin olmuştur.

C. Konuyla İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar

Viktor Emil Frankl hakkında şimdiye kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Gölnur İlk, Mustafa Bilici “Viktor Frankl Örneği ile Varoluşçu Psikolojide Din ve Maneviyat”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nde yayınlanan makaleleri, Frankl'ın logoterapi yaklaşımını din ve maneviyat ekseninde

incelemektedir. Çalışma, varoluşçu psikolojinin din ve maneviyatla ilişkisini değerlendirerek, Frankl'ın bu konudaki katkılarını ortaya koymaktadır.⁵

Celal Yeşilçayır'ın Kayseri *Temaşa Dergisinde* yayınlanan “Viktor E. Frankl’ın Yaşam Felsefesi ve Anlam” adlı makalesi, Frankl'ın yaşam felsefesi ve anlam kavramı üzerindeki düşüncelerini analiz etmektedir. Çalışma, Frankl'ın varoluş, kendini aşma, öznellik ve mutluluk gibi kavramlara yaklaşımını felsefi bir perspektiften ele almaktadır.⁶

Uğur Keskin'in *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*'nde yayınlanan “Yaşlılık Sürecinin Frankl’ın Psikolojik Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi”, adlı makalesi, Frankl'ın yaşlılık sürecine ilişkin bakış açısını incelemektedir. Çalışma, Frankl'ın eserlerinde yer alan yaşlılıkla ilgili düşüncelerini bütünsel bir biçimde ele alarak değerlendirmektedir.⁷

Ayrıca Buğrahan Sürül'ün *Logoterapi'nin Felsefi Temelleri* başlıklı çalışması, Viktor Frankl tarafından geliştirilen logoterapi yaklaşımının felsefi dayanaklarını derinlemesine incelemektedir. Çalışmada, logoterapinin temel kavramları olan "anlam istemi", "irade özgürlüğü" ve "yaşamın anlamı" gibi unsurların, varoluşçu felsefe ve fenomenoloji bağlamında nasıl şekillendiği ele alınmaktadır.

Gülstan Özçelik'in Viktor Frankl'ın *Eserlerinde Dini İnancın Anlam Arayışındaki Rolü* adlı yüksek lisans tezinde Frankl'ın logoterapi yöntemi ve anlam kavramı tanımlanmış bu noktada dinî inancın önemi üzerinde durulmuştur.⁸

Viktor Frankl üzerine bugüne dek çok sayıda araştırma yapılmış ve her biri literatüre kayda değer katkılarda bulunmuştur. Ancak bu çalışmanın öne çıkan yönü, din ve insan arasındaki ilişkiyi bağımsız bir başlık altında ele almasıdır.

⁵ Gülnur İlk, Mustafa Bilici, “Viktor Frankl Örneği ile Varoluşçu Psikolojide Din ve Maneviyat”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(17), 45-62.

⁶ Celal Yeşilçayır, “Viktor E. Frankl’ın Yaşam Felsefesi ve Anlam”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 18, 2022, 55-67.

⁷ Uğur Keskin, “Yaşlılık Sürecinin Frankl’ın Psikolojik Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 2019, 1-16.

⁸ Gülstan Özçelik, *Viktor Frankl’ın Eserlerinde Dini İnancın Anlam Arayışındaki Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şırnak 2023.

II. VİKTOR EMİL FRANKL HAYATI, ESERLERİ VE YAŞADIĞI DÖNEME ETKİSİ

A. Hayatı

Viktor Emil Frankl 26 Mart 1905 günü, Gabriel ve Elsa Lion- Frankl'ın ikinci çocuğu olarak, Viyana-Leopoldstadt'ta dünyaya geldi. Baba Gabriel Frankl ise 18 Mart 1861 tarihinde Güney Moravya'da Pohriltz köyünde doğmuştu. Gabriel Frankl on yıldan fazla parlamento stenografi olarak çalışmış, ondan sonraki 25 yıl süresince de bakan Joseph Maria von Barnreither'in özel asistanı olarak görev yapmıştır. Daha sonra da, bakanlığa bağlı Çocuk Esirgeme ve Gençlik Hizmetleri Dairesi müdürü olarak görevlendirilmişti.⁹ Otobiyografi denemesinde babasını anlatırken Spartalıları özgü bir duruşu, onlarınkine benzer sağlam bir görev bilinci olduğunu ifade eder, aynı zamanda öfke eğilimi olduğunu belirtir.¹⁰ “Babam dindar bir adamdı, ancak eleştirel düşünceden de geri durmazdı. En kötü ihtimalle Avusturya'da yetişen ilk liberal Yahudi ya da Amerika'da daha sonraları ‘Reform Yahudilik’ olarak adlandırılacak akımın öncülerinden olabilirdi.”¹¹

Frankl'ın annesi Elsa Lion-Frankl 8 Şubat 1879 tarihinde, Jakob ve Regina Lion'un kızı olarak dünyaya gelmişti. Elsa Frankl, hem *Rashi* yazısına adını vermiş olan Rashi, hem de meşhur Maharal, Haham Löw von Prag soyundan gelmektedir.¹² Viktor Frankl annesinden bahsederken ‘iyi kalpli ve dinine bağlı bir insandı’ diye ifade eder.¹³ Ailenin ekonomik imkânları iyi olsa da Birinci Dünya Savaşı sırasında aile acı bir yoksulluk yaşar; bazen çocuklar çiftçilere dilenmeye giderlerdi¹⁴

Genç Viktor Frankl daha lise yıllarında, Alman doğa bilgini ve filozof Wilhelm Ostwald ve deneysel ruh biliminin kurucusu Gustav Theodor Fechner'in düşüncelerinden etkilenmişti.¹⁵ Frankl lise yıllarında Uygulamalı Psikoloji üzerine halka açık derslere katıldı. Sigmund Freud ile yazışmaya başladı. Freud'a gönderdiği bir makale

⁹ Viktor E. Frankl, Pinchas Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, (Çev.: Nevin Tali Ölçer), Totem Yayınları, Ankara 2020, 9.

¹⁰ Viktor E. Frankl, *Yaşamı Karşılama*, (Çev.: Duygu Bolut), Okyanus Yayınevi, İstanbul 2022, 9.

¹¹ Frankl, *Yaşamı Karşılama*, 13.

¹² Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 9.

¹³ Frankl, *Yaşamı Karşılama*, 9.

¹⁴ <https://viktorfrankl.org/biography.html>

¹⁵ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 9.

Uluslararası Psikanaliz Dergisi'nde yayınlandı. 1921'de Frankl, 15 yaşındayken ilk halka açık dersini verdi: *Hayatın Anlamı Üzerine*.¹⁶

Lakin çok geçmeden Sigmund Freud'un psikanalizinde mesafe aldı ve gittikçe daha çok Alfred Adler'in bireysel psikolojisi ile ilgilenmeye başladı. 1925 yılında Adler'in girişimi ile "Psikoterapi ve Dünya Görüşü" başlıklı makalesi *Uluslararası Psikanaliz Dergisi*nde yayımlanmıştı.¹⁷

1924 yılında Frankl, Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tıp okudu ve Avusturya Sosyalist Lise Öğrencileri Birliği'nin sözcülüğünü yaptı. Düzenli olarak Viyana'daki "Cafe Siller"de Alfred Adler çevresinin toplantılarına katıldı. En genç üye olarak kendisine "Benjamin" lakabı verilmişti.¹⁸

Çocukluğundan itibaren sahip olduğu doktor olma fikri psikanalizin etkisi ile psikiyatr olma isteğine dönüşmüştü. 'Bu ilgi ile birlikte felsefe artık yakamı bırakmaz olmuştur' diyerek felsefeye olan ilgisini ifade etmektedir.¹⁹

Frankl o yıllarda ayrıca bir *Bireysel Psikoloji Dergisi* çıkarıyordu. Bu işinde de hayatının eserinin izleri görülmeye başlanmıştı. Bahsi geçen dergide 'Günlük yaşamın anlamı' başlıklı bir makale yayınlamıştı; bu yazısı uzun müddet, belirgin bir şekilde sonraki logoterapi çalışmalarını hatırlatmıştır.²⁰

1926'da Frankl, Düsseldorf, Frankfurt ve Berlin'deki kongrelerde halka açık konferanslar veriyordu. İlk kez, Yunanca "anlam" manasına gelen logos kelimesini temel alan Logoterapi terimini kullanarak, zihinsel iyileşmeye anlam merkezli bir yaklaşım fikrini ortaya atmıştı.²¹

Frankl'ın psikoterapi konusunda yaptığı gelişmeler, Adler ve Frankl arasında gittikçe artan bir yabancılaşmaya neden olmuştu. 1927 yılında Frankl, Adler'in özel isteği üzerine, 'ortodoks olmayan görüşleri' yüzünden söz konusu dernekten çıkarılmıştır.²²

¹⁶ <https://viktorfrankl.org/biography.html>

¹⁷ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 10.

¹⁸ <https://viktorfrankl.org/biography.html>

¹⁹ Viktor Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, (Çev.: Veysel Ataman), Say Yayınları, İstanbul 2021, 17.

²⁰ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 11.

²¹ <https://viktorfrankl.org/biography.html>

²² Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 11.

Bireysel Psikoloji Derneğinden çıkarıldıktan sonra, Frankl için artık aktif yıllar başlamıştır. O yıllarda geniş kapsamlı yayınlar yapmaya devam etmiş aynı zamanda pratik psikiyatri ve psikoterapi konusunda önemli tecrübeler edinmiştir.²³

1928 yılından itibaren önce Viyana’da daha sonra başka altı kentte ‘gençlik dayanışma birimleri’ organize etmiştir. Bu birimlerde, ruhsal bunalımda olan gençler ücretsiz olarak psikolojik yardım almışlardır. Her yıl diploma zamanı kaygı verici şekilde artan öğrenci intiharları dikkatini çektiği için 1930 yılından itibaren öğrencilere rehberlik desteği organize etmiş, Viyana’da yıllar sonra ilk defa diploma zamanı tek bir öğrenci intiharı bile yaşanmamıştı.²⁴ Öğrenci intiharlarının sayısı önemli ölçüde azalınca, Frankl uluslararası ilgi gördü: Wilhelm Reich onu Berlin’e davet etmiş, Prag ve Budapeşte üniversiteleri ders vermesi için onu istemişti.²⁵

Frankl 1930 yılından itibaren Viyana’daki Steinhof Kliniğinde ‘intihara girişen kadınlar’ bölümünde üç yılda yaklaşık 3000 hastaya müdahale ederek önemli bir teşhis deneyimi elde etmiştir.²⁶

Nasyonal Sosyalistler 1938 yılında Avusturya’ya girdikten sonra Frankl’ın doktor olarak çalışması kısıtlandı. Yahudi doktorların yalnız Yahudi hastalara bakmasına izin veriliyordu. Yahudi hastanesi Rothschildspital’de nöroloji departmanının başına geçmesi teklif edildi. Burada birçok Yahudi hastasını sahte bulgularla Hitlerin ‘Ötenazi Programı’ndan kurtardı.²⁷

17 Aralık 1941’de aynı hastanede hemşire olarak çalışan eşi Tilly Grosser ile evlendi. Amerika’ya göçmenlik vizesi almasına rağmen yaşlı ailesini terk etmek istemediği için vizenin süresinin dolmasına izin vermeye karar vermiştir.²⁸

1941 Eylül’ünde Viktor Frankl, eşi Tilly, anne babası Gabriel ve Elsa Frankl ve Tilly’nin annesi Emma Grosser ve yüzlerce başka Viyanalı Yahudi ile birlikte Siperlgasse’de bulunan lisedeki toplama noktasına gitmek zorunda kaldılar.²⁹ Durumu kendisi şöyle dile getirir: “Mevcut durumda toplama kampına yollanmayı göze almaya

²³ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*,12.

²⁴ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*,12.

²⁵ <https://viktorfrankl.org/biography.html>

²⁶ <https://viktorfrankl.org/biography.html>

²⁷ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*,14-15.

²⁸ <https://viktorfrankl.org/biography.html>

²⁹ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*,16.

başlamıştım. Oturup ‘Tıbbi Ruhsal Danışmanlık’ adını verdiğim metni yazmaya başladım. Logoterapiden geriye hiç değilse bu öz kalsın istiyordum. Derken iş oralara varıp Auschwitz’e götürüldüğümde bu metnin el yazmalarını daha önceden paltomun astarının içine dikmiştim. Tabii kayboldu. Çünkü üzerimde ne varsa çıkarıp atmak zorunda bırakılacaktım.”³⁰

Frankl için artık, çeşitli kamplarda geçen, üç yıl sürecek acı bir dönem başlamıştı. Anne ve babası, eşi ve erkek kardeşi toplama kamplarından sağ çıkmadılar.³¹

Frankl 27 Nisan 1945’te toplama kampından kurtulduktan sonra Viyana’ya geri döndü. Döner dönmez tehcirden önce yazdığı ve Auschwitz’de yitirdiği *Aztliche Seelsorge (Tıbbi Pastoral Bakım)* adlı kitabını yeniden yazmaya başladı. Kitabın yeni şeklinde Frankl logoterapiyi varoluş analizini sistematik olarak tanıtmaktadır. Bu eseriyle *Üçüncü Viyana (Psikoterapi) Okulu* olarak adlandırılan otonom bir psikoterapi akımı oluşturmuştur.³²

1947’de Frankl, Eleonore Schwindt ile evlendi; Aralık ayında kızları Gabriele doğdu. 1946 ve 1949 yılları arasında yayınlanan en az sekiz kitapta logoterapi teorisini genişletmiş ve geliştirmiştir. Frankl felsefe alanında *Bilinçdışı Tanrı Üzerine* teziyle doktora derecesini almıştır.³³

Frankl hayatta iken 30 kitabı yayınlanmıştır. Bu kitaplar 32 dile çevrilmiştir. Her yerde konuşmalara, seminerlere ve konferanslara davet edilen Frankl Amerika’nın da dikkatini çeker olmuştur: Boston’da Harvard Üniversitesi’nde, Dallas ve Pittsburgh Üniversitelerinde görevlendirildi. Kaliforniya’da bulunan Unidet States International Universty, sırf Frankl için bir enstitü kurdu. Beş kıtada 209 üniversite Frankl’ı konuşma yapması ve ders vermesi için davet etti.³⁴ Amerikan Kongre Kütüphanesi, *İnsanın Anlam Arayışını* “Amerika’daki en etkili on kitaptan biri” olarak listeledi.³⁵

³⁰ Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 28-29.

³¹ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 17.

³² Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 17.

³³ <https://viktorfrankl.org/biography.html>

³⁴ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 19.

³⁵ <https://viktorfrankl.org/biography.html>

Frankl'a dünyanın çeşitli üniversitelerinden 29 fahri doktora verildi, birçok ödüle layık görüldü. Bunlar arasında üstünde Avusturya Cumhuriyeti yıldızı bulunan *Büyük Altın Onur Nişanı* ve Federal Almanya Cumhuriyeti *Liyakat Nişanı* da vardır.³⁶

Frankl son konuşmasını 91 yaşında 21 Ekim 1996 tarihinde Viyana Üniversitesi Hastanesinde yaptı. 2 Eylül 1997 günü Viyana'da kalp krizinden öldüğünde 91 yaşındaydı.³⁷

B. Eserleri

Viktor E. Frank çeşitli dillere çevrilmiş pek çok eser vermiştir. Bir kısım eserleri ise Türkçe yayınlanmıştır.

Eserleri şunlardır:

1. İnsanın Anlam Arayışı: Orijinal adı *Man's Search for Meaning*'dir. İngilizceden Özge Yılmaz tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Eser dünya genelinde pek çok dile çevrilmiş olup Viktor Frankl'ın en tanınan eseridir. Eserin ilk bölümünde toplama kampı deneyimlerini, ayrıntılı bir şekilde yaşadığı duygular ve çevresindeki insanların davranışlarının tahlillerini yaparak anlatmış, ikinci bölümünde ise ana hatları ile Logoterapi'yi oradan hareketle de anlam bulamayan insanın yaşama tutunamamasını temellendirmiştir. Ortaya koyduğu yeni yöntem ile psikiyatrinin insanileştirilmesinin gayreti içerisinde olduğunu vurgulamıştır.

2. Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu: Orijinal adı *Gottsuche und Sinnfrage Ein Gespräch*'dir. Almanca aslından Nevin Tali Ölçer tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Kitap Viktor E. Frankl ve Teolog Pinchas Lapide ile diyaloglarından oluşmaktadır. Lapide'nin teolog olması nedeniyle diyalogda din, özellikle de Yahudi anlayış çokça konu edilmiş. Pinchas Lapide tarafından sorulan soruların Frankl tarafından cevaplandığı kitapta, yazara toplama kampı deneyimleri, din algısı, anlam arayışı ile kastettiği, logoterapi ile ortaya koyduğu sistem gibi pek çok soru yöneltilmiştir.

3. Psikoterapi ve Din Bilinçindeki Tanrı: Özgün adı *Der Unbewusste Gott: Psychotherapie und Religion*'dir. Almanca aslından Zeynep Taşkın tarafından Türkçeye

³⁶ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 20.

³⁷ Frankl, Lapide, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 20.

çevrilmiştir. Kitap İkinci Dünya savaşıdan sonra bir araya gelen Viyanalı bir grup entelektüelin daveti ile katıldığı bir toplantıda yaptığı konuşmayı temel almaktadır.

4. Yaşamı Karşılama Anlam Arayışı Üzerine Bir Otobiyografi: Almanca orijinal adı *Dem Leben Antwort Geben*'dir. Duygu Bolut tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Kitapta Viktor Frankl anne babasından başlayarak yaşamına yön veren önemli olayları, psikolojiye yönelişini, felsefî düşüncelerini, Logoterapiyi, toplama kamplarını, sonraki süreçte yaşamının ayrıntılarını anlatmaktadır.

5. Tıbbi Ruhsal Bakım Logoterapinin ve Varoluşsal Analizin Temelleri: *Aeizliche Seelsorge* orijinal adı olup Sevgi Tuncay tarafından Almancadan Türkçeye çevrilmiştir. Kitabın ilk baskısı 1946'da çıkmış daha sonra pek çok dilde baskısı yapılmıştır. Psikoterapiden Logoterapiye, Psikanalizden Varoluşçu Analize, Dünyevi İtiraftan Tıbbi Ruhsal Bakıma başlıkları ile psikoloji temelli olarak insan denilen varlığın hayatının pek çok unsuru ele alınmış, yazar bu konulardaki görüşlerini anlam arayışı felsefesi ile temellendirmiştir.

6. Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan Hayatın Anlamı ve Direnç: *Wer ein Warum Zu Leben Hat Lebenssinn Und Resilienz* özgün adıyla çıkan kitap Almanca aslından Sevgi Tuncay tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Kitap altmış yıllık metinler ve logoterapinin ve varoluş analizinin ana hatları olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

7. Duyulmayan Anlam Çılgılığı Psikoterapi ve Hümanizm: Kitap İngilizce *The Unheard Cry for Meaning* adıyla basılmış Selçuk Budak tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu kitap Psikoterapi ve Varoluşçuluk ile Bilinç Dışı Tanrısı: Psikoterapi ve Teoloji adlı kitaplarla başlayan bir dizinin devamıdır. Kitapta yazar Varoluşçu Psikoloji ve Hümanizm eleştirisi üzerinden duyulmayan anlam arayışı vurgusu yapmıştır.

8. Anlam İstenci: Logoterapinin Temelleri ve Logoterapi Uygulamaları: Orijinal ismi *The Will To Meaning*'dir. Mustafa Yalçınkaya tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Logoterapinin temelleri, dayandığı ilkeler ve logoterapi uygulamaları teknikleri ele alınmaktadır.

9. Hayatın Anlamı ve Psikoterapi: Özgün adı *die Sinnfrage in der Psychotherapie*'dir. Almancadan Veysel Atayman tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Kitabın ilk bölümünde kısa bir otobiyografi denemesi yer almaktadır. Ardından 1946'da Viyana Halk Yüksekokulunda verilen üç konferanstan, 1977'de Salzburg Yüksekokul

Haftaları ve 1988’de Avusturya Bilim ve Araştırma Bakanlığında verilen konferanslardaki sunumlar yer almaktadır. Bu konferanslar sırası ile ‘Hayatın Anlamı ve Değerine Dair, ‘Psikoterapi ve Hayatın Anlamı’, Bilim ve Anlam İhtiyacı’ başlıklarını taşır.

10. Anlamsızlık Hissi: Psikoterapi ve Felsefeye Bir Meydan Okuma: Orijinal adı *The Feeling of Meaninglessness: Challenge to Psychotherapy and Philosophy*’dir. İngilizce aslından Türkçeye Defne Şen çevirmiştir. Kitabın ilk kısmında Alexander Batthyany’nin Frankl ve logoterapi hakkında yazdığı bir bölüm yer almaktadır. Üç bölümden oluşan kitabın birinci bölümde Logoterapi ve Varoluşçu Analizinin Temelleri, İkinci bölümünde Logoterapinin Felsefi Yönleri ve Varoluşçi Analiz, üçüncü bölümde ise Logoterapinin Özel Yönleri ve Varoluşçu analiz başlıklarını görmekteyiz.

Yukarıda saymış olduğumuz kitaplar Frankl’ın Türkçeye çevirisi yapılan kitaplarının listesidir. Eserlerinin farklı dillere de çevrilen tam listesi Viktor Frankl Enstitüsünün www.viktorfrankl.org sitesinde bulunabilir.

C. Yaşadığı Döneme Etkisi

Viktor Emil Frankl (1905–1997), 20. yüzyılın sarsıcı tarihsel olayları içerisinde şekillenen yaşamı ve düşünsel mirasıyla, yalnızca psikiyatri alanında değil, felsefi ve etik düşünce bakımından da derin etkiler bırakmıştır. Frankl’ın hayatı; I. Dünya Savaşı sonrası yıkım, Nazi ideolojisinin yükselişi, II. Dünya Savaşı ve özellikle Yahudilere yönelik sistematik soykırımı içeren bir döneme denk gelir. Bu tarihsel bağlam, Frankl’ın hem kişisel deneyimlerini hem de kuramsal gelişimini derinden etkilemiş; onu “anlam” kavramına dayalı bir varoluş psikolojisi geliştirmeye yöneltmiştir.

Viyana’da doğan Frankl, Freud ve Adler’in kuramlarına ilgi duymuş, ancak zamanla bireyin temel güdüsünü “anlam arayışı” olarak tanımlayarak logoterapi adı verilen üçüncü Viyana psikoterapi okulunu kurmuştur.³⁸ Bu yaklaşım, özellikle 1942-1945 yılları arasında Auschwitz ve diğer toplama kamplarında yaşadığı deneyimlerle pekiştirilmiştir. Kamplarda karşılaştığı acı, kayıp ve umutsuzluk ortamında bile bazı

³⁸ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 17.

bireylerin hayatta kalmayı sürdürebilmesinin ardında, yaşamda hâlâ bir anlam bulma çabasının yattığını gözlemlemiştir.³⁹

Bu gözlemlerini, dünya çapında büyük etki uyandıran *İnsanın Anlam Arayışı* adlı eserinde dile getirmiştir. Frankl, burada, acı karşısında insanın tutumunu belirleyebilme özgürlüğünü ve anlam yaratma kapasitesini öne çıkarır. Ona göre yaşamın anlamı, yalnızca mutlulukta değil; acıda, kayıpta ve çaresizlikte dahi bulunabilir. Bu yönüyle logoterapi, hem bir terapi biçimi hem de bir yaşam felsefesi olarak değerlendirilir.

Frankl, insanın yaşamına anlam katabileceği üç temel yolu belirtir: Yaratıcı eylemler (üretmek, katkıda bulunmak), yaşantılar (aşk, sanat, doğa gibi deneyimler) ve kaçınılmaz acılara yönelik tutum geliştirmek.⁴⁰ Modern dönemin bireysel ve toplumsal krizleri-anlamsızlık duygusu, yabancılaşma, manevî boşluk, Frankl'ın kuramında karşılık bulur. Bu anlamda Frankl, yalnızca psikolojik bir figür değil, dönemin krizlerine felsefî ve ahlâkî düzeyde yanıt veren bir düşünürdür.⁴¹

³⁹ Viktor Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, (Çev.: Özge Yılmaz), Okyanus Yayınevi, İstanbul 2023, 118.

⁴⁰ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 116.

⁴¹ H. Gürses, "Modern Dünyada Anlam Arayışı ve Viktor Frankl'ın Logoterapi Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 2009, 137-154.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE İNSAN KAVRAMLARINA FELSEFİ BİR BAKIŞ

1.1. DİN KAVRAMI VE ANLAM ARAYIŞI

Din bir olgu olarak evrensel bir nitelik taşımakta, her çağ ve toplumda karşımıza çıkmaktadır. Bu olgunun insan hayatı için önemi ya da onun hayatı anlamlandırmasındaki rolünü anlamaya çalışmadan önce kavram olarak dinin ne ifade ettiğini anlamalıyız.

Din kelimesinin Arapça *deyn* kökünden mastar veya isim olduğu kabul edilir. Din, sözlükte; “âdet, durum, ceza, mükâfat ve itaat” gibi anlamlara gelir.⁴² Yine bu kelime âdet, itiyat, ceza, mükâfat, insanın Allah'a, kendi nefesine ve insaniyete karşı mükellef olduğu vazifelerinin tamamı⁴³ olarak tanımlanmıştır.

Her dinî kültürün din kavramını ifade etmek üzere seçtiği kelimelere ait anlamların ortak noktasının “yol, inanç, âdet, bağ, kulluk” olduğu söylenebilir. Bütün bu kelimeler, kökleri insanın iç hayatında bulunan ve semereleri çeşitli davranışlarla tezahür eden köklü ve evrensel bir fenomeni ifade etmeyi amaçlar.⁴⁴

Din, insanın hem bireysel hem toplumsal yönünü kuşatan ve onu hem dünya hem de ahiret boyutunda anlamlandıran bir varoluş sistemidir.⁴⁵ Din, insanın kendisini aşkın bir varlıkla ilişkilendirme ihtiyacının, inanç, ibadet ve ahlâk gibi temel boyutlarda tezahür eden sistemli bir ifadesidir.⁴⁶ Din, insanın varlıkla, özellikle de aşkın olanla ilişkisini düzenleyen inanç, ibadet ve ahlâk esaslarına dayalı bir hayat sistemidir.⁴⁷ Din, insanın nihaî ilgisidir.⁴⁸ Din, kutsal şeylerle ilgili inanç ve uygulamalar sistemidir... Bu inançlar ve uygulamalar, aynı ahlâkî topluluğa yani bir kiliseye ait olan tüm inananları bir araya getirir.⁴⁹

⁴² Günay Tümer, “Din”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IX, 312.

⁴³ Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lugatı*, İstanbul 1928, II, 701.

⁴⁴ Tümer, “Din”, 312.

⁴⁵ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2020, 12.

⁴⁶ Hayri Kırbaçoğlu, *Çağımızda Dinî Düşünce Problemleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, 45.

⁴⁷ Şinasi Gündüz, *Dinler Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, 25.

⁴⁸ Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, (Çev.: Fahrullah Terkan, Salih Özer), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, 17.

⁴⁹ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, (Çev.: Fuat Aydın.) Ataç Yayınları, Ankara 2005, 46.

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak din kavramının insanın iç dünyasına bir anlam yüklediğini ve insan davranışlarında bu anlamın getirdiği motivasyonla değişikliğe yol açtığı söylenebilir. Tanımlarda öne çıkan iki unsur dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki yüce, üstün varlıkla kurulan bağ, inanç boyutu; diğeri ise bu bağın insana yüklediği sorumluluklar, davranışlara yansıyan yönü. Dinin hem insanın iç dünyasına hem de günlük yaşamına etkisi tartışılmaz bir gerçektir.

Yaşadığı çevre, eğitim seviyesi, zekâsı her ne olursa olsun insan kendini bir bilinmezin içinde bulmakta ve hayatı, yaşamı sorgulamaktadır. Kur'an'da Hz İbrahim'in akıl yürütmesi ile Rabbini arayışı⁵⁰, insanın sorgulaması ve akıl yürütmesinin örneklerindendir. Şüphesiz ki insanın akli ile ulaştığı sonuçlar kendisini iknada oldukça etkili olurken, bir başkası için pek de değer ifade etmeyebilir. İşte bu noktada dinin kitleleri etkileyebilen ve insanı ikna eden gücü dikkat çekmektedir. Din tarih boyunca insanın varlıkla ilgili sorgulamalarına en etkili cevabı veren, en çok kabul gören unsur olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan “(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”⁵¹ ayeti insan fitratının inanmak üzere programlandığını ortaya koymaktadır.

İnsanla birlikte var olan, insanı muhatap alan ve onu bilgilendirmeyi, yüceltmeyi ve mutlu etmeyi hedefleyen dinle, tarihin bütün devrelerinde ve bütün toplumlarında hem evrensel ve zorunlu bir vakıa olarak hem de ferdi her yönüyle kuşatan bir disiplin olarak daima karşılaşılır. Dinin bu denli geniş ve çok yönlü oluşu onun tanımlanmasını hatta din üzerine konuşma ve yorumu da zorlaştırmaktadır.⁵²

Din insan içindir. İnsanın ahlâkîleşmesi, bir başka deyişle insanîleşmesi içindir. “Allah ölümü ve hayatı, hanginizin daha güzel eylemde bulunacağını imtihan etmek için yarattı.”⁵³ ayeti dinin gayesinin insanı ahlâkî olgunluğa ulaştırmak, onu insan-ı kâmil (olgun insan) haline getirmek olduğunu gösterir.⁵⁴ İç dünyasında yaratılış gayesini

⁵⁰ Enam, 6/76-78.

⁵¹ Rum, 30/30.

⁵² Ali Bardakoğlu, “Din Nedir? İnsan İçin Önemi Nedir?”, *Gençlik ve Din*, TDV Yayınları, Ankara 1998, 3.

⁵³ Mülk, 67/2.

⁵⁴ Recep Kılıç, *Dini Anlamak Üzerine*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, 11.

anlamlandıran, aşkın varlık ile güçlü bir ilişki kuran insan, ahlâkî, insanî değerleri yüklenmektedir.

Bu bağlamda din, sadece bireysel bir inanç meselesi olmanın ötesinde, insan davranışlarını yönlendiren, toplumların değerler sistemini biçimlendiren ve kültürel yapıyı şekillendiren bir unsur olarak karşımıza çıkar. Toplumsal normların, hukukî yapıların ve ahlâkî kabullerin çoğu, dinî temellerle ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilidir. Bu durum, dinin insan yaşamının her alanında, ailesel ilişkilerden çalışma hayatına, eğitimden siyasete kadar etkili bir referans kaynağı olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla dini yalnızca bireyin iç dünyasına ait bir olgu olarak değil, aynı zamanda toplumsal hayatın şekillenmesinde rol oynayan dinamik bir yapı olarak değerlendirmek gerekir.

İnsanın yaşamını yönlendiren en önemli konulardan biri de hayatın anlamı üzerine yaptığı sorgulamadır. Hayatın anlamı nedir? İnsanın tüm yaşamı, gayreti, mücadelesi ne içindir? Mesela insan tüm zorluklara, sıkıntılara niçin katlanır? Kuşkusuz tek gayesi hayatta kalmak, yeme-içme gibi temel yaşamsal faaliyetleri sürdürmek olmamalı.

Anlam kelimesi sözlükte; bir önermenin, bir tasarımın, bir düşüncenin ya da yapının anlatmak istediği şey⁵⁵; bir sözün, davranışın ya da varlığın ifade ettiği içerik; bir şeyi anlamlı kılan öz.⁵⁶ gibi anlamlara gelir. Bu tanımlardan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, hayat bir anlam yüklenilmesini en çok hak eden olgu olabilir.

Anlam arayışı içinde olan insanlar, hayatın esas gayesinin ne olduğu, bağlanabileceği yüksek ideallerin neler olabileceği, insanlık içinde görevinin ne olduğu gibi konuların cevabını bulmaya çalışır.⁵⁷ İnsan sahip olduğu akıl ve duygular vasıtasıyla, hayatına şekil verecek değerlerin ve davranışlarını yönlendirecek kuralların arayışı içine girer. İnsanın hayatını uğrunda harcayabileceği bazı idealler ve amaçlar olmalıdır. Hayatın anlamlı olabilmesinde bu ideal ve amaçların önemli bir rolü vardır.⁵⁸

Anlam arayan insan için arayış, insanı aşan daha yüksek bir düzlemde devam etmelidir. Bu düzlem, insanın varoluşsal katılımıyla şekillenen, dinî ve teolojik nitelikte

⁵⁵ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2022, 22.

⁵⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2016, 61.

⁵⁷ Mualla Selçuk, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", *İslam'ın Işığında Kadın*, T.D.V. Yay. , Ankara 1998, 182-183.

⁵⁸

bir alanı ifade eder. Bir dine iman eden kişi, temel varoluş soruları karşısında kendini savunmasız ve çaresiz hissetmez; aksine güvenli bir sığınak bulur. Nitekim yapılan bir alan araştırmasının bulguları da bu düşünceyi destekler niteliktedir. Araştırmaya göre, katılımcıların %76,9'u dinin hayata anlam ve gaye verdiğini kabul etmektedir. Yine katılımcıların %82,2'si, insanın aklıyla kavrayamadığı varoluş sebebini inandığı din aracılığıyla açıklayarak güç kazandığını belirtmiştir.⁵⁹ Bu sonuçlar, dinin insanın temel sorularına cevap vermesi bakımından hayatı anlamlandırmada önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁰

İnsan, kendinden daha aşkın bir varlığa, yani yaratıcı Tanrı'ya iman etmekle ve sözlük anlamıyla O'na güvenmekle sükûna ermektedir. Zira yalnızca insanın kendi varlık bilgisi değil, evrendeki her şeyin varoluşuna dair bilgi de Tanrı'ya ait bir bilgidir. O'nun mahlûkunun böyle bir bilgiye sahip olması mümkün değildir. Bir anlamda, iman ile insan bu soruların cevabını Rabbine havale etmekte; en yetkin varlık olan Rabbinin en yetkin cevabı vereceğini kabul ederek O'na teslim olmaktadır.⁶¹ İşte bu anlamda din insanın anlam arayışındaki pek çok sorunun cevabını içinde barındırmaktadır. Genel geçer bir cevap söz konusu olmasa da en azından bireysel anlamda kişinin tatmin olmasını sağlamaktadır.

İnsanın varoluşsal sorularına tatmin edici cevaplar veren, onu hayat içindeki belirsizliklerden kurtaran, belirli bir hedefe yönlendiren ve genel anlamda yaşamını anlamlandıran dinsel inançlar olmuştur. Dinsel inançlar, insanın yaratılışı, ölümü, kökeni ve çeşitli tabiat olayları hakkında tatmin edici açıklamalar sunar. İnsan, bu inançlar aracılığıyla hem bu dünya hem de öte dünya için belli bir amaca yönlendirilir ve bu amaca ulaşması konusunda telkinlerde bulunulur. Aynı zamanda dinsel inançlar, insanın yaşamındaki acılara, mutluluklara ruhsal, fiziksel ve sosyal pek çok duruma karşı bir nedensellik ve anlam çerçevesi sağlar. Bu yönüyle din, bireyin deneyimlediği olayları anlamlandırmasına, yaşamı üzerinde kontrol ve öngörü hissi kazanmasına katkıda bulunur.⁶² Hayat, temelde bir yolculuk olarak nitelendirilebilir. İnsan, bu yolculuğun

⁵⁹ M. Emin Köktaş, *Türkiyede Dini Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993, 131.

⁶⁰ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2019, 229.

⁶¹ Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, 231.

⁶² İbrahim Yüksel, "Varoluşsal Anlam Arayışı ve Kutsalın Etkisi", *GAB Akademi Dergisi*, Ankara, Aralık 2021, 80.

içerisinde kendisini hazır bir şekilde bulur. Önünde yaşanması gereken bir süreç vardır; bu süreci tamamladıktan sonra ise yolculuk nihayete erer. Yaşam ile ölüm arasındaki bu zaman dilimi, tüm insanlığın ortak olarak tecrübe ettiği bir süreçtir. Dolayısıyla insan, yönelimi ve amacı olan bir yolcu konumundadır. Bu bağlamda, vahyin söz konusu yolculukta bireye ne ölçüde ve hangi yöntemlerle katkı sağladığı önemli bir sorudur. Vahyin, hayatı anlamlandırma ve yorumlama sürecindeki işlevi nedir? İnsan, bu dünyada yolculuğunu sürdürürken sorularını yöneltir ve vahyin sunduğu cevaplar doğrultusunda yönünü tayin eder.⁶³

Sonuç olarak, insanın anlam arayışı onun varoluşunun en temel yönlerinden biridir. Bu arayış, yalnızca bireysel bir ihtiyaç değil, aynı zamanda insanın yaşamına yön ve değer kazandırma çabasının ifadesidir. Hayatın ne olduğu, neye hizmet ettiği ve ne uğruna yaşanması gerektiği soruları, insanı hem içsel bir sorgulamaya hem de aşkın bir hakikate yöneltir. İşte bu noktada, din insanın bu yolculuğuna ışık tutar ve nihai bir hedef sunar. Anlam arayışındaki insan için din, sadece cevap değil, aynı zamanda yön ve umut kaynağıdır. Hayat, bu yönelişle birlikte sadece yaşanan bir süreç olmaktan çıkar, bilinçli ve değerli bir yolculuğa dönüşür.

1.2. İNSAN ANLAYIŞI: FELSEFİ TEMELLER

İnsan, akıl sahibi bir canlı varlıktır. Bir yönüyle diğer canlılar ve hayvanlar âleminin bir üyesi olarak biyolojik türler içinde yer alırken, diğer yönüyle bu alanı aşan özellikler taşır. Dik yürüyen, ellerini işlevsel biçimde kullanabilen, beyni özel olarak gelişmiş, belirli bir yaşama biçimine özelleşmiş organları bulunmayan; çevresini dönüştürebilen, dünyaya ve evrene açık bir varlıktır. Konuşma ve yaratıcı düşünme yeteneğine sahip olan insan, deney dünyasının ötesine geçebilme kapasitesi taşır. Kendisi ve evrenin bilincine varabilir; eylemlerinden sorumluluk duyan bir varlık olarak, hem biyolojik hem de tinsel boyutlarıyla bütüncül bir varoluş sergiler.⁶⁴ İnsan kavramı felsefi açıdan en yalın haliyle bu şekilde tanımlanabilmektedir. Elbette insan denilen varlığı anlamak ve tam anlamıyla tanımlamak mümkün değildir. Zira insan, var olduğu günden bu yana kendi varlığını ve varlıklar içindeki yerini sorgulamaktaysa da nihaî bir sonuca ulaşmış gözükmemektedir.

⁶³ Selçuk, “İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy”, 183.

⁶⁴ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 105.

Morfoloji bakımından insan, yüksek memeli hayvanlarla karşılaştırılırsa, onun bir ‘eksikler varlığı’ olduğu görülür; insanın organları belli bir işlev ile özelleşmemiştir. İnsanı soğuktan koruyacak bir tüy örtüsü yoktur. İnsan kendini savunacak, koruyacak doğal organlardan yoksundur. İnsan düşmanından koşarak kurtulan hayvanlar gibi çevik değildir. Duyularının keskinliği birçok hayvanınkinden daha aşağı düzeydedir. İnsan içgüdüleri hayatını tehlikeye düşürecek derecede zayıftır. İnsan çocukluğu uzun süren, sürekli bir bakıma ve korunmaya gereksinim gösteren bir canlı varlıktır.⁶⁵ Tüm bu yönleri ile bakıldığında hayatta kalabilme, besin zinciri içerisinde yerini koruyabilme olasılığı oldukça düşük olan insan, sahip olduğu hangi özellikler ile tüm canlıların üstünde bir yer edinmeyi başarmıştır? İşte bu noktada insanın çok yönlü olarak ele alınması gerekmektedir.

İnsanın biyolojik bakımdan birçok eksikliğe sahip olmasına rağmen, düşünme, üretme, anlam arayışı ve ahlâkî sorumluluk gibi yetileri onu diğer canlılardan ayırarak felsefenin merkezî konularından biri hâline getirmiştir. Bu nedenle insan, yalnızca morfolojik açıdan değil, aynı zamanda ontolojik, epistemolojik ve ahlâkî boyutlarıyla bütüncül bir şekilde ele alınmalıdır.

İnsan, tüm bu yönleriyle felsefenin en temel ve sürekli sorularından biri olmuştur. İnsanın bu çok yönlü doğası, farklı felsefî disiplinler içinde çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Ontolojik açıdan, insanın "ne olduğu" sorusu, onun sadece biyolojik bir varlık mı yoksa bilinç taşıyan, özgür iradeye sahip bir varlık mı olduğu sorularını gündeme getirir. Epistemolojik olarak, insanın bilgiye ulaşma yetisi, akli ve deneyimleriyle kurduğu ilişki çerçevesinde değerlendirilir. Ahlâk felsefesi, insanın eylemlerinden sorumlu bir özne olup olmadığını sorgular.

İnsan doğası söz konusu olduğunda deneysel gözlem ve mantıksal çözümleme yetersiz kalmaktadır. İnsanın doğasını, fiziksel nesnelerin doğasını araştırdığımız yöntemlerle inceleyemeyiz. Fiziksel nesneler, nesnel özellikleri üzerinden betimlenebilir. Ama insan ancak bilinçliliği aracılığıyla betimlenebilir ve tanımlanabilir. İnsanı anlamak için onunla gerçekten karşılaşmak gerekir.⁶⁶

⁶⁵ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, 36-37.

⁶⁶ Fatih Özkan, “Sokrates ve Platon Felsefesinde İnsan Sorunu”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı: 18, 2019, 4.

Felsefede insan kavramının nasıl ele alındığına bakacak olursak insanı doğanın bir parçası olarak incelediğini görebiliriz.

İnsan nedir?’ sorusuna doğrudan ve köşeli bir yanıt vermek yerine dolaylı ve ucu açık bir yanıt vermek durumundayız. Çünkü insan sürekli olarak kendini araştıran ve bu nedenle de varoluşunun her anında, var oluşunun koşullarının incelenmesi ve denetlenmesi gereken bir varlıktır.⁶⁷ Sokrates, *Savunma*’sında “Araştırılmayan, sorgulanmayan ve üzerinde düşünülmeyen bir hayat yaşanmaya değmez.” demektedir.⁶⁸

İnsanı anlamaya çalışırken madde ve ruh ayrımı üzerinde durulmuş, böylece iki yönlü olarak ele alınmıştır. Ruhun maddeden ayrı bir cevher olduğu görüşü Platon’dan önce de savunulmuş olsa da, bilinen felsefi metinler içinde bunu ayrıntılı olarak ilk savunan kişi Platon’dur. Platon’un epistemolojideki yaklaşımına göre öğrenmek; bu dünyaya gelmeden önce sahip olduğumuz bilgileri yeniden hatırlamaktan ibarettir.⁶⁹ Platon bunu, ruhun ezelî olarak var olmasıyla ve önceden öğrendiği bilgileri unutsa da ileride sahip olduğu yeni bedenlerle buluşunca hatırlamasıyla açıklar. Platon bu ve diğer bazı argümanlarla, ruhun ezelden beri var olan bir cevher olduğunu ispat etmeye çalışır. Onun bu konudaki görüşlerinin birkaç bin yıllık zaman diliminde, özellikle de Hristiyan ve İslâm teolojileri üzerinde önemli etkisi olmuştur. Her ne kadar Platon’dan etkilenen teist düşünürler, ruhun ezeliliği fikrini kabul etmeden ruhun ebediliğini kabul etmiş olsalar da, teist düşünürler arasında ruhun maddeden bağımsız bir cevher olduğu ve kötülüğün kaynağının maddî olduğu fikirlerinin yaygınlaşmasında Platon’un doğrudan ve dolaylı etkisinin önemli bir yeri vardır.⁷⁰

Platon’un ortaya koyduğu insan doğası kuramının temel özelliği ise, insanın toplumsal bir varlık olduğu iddiasıdır. Birey olarak insan, kendi kendine gideremeyeceği pek çok gereksinmesi olduğu için kendine yeterli değildir. Yiyecek, giyecek, barınak gibi maddî gereksinmelerini bile başkalarına dayanmadan karşılayamaz. Zamanının çoğunu yaşamını sürdürmek için çabalamakla geçiren birinin dostluk, oyun, sanat, öğrenim gibi etkinlikler için çok az zamanı kalır. Ayrıca farklı bireylerin farklı ilgi ve yetenekleri bulunduğu da apaçık bir olgudur. Örneğin toplumda çiftçiler, zanaatkârlar, askerler,

⁶⁷ Özkan, “Sokrates ve Platon Felsefesinde İnsan Sorunu”, 5.

⁶⁸ Platon, *Sokrates’in Savunması* (Çev.: Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul 2015, 38.

⁶⁹ Platon, *Phaidon*, (Çev.: Hamdi Ragıp Atademir), Sosyal Yayınları, İstanbul 2001, 35-42.

⁷⁰ Caner Taslaman, “Bedenin ve Ruhun İki Ayrı Cevher Olup Olmadığı Sorununa Karşı Teolojik Agnostik Tavrı”, *M. Ü. İlahiyatı Fakültesi Dergisi*, Sayı: 33, 2007, 42.

yöneticiler ve benzerleri bulunmaktadır. Her birey doğasına göre eğitim ve deneyimle bir görevde uzmanlaşır.⁷¹

Aristoteles'e göre insan doğal bir varlıktır. Her doğal varlık yer açısından, büyüme ve eksilme açısından, nitelik değiştirme açısından devinim ve durağanlık ilkesini kendi içinde taşır.⁷² İnsanı doğal bir varlık olarak kabul ettiğimizde onun doğasından bahsetmemiz gerekecektir. İnsanın doğası bir anlamda özü gereği sahip olduğu hareketin ilk ilkesidir. Bir başka anlamda insanın doğası; insanı insan yapan şeydir yani onun canlılığının nedeni ve mahiyetidir.⁷³

Modern dönemde ise düalizm ile en çok özdeşleşen isim Descartes olmuştur. O, 'zihni' maddî olmayan, mekândan bağımsız ve temel özelliği düşünmek olan bir cevher olarak tanımladı.⁷⁴ Descartes, dünyada yaşayan varlıklardan sadece insanın, madde dışında bir cevhere (zihne/ruha) sahip olduğunu düşündüğünden, hayvanları birer makine olarak görüyordu. Descartes'a göre bu makineler, Tanrı tarafından yapılmış olduğu için insan üretimi otomatlar ve makinelerden çok daha üstün özelliklere sahip olsalar da bu husus, hayvanların hareketlerinin makineler gibi mekanik kanunlar çerçevesinde açıklanabileceği gerçeğini değiştirmiyordu.⁷⁵

İnsan kavramını daha iyi anlayabilmek için modern çağda bilimsel bir takım gelişmelerle ortaya çıkan, insanı çeşitli yönleri ile ele alan antropolojik teorilere de bakmak gerekir. Bu teorileri Takiyettin Mengüşoğlu şu şekilde sınıflandırmaktadır:

a. Gelişme Psikolojisinin Teorisi

Bu teorilerin başında gelişme psikolojisinin teorisi gelir. Darwinizme dayanan ve en alt basamaktaki organik alan ile psişik alandan, en üst basamak üzerinde bulunan organik ve psişik alana kadar yükselip giden kesintiye uğramayan bir gelişme çizgisi kabul eden bu teori hayvanla insan arasında sadece bir derece farkı görür.⁷⁶

⁷¹ Özkan, "Sokrates ve Platon Felsefesinde İnsan Sorunu", 8.

⁷² Aristoteles, *Fizik*, (Çev.: S. Babür), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, 10.

⁷³ Şerif Fatih Akkağıt, "Aristoteles'te İnsan Kavramı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 42, 2022/1.

⁷⁴ Descartes, *Metod Üzerine Konuşma*, (Çev.: K. Sahir Sel), İstanbul 1984, 46.

⁷⁵ Taslaman, "Bedenin ve Ruhun İki Ayır Cevher Olup Olmadığı Sorununa Karşı Teolojik Agnostik Tavır", 42.

⁷⁶ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 29.

Başlangıçta biyoloji, Darwinci görüşü benimseyerek kendi araştırma alanında tek hücreliden çok hücreliye doğru ilerleyen bir gelişim çizgisinin, yani basamaklar hâlinde yükselen bir düzenin varlığını ortaya koymaya çalıştı. Ardından, 20. yüzyılın başlarında hızla gelişen genç bir bilim dalı olarak psikoloji, biyolojiyi örnek alarak benzer bir sürekliliği psişik alanda da kanıtlama çabasına girişti. Bu doğrultuda psikoloji, şu varsayımı temel aldı: İnsanı da kapsayan tüm canlılarda, alt basamaktan üst basamağa kadar kesintisiz bir biçimde ilerleyen ve giderek gelişen bir psişik yetenekler dizisi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, en alt düzeydeki yeteneklerden en üst düzeydeki yeteneklere kadar uzanan kesintisiz bir zekâ, algı ve bellek skalası mevcuttur.⁷⁷

b. Geist Teori

Darwinci teorinin baskısı altında bulunan filozoflar bu teoriye göre kanıtlanmış, kesinlik kazanmış görünen sonuçlara dokunmadan yeni bir yol yeni bir görüş aradılar ve böyle bir görüşe dayanarak insanla hayvan arasında bulunması gereken ‘varlık farkı’nı, ‘apayrılığı’ meydana çıkarmak istediler. O zamanın biyolojisi ile psikolojisi her iki canlı varlık arasında bir varlık farkının değil ancak bir derece farkının bulunabileceğini ileri sürüyor hatta bunun kanıtlandığını sanıyorlardı. O halde insan ve hayvan arasında ortaya konulması istenilen varlık farkının, apayrılığın insanın biyo-psişik varlığının dışında aranılması gerekiyordu.⁷⁸

c. Biyolojik Teori

Arnold Gehlen biyolojik teorisinde insan ve hayvan biyolojisini birbirinden ayırır ve kıyaslama yapar. Bir eksiklikler varlığı olan insanda içgüdüler çok zayıftır fakat insan bu eksikliklerini dengeleyebilecek yeteneklere sahiptir. Gerçekten insanın davranışları ne içgüdülerden kaynaklanmakta ne de onlar tarafından dizginlenmektedir. Fakat insan bu eksiklikleri, davranışlarını etikleştirmekle ve rasyonelleştirmek ile dengelemektedir. İnsan davranışları etikleştirdiği için belli durumlarda belli hareketleri gerçekleştirmektedir; örneğin savaşta teslim bayrağını çeken askerler düşman tarafından öldürülmemektedir.⁷⁹

⁷⁷ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 29-30.

⁷⁸ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 32.

⁷⁹ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 39-40.

d. Kùltür Antropolojisi

Darwinizmin vardığı sonuçlara dokunmadan ondan nasıl kaçınabiliriz? Bu soruya şöyle bir yanıt verildi; insanı ruh, beden ve geist gibi üç ayrı alana bölmek. Beden organik bir varlık alanı olduğuna göre biyolojinin bir araştırma alanıdır. Ruh ise doğa bilimlerinin bir kolu olan deneysel psikolojinin bir araştırma alanıdır. Darwinizm bu iki alanda istediği gibi hareket edebilir fakat geist alanın araştırılması Darwinizmin yetkisi dışındadır.⁸⁰ İşte bu noktada ortaya kùltür antropolojisinin manevî bilimlere dayanması gerektiği savunuldu.

20. yüzyılın başına damga vuran bu teoriler bize göstermektedir ki, yaşanan bilimsel gelişmeler ışığında, insan kavramını anlamaya çalışan tüm bu düşünürler Darwinizm etkisinde ve insanı anlama ve anlatma noktasında eksik kalmışlardır.

İnsan kavramı, yalnızca biyolojik bir türü tanımlamanın ötesine geçen, derinlikli ve çok katmanlı bir varoluş problemini içinde barındırmaktadır. Tarih boyunca hem doğanın bir parçası hem de onu aşan bir varlık olarak ele alınan insan, sahip olduğu akıl, bilinç, özgür irade ve kültürel üretim kapasitesiyle diğer canlılardan ayrılmıştır. Ancak bu ayrım, onu tam olarak tanımlamayı ve anlamayı mümkün kılmamıştır. Aksine insan, her dönemde kendisini yeniden sorgulayan, anlam arayışına giren ve varoluşunun sınırlarını zorlayan bir varlık olmuştur. Antik felsefeden modern antropolojiye kadar uzanan düşünsel süreçte, insanın doğasına ilişkin çok sayıda yaklaşım geliştirilmiş; insan bazen ruh-beden ikiliği içinde, bazen ise eksikliklerini aşma potansiyeliyle tanımlanmıştır. Görünen odur ki insanın dünyadaki yaşamı devam ettiği sürece sorgulama, kendini anlama çabası da devam edecektir.

⁸⁰ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 43.

İKİNCİ BÖLÜM

VIKTOR FRANKL'DA DİN VE İNSAN

2.1. DİN ANLAYIŞI

Viktor Frankl, 20. yüzyılda insanın anlam arayışı üzerine kaleme aldığı eserler ve geliştirdiği logoterapi yöntemiyle dünya çapında derin bir etki yaratmıştır. Bu etkinin temelinde, modern insanın din ve anlam olgusundan giderek uzaklaşması ve bu boşluğu doldurma ihtiyacının ortaya çıkması yatmaktadır. Frankl, bireyin hayata tutunabilmesinin, umudunu koruyabilmesinin ve yaşama anlam yükleyebilmesinin merkezinde anlam arayışının bulunduğunu vurgulamıştır.

Döneminin hâkim psikoloji anlayışını insanî boyuttan uzak bulan Frankl, bu yaklaşımı eleştirerek, insanın sadece biyolojik veya psikolojik süreçlerle değil, aynı zamanda varoluşsal anlam ve değerler üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Böylece, onun din ve anlam anlayışı, insanın ruhsal dünyasındaki derin boşluklara cevap arayan bütüncül bir perspektifi temsil eder.

Viktor Emil Frankl Yahudi kökenli bir ailenin çocuğu olarak, ailesinin kendisini yetiştirdiği Yahudi inanç algısı ile hayata bakmaktadır. Ancak, çoğu zaman bu algının ötesine geçmiş, farklı inançlar açısından insanın Tanrı ile ilişkisini, Tanrı algısını sorgulamıştır. Yine geliştirmiş olduğu logoterapi uygulamasının, dinden bağımsız bir yere yerleşmesi için gayret göstermiştir. “Logoterapi” terimi “anlam yoluyla terapi” olarak çevrilebilir. Logoterapi, anlam merkezli bir psikoterapidir.”⁸¹ diyerek geliştirdiği yöntemi, dinî içerikten uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Ancak tüm bu gayretlerine rağmen din ve Tanrı inancı logoterapi için önemli bir unsur olma özelliğini korumuştur.

Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu adlı esere yazdığı giriş bölümünde Alexander Batthyany, Frankl'ın din hakkındaki düşüncelerini şöyle özetler: Frankl'ın din meseleleri ile sıkça uğraştığı ama aynı zamanda da bu konuda genellikle son derece itina ile ve temkinli bir şekilde tartıştığı dikkati çeker. Şunu söylemek gerekir ki, Frankl din hakkındaki düşüncelerini pragmatik formül kılıfına yerleştiriyordu; kendisinin kurduğu psikolojik araştırma akımı çerçevesinde din ve inanç pozisyon değil “sadece” bir nesne

⁸¹ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 17.

olarak anlaşılmalıdır.⁸² Frankl'a göre dindarlık insanın anlam arayışının ifadesidir ve anlam arayışı ifadesi olarak da anlam arayışının kendisi gibi, indirgenmesi ve sorgulanması zordur. Dindarlığın, bireylerin hayatında oynasa da oynamasa da yasal bir rolü olduğunu kabul eder. Düşünce tarihi açısından da dindarlığın insanın anlam arayışı ifadesi olarak, bir anlamı olduğunu teslim eder.⁸³

Bu başlık altında, Viktor Frankl'ın din ve Tanrı tasavvurunun yanı sıra, insanın varoluşsal anlam arayışı ile umut ve inanç arasındaki bağ incelenecektir. Frankl'ın düşüncesinde bu kavramlar, sadece bireysel bir psikolojik yönelim değil; insanın dünyadaki konumuna, kaderine ve kendi içsel derinliğine dair sorulara verilen varlık temelli yanıtlardır. Umut, insanın geleceğe dönük yönelimi; inanç ise bu yönelimin metafizik zemini olarak anlamla birleşir. Bu çerçevede, Frankl'ın yaklaşımı, modern insanın anlamdan kopuşuna karşı felsefi bir direniş ve ruhsal bir yeniden inşa girişimi olarak okunabilir.

2.1.1. Tanrı ve İnanç Üzerine Düşünceleri

Frankl'ın Tanrı ve inanç anlayışı, hem Yahudi geleneğinden aldığı mirasla hem de kişisel yaşantısının trajik deneyimleriyle şekillenmiştir. Tanrı fikri, onun düşüncesinde katı bir dogmanın ya da teolojik sistemin konusu olmaktan çok, insanın acı karşısındaki varoluşsal yöneliminin bir tezahürüdür. Frankl için Tanrı, en çok da insanın çaresizlik, yalnızlık ve anlamsızlıkla yüzleştiği anlarda ortaya çıkan aşkın bir gerçekliktir. Auschwitz gibi insanın ağır deneyimlere mahkûm edildiği koşullarda dahi, Tanrı'ya duyulan inanç, bireyin ruhsal direncini ayakta tutan bir dayanak olarak belirir.⁸⁴

Viktor Frank, görülemeyen, duyu organları ile algılanamayan bir yaratıcının varlığına olan inancı temellendirirken bir teşbihe başvurur: “Tanrı gözle görülmez denir. Bir defasında, birisi beni kınadı; bunun üzerine kendisine, hiç sahneye çıktınız mı? diye sordum. Hayır, niye? diyerek yanıtladı. Sahnede dururken seyircilerin bulunduğu yeri hiç görmezsiniz, dedim. Orada seyircilerin olduğu kısımda, yüzlerce izleyicinin bulunduğu yerde, sadece büyük bir kara delik görürsünüz. Ama bir izleyici kitlesinin karşısında

⁸² Alexander Batthyany, “Giriş”, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, (Çev.: Nevin Tali Ölçer), İstanbul 2020, 39.

⁸³ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 41.

⁸⁴ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 76.

oynadığınızı bilirsiniz. Tanrı’yla da durum aynıdır. Büyük izleyici adeta bir locada oturmaktadır, nerede oturduğunu bilmezsiniz, onu göremiyorsunuzdur. Ama orada olduğunu biliyorsunuzdur.”⁸⁵ Tıpkı bir oyuncunun, rolünü sahnede hatasız bir şekilde sergilemeye çalışması gibi insan da hayat sahnesinde kendisinden beklenen sorumluluğu yerine getirmelidir.

İnsanın yaratıcısını inkâr etmesini kibri ile ilişkilendiren Frankl, ona verilen özgürlüğe vurgu yapar. İnsan özgür yaratılmıştır. Özgürlük hayır demeye varan bir özgürlüktür ve yaratana karşı olabilen Tanrıyı da inkâr edebilen bir özgürlüktür. Ama genelde insan sadece Tanrının adını inkâr etmekle kalır. Kibrinden tanrısal olandan veya tanrılıktan söz eder ve hatta O’na bir özel isim vermek, her ne pahasına olursa olsun O’nu müphem, anlaşılmaz panteist tabirler arkasına gizlemek ister. Çünkü nasıl ki bir kez varlığını kabul ettiğimiz bir şeyi tanımamız cesaret gerektirirse, O’nu insanlığın binlerce yıldır kullandığı kelimeyle, en basit haliyle Tanrı olarak isimlendirmek de belli bir alçak gönüllülük gerektirir.⁸⁶ Şüphesiz Tanrının varlığını kabul etmek bir sorumluluk doğuracak, insanın yaşamına tesir edip, yön verecektir. İşte Frankl’a göre, insanı inkâra götüren şey kibir ve sorumluluktan kaçmaktır.

Viktor Frankl, Tanrı kavramını tanımlarken “operasyonel bir Tanrı tanımı” diye nitelendirdiği şu tanımı yapar: “Ben şahsen son zamanlarda operasyonel bir Tanrı tanımı ile karşılaştım. Böyle bir tanım, örneğin zekâ seviyesi (IQ) ölçümünde karşımıza çıkar: Zekâ, bu test sonucu çıkan şeydir; zekânın ne olduğunu söyleyemezsiniz, bu müthiş zordur. Bir konuda anlaşmanız gerekir: Anlamlı ve testle ölçtüğünüz şey, operasyonel bir tanımdır. Şimdi bunu Tanrı için uygularsak; 15 yaşımdayken Tanrıyı içimden şöyle tanımlıyordum: Tanrı en mahrem monologlarımızın partneridir. Kendi kendimize yaptığımız bu konuşmalar sahiden monolog mu ya da aslında ‘bambaşka biriyle’ yapılan bir diyalog mu? sorusu yanıtsız kalıyor! Sanıyorum Salomon bir tapınak açılışında şöyle demiş: Ama Tanrı sahiden insanlarla birlikte dünyada mı yaşamalıydı? Bak gökyüzü ve bütün semalar seni içlerine sığdıramıyor, inşa ettiğim bu ev nasıl sığdırsın?”⁸⁷ Burada görmekteyiz ki Frankl, “operasyonel bir tanım” ile varlığından emin olduğumuz, herhangi bir şüpheye yer bırakmayan bir Tanrı var, ancak biz O’nu tam anlamı ile kavrayamıyor

⁸⁵ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 147.

⁸⁶ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 51.

⁸⁷ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 72.

ve tanımlayamıyoruz, demektir. Aynı zamanda kutsal kitaptan yaptığı alıntı ile dünyaya sığmayan hatta evreni aşan bir Tanrı algısına vurgu yapmaktadır.

Frankl pek çok yerde ‘bilinçdışı Tanrısı’ ifadesini kullanmaktadır. Bilinç dışı, kişinin bilinçli farkındalığının dışında bulunan zihinsel süreçlerin tamamı olarak tanımlanabilir. Bu durumda Frankl bu tabirle neyi ifade etmektedir? Düşüncesini şöyle temellendirir: Tanrı’ya bilinç dışında hep yöneliyoruz, bilinç dışı da olsa, her zaman hedefimiz, Tanrı ile bir ilişki kurmaktır. İşte bu Tanrı’yı bilinç dışı Tanrısı olarak adlandırıyoruz, bu sözle, bilincinde olmadığımız Tanrı’yı ima ediyoruz. O bakımdan *bilinç dışı tanrısı* formülü, Tanrı’nın aslında kendisi için bilinç dışı olduğu anlamına gelmez. O’nunla olan ilişkimizin bilinç dışı, yani bastırılmış ve böylece bazen kendimiz için bile gizli olabileceğini anlatan bir tanımdır.⁸⁸ İnsanın bilinç dışı inancının “aşkın bilinç dışı” kavramıyla birlikte bu şekilde ortaya çıkması, Tanrıyı bilinç dışımızda her zaman istediğimizi, amaçladığımızı, tasarladığımızı bilinç dışında olsa da Tanrı ile süregelen, amaçlanan bir ilişkimiz olduğunu ifade eder. İşte bu Tanrı bilinçdışı Tanrısı olarak adlandırılır. Frankl’ın bilinçdışı Tanrı formülü, Tanrı’nın bizzatı kendisinin, kendisi için ve kendisi olarak bilinç dışı olduğunu değil; Tanrının zaman zaman bizim bilinç dışımızda olabileceği, bizim O’nunla bağımızın bilinçdışı olabileceğini, yani bastırılmış ve kendimiz için bile saklı olabileceğini anlatır.⁸⁹ Burada insanın bilinçdışında var olan bir Tanrı algısı, İslâm’da din ya da inanma duygusunun fitrî olduğu çağrışımını yapmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de: “Sen yüzünü Hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir.”⁹⁰ mealindeki âyetle ve yine “Dünyaya gelen her insan fitrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan, Mecûsî yapar.”⁹¹ hadisinde yer alan fitratın, ilk yaratılış sırasında Allah’ın insan tabiatına bahşettiği, yaratanını tanıma eğilimi, ruh temizliği vb. olumlu yetenek ve yatkınlıkları⁹² anlamında değerlendirildiğinde benzer bir durumu ifade ettiği düşünülebilir. Ancak Frankl’ın kastettiği bilinç dışı oluşum, yaşam süresince mi oluşmakta yoksa doğuştan mı getirilmekte, bu konuda net bir sonuca varmak mümkün değil.

⁸⁸ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 113.

⁸⁹ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 56.

⁹⁰ Rûm: 30/30.

⁹¹ Buhârî, “Cenâ’iz”, 79, 92.

⁹² Hayati Hökelekli, “Fıtrat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIII, 47.

Frankl, geliştirdiği “bilinçdışı Tanrı” anlayışının doğru ve derinlikli biçimde kavranabilmesi için üç temel uyarıda bulunur ve olası yanlış yorumlara karşı açıkça sınırlar çizer. Öncelikle, bilinçdışı Tanrı kavramı, hiçbir şekilde panteistik bir yoruma açık olmamalıdır. Çünkü hiçbir şekilde bilinç dışının ve hatta idin kendisinin tanrısal olduğunu iddia etmek istemiyoruz. Aynı zamanda tinsel olan bilinçdışı, içinde bilinç dışı bir dindarlık barındırsa da bu sebepten dolayı hiçbir zaman tanrısal bir hale ile çevrelenmemelidir. Her zaman Tanrı ile bilinçdışı bir ilişkimiz olsa da, bu Tanrının içimizde olduğu, bilinç dışı olarak içimizde yaşadığı, bilinç dışımızı doldurduğu anlamına gelmez. Tüm bunlar Frankl’a göre, amatör teolojinin tezleridir.⁹³

Bir başka yanlış yola sapma ise bilinç dışı Tanrı teorisini okültizm anlamında yorumlamak olurdu ki, bu da kendi içinde barındırdığı çelişkinin, Tanrı hakkında bilinç dışı bilgiye sahip olma çelişkisinin, bilinç dışının her şeyi bilmesi, insanın kendinden daha fazla şeyi bilmesi, idin egodan fazlasını bilmek demek olurdu.⁹⁴

Üçüncü ve belki de en önemli uyarı ise, bilinçdışının ne tanrısal ne de her şeyi bilen bir varlık olarak düşünülmesi gerektiğidir. Bilinçdışı, eğer Tanrı ile herhangi bir ilişki kuruyorsa, bu ilişki ancak ide değil, daha yüksek bir manevî yönelime aracılık eden bir bağlamda düşünülebilir.⁹⁵ Frankl’a göre bu düzlemde yapılması gereken, bilinçdışını kutsallaştırmadan, onun insanın anlam arayışındaki yerini tanımlamaktır.

Frankl, bir kadın hasta üzerinde yaşanan ilginç bir olayı anlatarak bilinç dışı Tanrısını radyoloji yoluyla bile kanıtlayabilirsiniz demektedir. Mide ve kalın bağırsak spazmı yaşayan bir kadın tedaviye gider. Ne tuhaftır ki spazm sadece domuz eti yediğı zaman ortaya çıkmaktadır. Alerji ya da başka bir şey var mı diye araştırılır. Sonra kadın görüntüleme testine alınır, domuz eti yedirilir, bunun üzerine spazm yaşar. Sonra da helal et yedirilir, spazm yaşamaz. Ardından hastayı kandırırlar; sığır etini domuz eti diyerek ve tersi domuz etini sığır eti diyerek yedirirler. Domuz eti yediğı zaman spazm olmaz, sadece domuz eti yediğini sandığı zaman spazm yaşar. Böylece Frankl, bilinç dışı dindarlığı gözlemleyerek kanıtlamak mümkündür, ifadesini kullanır. Bu örnekte insanın bilinç dışı dindarlığı ortaya çıkmış olur. Tanrıya bilinçdışından hep yöneliriz. Bilinç dışı da olsa her zaman hedefimiz Tanrı ile bir ilişki kurmaktır. İşte bu Tanrı bilinçdışı Tanrısı olarak

⁹³ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 57.

⁹⁴ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 57.

⁹⁵ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 57.

adlandırılmaktadır. Bu sözle bilincinde olmadığımız Tanrı ima edilmektedir. O bakımdan bilinçdışı Tanrısı formülü, Tanrının aslında ya da kendisi için bilinç dışı olduğu anlamına gelmez, daha ziyade O'nunla olan ilişkimizin bilinç dışı, yani bastırılmış ve böylece bazen kendimiz için bile gizli olabileceğini anlatır.⁹⁶

Frankl, yaşadığı dönemin hakîm bakış açısında dinî inancı cinsellik ve saldırganlık gibi içgüdüsel temellere dayandıran düşüncelere de itiraz eder. Ona göre sahici dindarlık, içgüdüsel bir yönelimden ziyade, bilinçli bir irade edimi ve varoluşsal bir tercihtir. Dinsel yönelim, bireyin öznel kararıyla anlam kazanır; bu yönüyle geçici ve dürtüsel olana değil, varoluşsal kararlılığa dayanır. Bilinçdışı dindarlık ve genel olarak tinsel bilinçdışı, temel bir bilinçdışılıktır, yani bilinçdışılık tarafından sürüklenme hali değildir. Bilinçdışı dindarlık ve aslen tinsel bilinçdışı, yani 'aşkın biliçdışı'dır. Çünkü belirleyen değil var olan bilinçdışıdır. Bu haliyle psikofizik olguya değil, (bilinçdışı) tinsel varlığa aittir.⁹⁷ Frankl, bu doğrultuda dindarlığın ya gerçekten varoluşsal bir temele sahip olması gerektiğini ya da hiç var olmaması gerektiğini ileri sürer. Sahici dindarlık eğer varoluşsal olacaksa, kendiliğinden olma sürecine sahip olmalıdır. Bir insan buna hiçbir zaman zorlanmamalıdır. İnsanı gerçek, sahici dindarlığa ne id yöneltebilir ne de doktoru itebilir.⁹⁸

Viktor Frankl insan için inanç olgusunun önemine vurgu yapar. Çocukluk yıllarında kendisine öğretilen "İnanmak, hiçbir şey bilmemektir." şeklindeki indirgemeci yaklaşımı eleştirerek, bu anlayışın yalnızca bilişsel bir yoksunluğa değil, aynı zamanda düşünsel değersizliğe işaret ettiğini belirtir. Frankl, bu anlayışı şu ifadeyle değerlendirir: "Hiçbir şey bilmemek eşek olmak demektir." Bu türden bir yaklaşıma göre inanç, zihinsel bir eylemin olumsuz hali, yani bilinçli düşünmenin eksikliği olarak değerlendirilir. Oysa Frankl'a göre bu, gerçeğin tam tersidir. İnanç, düşüncenin egzistansiyelitesi ile yükselmiş bir düşünmedir. Yani bu, inanmak hiçbir şey bilmemektir, anlamına gelmez. Aksine, aslında bunun anlamı, inanma eyleminin, varoluşçu bir eyleme dayandığıdır.⁹⁹

Viktor Frankl, dinî inancın kişide zorluk anlarında zayıflayacağı veya bir felaket anında isyana dönüşeceği düşüncesini reddeder. Günümüz din felsefesi problemlerinden

⁹⁶ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 112-113.

⁹⁷ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 59.

⁹⁸ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 66.

⁹⁹ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 98.

teodiseye bakışını da şu şekilde ortaya koyar: Tanrıya olan inancınızı ya Dostoyevski'nin bir eserinde yazdığı anlamda yitirirsiniz: “Eğer Tanrı tek bir masum çocuğun acı çekmek hatta ölmek durumunda kalmasına izin verebiliyorsa, Tanrı'ya inanmam. Ya da buna rağmen inanmaya devam edersiniz. Şöyle söylemenin, pazarlığa girmenin mümkün olduğuna kesinlikle karşıyım der: Sevgili Tanrı, gaz odasına gönderilmiş olan 526.000 Yahudi sayısına kadar sana inanmaya devam ediyorum ama bundan bir kişi fazlasına bile tolere etmiyorum. 5 ya da 6 milyon kişiyi öldürttün, bunun üzerine sana inanmıyorum artık. Pazarlık yapılamaz ve inanç, gerçek inanç buna rağmen hâlâ devam eder. Birçok insan, Auschwitz’de bulunanların çoğu kesinlikle inançlarını yitirmişlerdir, demektir ancak bu asla doğru değildir. Elimde istatistiksel veriler bulunmamakla birlikte, gözlemlerim ve kişisel izlenimlerim, Auschwitz’te inancını yeniden kazananların sayısının, inancını yitirenlerden daha fazla olduğu yönündedir. Dahası, birçok kişinin inancı, Auschwitz’e rağmen değil, adeta Auschwitz sayesinde daha da güçlenmiştir. İnancın yeteneği bağlamında ‘Auschwitz’ten sonra’ lafı yerine burada konuşulması gereken ‘Auschwitz’e rağmen’ inanmak olmalı.”¹⁰⁰

Bu düşüncesini toplama kampındaki şu gözlemi ile de destekler: “Tutsakların dinle ilgileri, geliştiği andan itibaren ve gelişebildiği raddeye kadar olabilecek en samimi biçimde oluyordu. Dinsel inancın derinliği ve canlılığı, yeni gelenleri genellikle şaşırtıyor ve etkiliyordu. Bunların arasında en etkileyici olanlar barakanın bir köşesinde veya uzak bir iş alanından getirildiğimiz kamyonlarda aç, yorgun ve donmuş haldeyken doğaçlanan dua ve ibadetlerdi.”¹⁰¹ “Toplama kampında anlaşıldı ki sevgi ateş gibidir; küçük alevi fırtına söndürür, büyük alevi fırtına körükler. Sanıyorum ki zayıf inanç toplama kamplarında söndü, ama güçlü inanç, hatta hakiki inanç güçlendi.”¹⁰² Frankl, inancın içsel bir hareketle ortaya çıktığını, dıştan bir müdahale ile asla gerçek bir inancın ortaya çıkmayacağını ifade eder. Bu noktada ister bir doktor, isterse din adamı tarafından olsun asla kişinin inanmaya zorlanamayacağını vurgular.

Yine teodise ile ilgili görüşlerini her şeyin zıttı ile var olması mantığına oturturur. “Teoloji edebiyatında katlanamadığım bir şey var o da Tanrı’ya kurallar empoze etmektir der; bir teoloğun, Tanrı öyle yapmış olamaz, böyle etmiş olamaz, bu O’nun tabiatına

¹⁰⁰ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 76.

¹⁰¹ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 47.

¹⁰² Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 107.

yakışmıyor demesini kepezilik olarak tanımlar ve teodisenin tümü zaten bir hatadır der: İyi şeyin iyi olarak meydana çıkması için, kontrast etkisi içinde olmalıdır. Böyle derken kastedilen insanın özgürlüğü değil, Tanrı'nın özgürlüğüdür. Tanrı isteseydi içinde iyi ve kötü kontrastına ihtiyaç olmayan bir dünya yaratırdı. Bu durumu 6 yaşındaki kızının sorusu ile örneklendirir. Kızı bir gün şöyle sorar: 'Baba, neden hep 'Sevgili Tanrı' deniliyor?' Frankl, bu soruya içtenlikle şu yanıtı verir: 'Cevabı çok kolay; sen birkaç hafta önce kızamık olmuştun ve Sevgili Tanrı seni iyileştirdi.' Ancak çocuğun cevabı: 'Ama önce bana kızamığı da O verdi.' şeklindedir. Bunu başı-sonu olmayan bir döngü olarak tanımlar.¹⁰³ "Tanrıyı bir adalet otomatı olarak görüyor olmam, O'na hakaret etmekle birdir. Bunu hesaba katmamalıyım, esas itibarıyla O'nun lütufta bulunmasının mümkün olabileceğini itiraf etmeliyim. Bu olasılığı yok saymamalı ama ille de gerçekleşeceğini umut etmemeliyim."¹⁰⁴ sözleriyle aslında dünyadaki düzenin salt bir adalet üzere kurulmadığı, yine aynı zamanda yalnızca iyiliğin olduğu bir dünyanın mümkün olamayacağını ifade eder.

Viktor Frankl'ın teodise ile ilgili düşünceleri, Alvin Plantinga'nın görüşlerini hatırlatmaktadır. Plantinga'ya göre kötülüğü yaratmak veya ona müsaade etmek için, belki de Tanrı'nın iyi bir nedeni vardır. Ancak o neden bizim anlayacağımızdan daha karmaşıktır.¹⁰⁵ Frank ise bu noktada insanın çektiği acıların nihaî anlamını, insanın kavrayamayacağı bir üst anlam ile açıklar.¹⁰⁶ Yine, teodise, ahlâkî kategorileri Tanrı'ya uygulayarak O'nun fiillerini beşerî standartlarla yargılama ukalalığını temsil etmektedir. Oysa Tanrı'nın insana yönelik muamelelerini haklı çıkarmaya çalışmak yerine, O'nun kavranılamaz haşmeti ve mutlak hâkimiyeti karşısında Eyüp gibi titreyerek sükût etmeliyiz.¹⁰⁷ düşüncesinin benzerini Frankl'da da görebilmekteyiz.

Bu noktada Frankl'ın kötülük problemi konusunda daha teslimiyetçi bir anlayışı benimsediğini söyleyebiliriz. Nitekim kaleme aldığı eserlerinde sık sık Hz. Eyüp vurgusu karşımıza çıkmaktadır. Bir acı çekme gerekçesi ya da Tanrı'nın adaleti sorununun karşısında, insan için uygun olan yegâne tutumun, gizemin önünde boyun eğen Hz.

¹⁰³ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 87-88.

¹⁰⁴ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 100.

¹⁰⁵ Alvin Plantinga, *Tanrı, Özgürlük ve Kötülük*, (Çev.: Musa Yanık), Fol Yayınevi, Ankara 2022, 24.

¹⁰⁶ Viktor Frankl, *Yaşamak için Bir Nedeni Olan*, (Çev.: Mustafa Yalçınkaya), Totem Yayınları, İstanbul 2021, 290.

¹⁰⁷ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2021, 84.

Eyüp'ün tutumu olması gerektiğini söyler.¹⁰⁸ Aynı zamanda hayatın anlamı olduğu kadar acının da anlamı vardır¹⁰⁹, ifadeleri de bize bu algıyı hatırlatır.

Frankl, Tanrı anlayışını ortaya koyarken özellikle döneminin önde gelen isimlerinden ve aynı zamanda gençlik yıllarındaki yazışmaları ile bir dönem görüşlerini benimsediği Freud'un düşüncelerine değinir. Sigmund Freud'un Tanrı ve baba algısı arasında kurduğu, Tanrı anlayışının aslında ihtiyaç duyulan göksel bir baba özlemi olduğunu vurgulayan düşünceleri¹¹⁰ üzerine şu görüşleri dile getirir: Aslında Tanrı bir baba imagosu değildir, baba Tanrı'nın bir imagosudur. Baba tüm tanrısallığın ilk örneği değildir, tam karşıtı geçerlidir: Tanrı her tür babalığın ilk örneğidir. Sadece ontogenetik, biyolojik, biyografik olarak baba daha önce gelir; ama ontolojik olarak Tanrı daha öncedir. Psikolojik olarak çocuk-baba ilişkisi insan-Tanrı ilişkisinden önce olsa da ontolojik olarak örnek değil, O'nun sureti kopyasıdır. Ontolojik olarak biyolojik öz baba beni yaratan, her şeyi yaratanın tesadüfi ilk temsilcisidir. Yani ontolojik açıdan benim doğal yaratıcım ilk semboldür ve dolayısıyla tüm tabiatın doğaüstü yaratıcısının imagosudur.¹¹¹

Yine Freud'un dindarlığı bir nevroz kabul etmesine cevaben de şöyle der: Freud'un "din insanlığın evrensel saplantı nevrozu olmuştur; çocukların saplantı nevrozu gibi o da Oedipus kompleksinden, babayla olan ilişkiden kaynaklanmıştır."¹¹² dediği gibi biz de cümleyi tersine çevirip şunu iddia etme cesaretini gösterebiliriz: Saplantı nevrozu ruhsal olarak hasta dindarlıktır.¹¹³ "Freud, insan denilen yapının yalnızca zemin katı ve bodrum katıyla ilgilendiğinin; başka bir ifadeyle, insanı daha alt düzeyde, yani psikolojik boyutta ele almakla yetindiğinin bilincinde olacak denli büyük bir düşünürdü. Freud her daim din için, onu insanlığın nevrozu kategorisi altına alarak bir yer bulmuş ve indirgemeciliğin kurbanı olmuştur. Bir dahi bile Zeitgeist Çağının (zamanın ruhu) tinine tamamen direnemez."¹¹⁴ ifadelerini kullanır. Bu sözleri ile Frankl, Freud'un dine bakış açısının altında, yaşadığı zamanın indirgemeci yaklaşımının etkisi olduğunu savunur.

¹⁰⁸ Viktor Frankl, *Yaşamak için Bir Nedeni Olan*, 288.

¹⁰⁹ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 281.

¹¹⁰ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, (Çev.: Niyazi Berkez), Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, 212.

¹¹¹ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 54.

¹¹² Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği Bilim ve İman*, (Çev.: H. Zafer Kars) Kaynak Yayınları, İstanbul 1994, 57.

¹¹³ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 63.

¹¹⁴ Viktor Frankl, *Anlam İstenci*, (Çev.: Mustafa Yalçınkaya), Totem Yayınları, İstanbul 2021, 42.

Ayrıca Frankl, Tanrı algısını dinlerin ortaya koyduğu kalıplardan çıkararak kişinin iç dünyasında yaşattığı, nasıl adlandırdığının çok da önemli olmadığını savunduğu bir üs varlıktan söz eder. “Ateist de olsak, en mahrem monologları yaparken, kendi kendimizle konuşurken kime hitap ediyorsak onu Tanrı olarak adlandırma hakkımız var. Çünkü şundan eminim ki: Eğer Tanrı varsa, birisi O’nu kendiyle karıştırdığı için adını değiştirdi diye gücenmez. Ateist, bu durumu ‘Bu sadece bir monolog!’ şeklinde yorumlayacaktır. Psikanalist, bireyin süper-egosu ile konuştuğunu söyleyecektir. Başkası, bunun vicdanla yapılan bir diyalog olduğunu ileri sürecektir. Dindar ise yalnızca ‘Ben ona Tanrı diyorum.’ diyecektir.”¹¹⁵

Frankl’ın Tanrı anlayışı, yalnızca aşkın bir varlık olarak Tanrı’ya yönelimi değil, aynı zamanda Tanrı’nın alçalan, insanın içsel karanlığına dahi nüfuz edebilen yönünü de içerir. Frankl, Tanrı’nın büyüklüğünü, O’nun küçülebileme kapasitesiyle tanımlar: Tanrı o denli yücedir ki, kendini alçaltabilir; en zayıf, en kırılgan ve hatta akıl sağlığı yerinde olmayan bireyin ruhsal dünyasına bile sızabilir. Bu düşüncesini, klinik pratiğinden edindiği bir gözlemle destekler. Küçük yaşlardan beri şizofreni tanısı almış, sık sık halüsinasyonlar gören ve zaman zaman şiddetli öfke patlamaları yaşayan bir hastasını örnek verir. Bu hastanın, nöbetleri sırasında bile kendisine hâkim olabildiği gözlemlenmiştir. Frankl, hastasına bu öz-denetimi nasıl sağladığını sorduğunda, hasta uzun bir sessizlikten sonra şu yanıtı verir: “Tanrı aşkı.” Bu cevap üzerine şöyle der: İşte o zaman Kierkegaard’ın şu sözüyle ne demek istediğini anladım: “Delilik bana deli gömleğini sunsa bile son ana kadar Tanrı’ma tutunabilirim.”¹¹⁶

Frankl, geliştirmiş olduğu ‘logoterapi’ yöntemi ve din bağlantısını açıklarken de şöyle bir ayrım yapar: Psikoterapinin amacı ruhsal iyileşmedir, dinin amacı ise ruhun kurtuluşudur. Bu iki amacın birbirinden ne kadar farklı olduğunu belki şöyle ifade edebiliriz: Papaz dindar kişiyi daha büyük duygusal gerilimlere sokma tehlikesinin bilincinde olsa da onun ruhunun kurtuluşu için uğraşacaktır. Bundan kaçışı yoktur, çünkü papaz için esasen ve temelde psikohijyenik dürtü uzakta kalır. Ama din her ne kadar ruhsal iyileşmeyi ve hastalıktan korunmayı temel amacı olarak görmese de, insanlara başka hiçbir yerde bulamayacakları güven, koruma ve bağlanma hissi vererek sonuçları bakımından psikolojik ve neredeyse psikoterapik etki yaratabilmektedir, aşkınlık ve

¹¹⁵ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 104.

¹¹⁶ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 91.

mutlakiyette bir güven ve bağlanma doğurabilmektedir.¹¹⁷ Nitekim burada vurgu yaptığı dinin psikoterapik yönünü logoterapi uygulaması ile de göstermektedir.

Yaşadığı çağda bilimin her şeyin önüne geçtiği, bu esnada toplumun pek çok kutsalını da yerle bir ettiği, hatta bilim ve dinin karşıt iki unsur olarak değerlendirildiği gerçeği onu rahatsız etmektedir. “Şu gerçeği kabul etmek gerekir ki, insan aslında aileden dindardır, insan tarih boyunca hep dindar olmuştur; ancak yıllar içinde dindarlık tam olarak kaybolmuş olmasa da sulandırıldı. Yani şu anlamda kaybolmadı, insanların bilinçaltı hâlâ dindar. Freud’un ‘insan bilinçaltında sadece daha ahlâksız değildir, aksine çoğu zaman bilincinden daha da ahlâklıdır.’ sözünü değiştirebilir veya genişletebiliriz: İnsan bilinçaltında, bilinci ile algıladığından daha dindardır.”¹¹⁸ sözleriyle her ne kadar dinden uzak bir toplum meydana gelmiş olsa da insanların iç dünyalarında, bilinçaltılarında halen din olgusunu taşıdıklarını vurgulamaktadır.

Viktor Frankl, inanç ve din konusu ile ilgili olarak sık sık ateizm üzerine ya da karşılaştığı hastalarda kendini ateist olarak tanımlayan insanların durumları üzerine de yorum yapmakta, onları bu noktaya taşıyan sebepler veya aslında iç dünyalarında kendilerinin bile farkında olmadığı inançlar hakkında görüşlerini ifade etmektedir. Temelde kendisini ateist olarak tanımlayan kişilerin bile içlerinde bir Tanrı varlığından söz eder. Aslında ateistlerin gerçekten var olup olmadığının sorgulanması gerektiğini söyler. Ahlâk kuralları ile ilgili deliller ışığında, bilinçdışının derinliklerinde her birimizin kelimenin en geniş anlamında inançlı olduğu düşüncesini geliştirmiş, bu inanç ne kadar bastırılmış ve üzeri örtülmüş olsa da inkâr edilemez bir gerçek olduğunu savunmuştur.¹¹⁹ İnsanları ateizme yönlendiren iki neden üzerinde durur. Ateizm de teistlerin, daha doğrusu çok fazla titizlikle yorum yapan teologların dar görüşlülüğünün kabahati olduğunu savunur. “Aslında gerçekten titizlik göstermiyorlar şimdi evrimci gelip de, yedi günde dünya mı oluşmuş! dediğinde şöyle sormam gerekir: Evet ‘Bereşit’te yedi gün diyorsa bereşit yazıldığı zamanlar ya da düşünüldüğü ya da anlatıldığı ya da aktarıldığı zamanlar, gün olarak çevrilmiş olan kelimenin, gerçekten de gün anlamına geldiğini kim söyleyebilir ki bana? Dönem anlamına gelmiş olabilir. Yedi gün üstünde ısrarla durmak, aynı zamanda da bin gün Tanrı için bir gün gibidir, demek gülünçtür. Tanrı aşkına bu

¹¹⁷ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 71-72.

¹¹⁸ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 52-53.

¹¹⁹ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 112.

kronometre ile durdurulan yirmi dört saati ima etmiyor herhalde. Ama insan bunu ‘zaman dilimi’ olarak doğru çevirmek isterse, elbette bu çeviri çok bozuk olur, o zaman hak verilebilir. Bugün biliniyor ki mutasyon zıplamaları vs. var, yani çok iyi birbirinden ayrılmış zaman dilimleri var evrimde, hatta anlık zaman dilimleri. Bu asla ölçülemez, atom altı şeyler katıyen doğru dürüst ölçülemez.”¹²⁰

Bu cümleleri ile kutsal metinleri yorumlayan kimselerin, yorumlarında belli kalıplar kullanmaları, geleneksel olan veya kökleşmiş olan yorumların ötesine geçemediklerini vurgular. Bir yandan tercümanların küçük çaplılığını ateizmin oluşmasında kabahatli görürken, diğer yandan da gerçekte aslında çok boyutlu olup da, içine yansımaya izin veren yani ‘düzeyin izdüşümünde görünen varsayılır.’ diyen doğa bilimleri modeli ile tek yönlü ilgilenenlerin kibirliliğini de buna neden olarak gösterir.¹²¹

Frankl diğer bir yandan da kişiyi ateizme sürükleyen başka bir neden üzerinde durur. Bunun ahlâkî bir neden olduğunu savunur. “İnsanın uslu ve namuslu olduğu takdirde cennete gideceği umuduna ateist katlanamıyor. Ateistin istediği, insanın kendisi için, bir şey veya birisi uğruna dürüst olması, cennete gitmek için değil.” Frankl, ateizmin yalnızca entelektüel ya da bilimsel gerekçelerle açıklanamayacağını; kimi zaman ahlâkî temelli bir duruşla da şekillenebileceğini ileri sürer. Frankl’a göre, kimi ateistler Tanrı’ya değil, Tanrı adına sunulan ahlâkî motivasyona karşı dururlar. Onlara göre, erdemli olmak yalnızca bir “sonuç” beklentisiyle, yani cennet umuduyla değil; kendisi uğruna, başka bir varlık ya da değer adına gerçekleştirilmeli, ahlâkî eylemin amacı ödül değil, hakikatin kendisi olmalıdır.¹²²

Frankl’ın vicdan kavramı üzerinde de sıkça durduğunu görebiliriz. İnsanı kontrol eden iç mekanizma olarak vicdanın varlığına vurgu yapar, ancak insanı durduracak yegâne merci, son nokta olarak kabul etmez. Vicdandan sonra da kişinin hesap vereceği yüce bir makamın varlığından bahseder. Dinî inancı olmayan insan, vicdanını psikolojik olgu olarak kavrayan insandır, bu olgu karşısında duraksar, çünkü vicdanını hesap vermesi gereken son nokta olarak görür. Ama vicdan hesap vereceğimiz son nokta değil, sondan önceki bir noktadır. Dinî inancı olmayan insan anlam arayışı yolunda vicdanının ötesine geçmez, vicdanının ötesini sorgulamazsa erken bir noktada durmuş olur. Zirveden

¹²⁰ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 68.

¹²¹ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 69.

¹²² Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 87.

önceki noktada durmuş, diyebiliriz. Ama neden ilerlememektedir? Bastığı sağlam zeminden ayrılmak istemediği için; çünkü esas zirve görüş alanı dışındadır, bilinmeze dalmaya cesaret edememektedir. Bu cesareti yalnız dindar insan gösterir.¹²³ Yani vicdan insanı kontrol eden, yeri geldiğinde durduran önemli bir mekanizmadır ancak insan sadece vicdanına karşı sorumlu olamaz. Böyle bir durum vicdanın kendisini de anlamsız ve değersiz bir noktaya taşır.

Varoluşçuluğa ve ateizme olan itirazını da Sartre’a yönlendirdiği eleştiri ile yapar. İnsanı özgür kabul eden ve ondan kendi seçimini yapmasını, kendisini bulmasını, kişinin kendi kendini tasarlamasını bekleyen Jean-Paul Sartre, insanın bir örneği olmadan, insanlık ötesi bir yerden bir şey gelmeden, kendini yaratabileceğini düşünüyorsa¹²⁴, şu soruyu sormalıyız: Böyle bir başlangıç Hintlilerin bir sihirbazlığına benzemez miydi? Bu sihirbazlıkta Hintli bizi havaya attığı bir ipe bir çocuğun yukarı doğru tırmandığına inandırmak ister. Aynı bunun gibi Sartre da insanı, yapması gerekeni hiçbir desteği olmaksızın bir boşluğun içinde tasarlar ve bu tasarımın içinde çalışarak ilerlediğini, geliştiğini düşünür. Frank’a göre bu ontolojik bir psikanalizmdir; psikanalizin süperego teorisinin ontolojik halidir.¹²⁵

Tanrı tasavvuru söz konusu olduğunda Frankl’ın üzerinde durduğu bir başka husus ise antropomorfizmdir. İnsanın düşünce dünyasının kendi özellikleri üzerinden şekillendiğini düşündüğümüzde, göremediğimiz bir varlığı hayal ederken veya anlamaya çalışırken mecburen insanî özelliklere başvuracağımızı söyler ve antropomorfizmin kaçınılmaz olduğunu vurgular. “Ben Aquinolu Thomas’ın bir seferinde şöyle demiş olduğunu okudum: ‘Tanrı’nın olduğunu bilebiliriz ama Tanrı’nın ne olduğunu bilemeyiz.’ On yıllar önce bir kitabımda bunu şöyle ifade ettim: Tanrı hakkında söylediğimiz her şey tırnak içinde olarak anlaşılmalıdır. Tanrı insan özelliklerine sahiptir. Tanrı iyi kalplidir vs. Antropomorfizm kaçınılmazdır. Yeter ki antropomorfizmin bilincinde olalım. Önemli olan budur. Şu var ki ondan kaçamayız uzak duramayız. Çünkü bu tanrısal niteleme sıfatları elbette sadece insanî sıfatlardır ve öyle de kalacaklardır; çok fazla insanî oldukları da sıkça görülür. Böylece Tanrı’yı büyük ölçüde antropomorf tarzında sembolize etmekten başka çare kalmaz. Birisi çıkıp da dinde Tanrı kavramlarının

¹²³ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 50.

¹²⁴ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, (Çev.: Asım Bezirci), Say Yayınları, İstanbul 2000, 41.

¹²⁵ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 54.

çok fazla antropomorfik olduğunu söyleyerek dini kınarsa, bu kişiye, esasında aynı hakka dayanarak, fizikte de bir sürü kavramın -‘güç’ ve ‘madde’ gibi- daha az antropomorfik olmadığı söylenerek itiraz edilebilir. Bu kavramlar buna rağmen dilde kullanılmaktalar, hatta bilim dilinde bile.”¹²⁶

Viktor Frankl’ın Tanrı tasavvurunda önemli bir yer tutan antropomorfizm vurgusu, insanın Tanrı’yı kavrarken kendi niteliklerini kaçınılmaz olarak O’na yansıtacağı fikrine dayanır. Frankl’a göre, insan aşkın olanı yalnızca bildiği, deneyimlediği insanî kategorilerle kavrayabileceğinden, Tanrı’nın “iyi”, “merhametli” veya “güçlü” gibi sıfatlarla anılması, kaçınılmaz olarak antropomorfik bir dilin ürünüdür. Frankl bu durumu bir eksiklik olarak değil, psikolojik ve dilsel bir zorunluluk olarak değerlendirir. Ancak Frankl’ın antropomorfizmi kaçınılmaz bir sınır olarak sunması, insan düşüncesini indirgemeci bir çerçeveye sıkıştırmakta ve aşkınlıkla ilişki kurmanın alternatif yollarını dışlamaktadır. Aynı zamanda insan merkezli bir Tanrı kavrayışını öne çıkarır. Oysa Tanrı hakkında konuşmanın sınırları yalnızca insan zihninin sınırları ile çevrelenmemeli, çok daha geniş bir düşünsel alanı kapsamalı. Aşkın varlıkla ilgili her türlü ifade, zorunlu olarak temsilî olsa da, bu temsilin biçimi insanî kavramlarla sınırlı olmak zorunda değildir.

Viktor Frankl, her ne kadar Yahudi din geleneğini benimsemiş, hayatında bu inanç üzere yaşamışsa da diğer dinî inançların durumunu yorumlarken, çoğulcu bir anlayışı benimsediği görülür. Dinî çoğulculuk özellikle küreselleşmenin etkileri ve diyalogun artması ile kökeni oldukça eskiye dayanmakla birlikte, çağımızda ortaya çıkmış bir yaklaşımdır. Ernst Troeltsch, W.E. Hocking, Arnold Toynbee ve W C. Smith ve John Hick en önemli savunucularındandır. Dinî çoğulculuğu savunan düşünürler, kendi yaklaşımlarını temellendirmek amacıyla üç ana argüman öne sürerler: a) Dinî inançlar tarihî ve kültürel bağlamlara bağlıdır, bu nedenle hakikat iddiaları mutlak değil, görecelidir. b) Tanrı insan kavrayışının ötesindedir, bu yüzden hiçbir din ilâhî gerçeği tek başına ve tam olarak temsil edemez. c) Mutlak doğruluk iddiaları ahlâkî sorunlar doğurur, çünkü bu tür iddialar dışlayıcı ve sömürücü olabilir. Dinî çoğulculuğu savunanlara göre, dünyada var olan büyük dinler, Budizm, Hinduizm, Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm vb. aynı mutlak gerçeğin otantik tezahürleridir. Her biri, insanları ben-merkezcilikten

¹²⁶ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 74-75.

uzaklaştırarak hakikat merkezli bir yaşama yönlendirmeyi amaçlar. Bu bakış açısına göre, farklı dinlerin zaman zaman birbiriyle çelişiyor gibi görünen hakikat iddiaları ileri sürmesi esasen temel bir sorun oluşturmaz. Bu durum, çoğulculuk perspektifinden, kısmi ve sınırlı algının bir sonucu olarak değerlendirilir. Çoğulculuk savunucuları bu noktada sıkça, aynı file dokunmalarına rağmen onu farklı şekillerde tanımlayan kör adamlar benzetmesini kullanırlar. Her birey ya da dinî gelenek, hakikatin yalnızca bir yönünü algılar; bu sebeple ortaya çıkan çeşitlilik, hakikatin çok yönlülüğünü yansıtan bir zenginlik olarak görülmelidir.¹²⁷

Bu bağlamda Frankl ise dinî çoğulculuk vurgusu yaptığı görüşlerini şu şekilde ifade eder: “Tabii ki bizim din anlayışımızın mezhepsel dar görüşlülük ve onun sonucu olarak, Tanrıyı, kendisine mümkün olduğunca çok insanın, hem de belli bir mezhebin tarif ettiği şekilde inanması gereken bir varlık olarak gören dinî dar görüşlülükle ile ilgisi kalmamıştır. Ben Tanrı’nın bu kadar küçük hesaplar yaptığını düşünemiyorum. Benzer şekilde kilisenin benden inanmamı talep etmesinin anlamlı olduğunu da düşünemiyorum. İnanmak istemek, sevmek istemek gibi, yani kendini sevmeye zorlamak gibi mümkün olmayan bir şey; aynı şekilde, daha iyisini bekleyemeyeceğim için, tanımadığım için, doğrusunu bilmediğim için kendimi umutlu olmaya zorlayamam. Bazı şeyleri istemekle olmaz ve o nedenle de taleple veya emir ile gerçekleşemez. Basit bir örnek vermek gerekirse emirle gülemem. Birisi benim gülmemi istiyorsa bir çaba göstermeli ve bana bir fıkra anlatmalı. Sevgi ve inanç da aynı şekilde işler, manipüle edilemez. İstemli bir olgu olarak ancak uygun bir içerik veya nesneyle birlikte ortaya çıkar.”¹²⁸

Farklılıkları açısından dinlerin çeşitliliği, Frankl’a göre, dillerin çeşitliliğine benzer. Kimse dilinin başka bir dilden daha üstün olduğunu söyleyemez; insan her dilde gerçeğe, tek bir gerçeğe yaklaşabilir ve her dilde yanılabilir, yalan bile söyleyebilir. Aynı şekilde din üzerinden Tanrı’ya tek bir Tanrı’ya ulaşabilir.¹²⁹ Frankl’ın burada ifade ettiği çoğulcu anlayış bir zenginlik olarak görülebilmekle beraber, tüm dinlerin insanı nasıl tek bir Tanrı’ya ulaştırabileceği tartışma konusudur. Çünkü dünya üzerinde yalnızca tek tanrılı dinler değil, aynı zamanda çok tanrılı dinler ve panteist inanç sistemleri de mevcuttur. Bu çeşitlilik, dinlerin hepsinin aynı ilâhî gerçeğe işaret ettiği fikrini zorlaştırır. Nitekim

¹²⁷ Ruhattin Yazoğlu, *Dini Çoğulculuk*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, 11-12.

¹²⁸ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 76.

¹²⁹ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 77

kendisi de bu düşünceleri ifade etmekle birlikte, mensup olduğu dine, o dinin değerlerine bağlılığına vurgu yapmaktadır.

“Benim için dinler, mezhepler lisandır. İnsan yegâne hakikate çok farklı yönlerden birçok dil vasıtasıyla ulaşır. İletişim sistemi, sembol sistemi olarak insanın konuştuğu en iyi dil, içinde doğup büyüdüğü kendi anadilidir. O zaman insanın en kolay şekilde Tanrıya yaklaştığı, yaklaşabildiği dilin, dua etmeyi öğrendiği dil olmasına şaşmamak lazım. Böylece dua ederken veya gerçekten ‘dua etmek’ diye tanımlanabilecek bir şey yaptığımda İbranice dilini kullanmam anlaşılır bir durum.”¹³⁰

Viktor Frankl, her ne kadar dinî çoğulculuktan, farklı inanç sistemlerinin kişiyi tek bir Tanrı’ya ulaştırabileceğinden bahsetse de evrensel bir dinin oluşmayacağını da ifade eder. “Dinî çoğulculuk er geç yok olup yerine dinî evrensellik gelemmez. Ben dinî Esperanto’ya inanmıyorum. Tam aksine evrensel dindarlığa doğru değil, daha çok kişiselleşmiş dindarlığa, herkesin Tanrı’ya yakarırken kendi özel dilini bulduğu bir dindarlığa doğru gittiğimizi düşünüyorum.”¹³¹

Frankl, Paul Tillich’ten alıntı yaptığı “dindar olmak, varoluşumuzun anlamını tutku ile sorgulamaktır.” düşüncesini benimser.¹³² Dindarlık, yalnızca Tanrı’ya inanmak ya da bir dine bağlılık göstermekten ibaret değildir. Asıl dindarlık, insanın kendi varoluşunu - niçin varım, hayat ne anlama geliyor, acı, ölüm ve özgürlük nedir gibi temel sorular üzerinden- derin bir tutkuyla sorgulamasıdır. Buradaki “tutku”, yalnızca zihinsel bir merak değil, kişinin bütün varlığıyla, duygularıyla, sezgileriyle ve eylemleriyle bu sorguya yönelmesidir. Frankl ve Tillich gibi varoluşçu düşünürler için din, hazır cevaplar sunan bir sistem olmaktan çok, insanın kendisiyle ve aşkın olanla kurduğu içsel bir ilişkidir. Bu ilişki, varlığın nihaî anlamına dönük sürekli bir arayış hâlidir. Dindar insan, bu anlamı mutlak bir gerçeklikte arar; ancak bu arayış, basit bir kabul değil, varoluşsal bir mücadele ve içsel bir yolculuktur.

Viktor Frankl’ın düşüncesinde din, insanın varoluşsal anlam arayışında merkezî bir konuma sahiptir. Ona göre din, insana yalnızca teselli sunan bir inanç sistemi değil, aynı zamanda yaşamın temel sorularına yanıt verebilecek en güçlü anlam kaynağıdır. Bu

¹³⁰ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 141.

¹³¹ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 110

¹³² Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 42.

yönüyle din, Frankl'ın logoterapi kuramında ifade ettiği "anlam iradesi" kavramıyla doğrudan ilişkilidir. İnsanın ruhsal bütünlüğünü sağlayabilmesi ve içsel boşlukla baş edebilmesi için, aşkın ve nihaî bir anlam arayışına yönelmesi gerektiğini savunan Frankl, bu anlamın çoğu zaman dinî bir temelde bulunabileceğini belirtir.

Frankl'ın din anlayışı, Yahudi geleneğinden derin izler taşısa da, yalnızca bir inanç sistemine indirgenemez; onun yaklaşımı daha kapsayıcı, çoğulcu ve insanî tecrübeye açık bir bakış açısını içermektedir. Tanrı kavramını ele alırken, semavî dinlerde ortak olan aşkın, her şeye gücü yeten, her an hazır ve nazır, insanı gözetten, dualara cevap veren, yaratan ve merhamet eden bir Tanrı tasavvurunu benimser.¹³³

Frankl, ayrıca “bilinçdışı Tanrı” kavramını ortaya koyarak dinî inancın ve Tanrı'yla ilişkinin yalnızca bilinçli bir kabul ya da teolojik bilgiyle sınırlı olmadığını ileri sürer. Bu anlayışa göre insan, Tanrı'nın varlığına bilinçli olarak inanmasa bile, varoluşsal düzeyde Tanrı'nın etkisi altında olabilir; bu etkiler, bireyin hayatında kimi zaman farkında olmadan ortaya çıkabilir. Dolayısıyla Tanrı, yalnızca tefekkürle ulaşılabilecek bir varlık değil, insanın derinliklerinde hissedilebilecek bir gerçektir.

Bir psikiyatr olarak Frankl, dinî bir inancı bireylere telkin etmeyi doğru bulmaz; yine o, dinî inancı patolojik bir durum, bir tür nevroz olarak gören bazı psikoloji yaklaşımlarına da kesin bir şekilde karşı çıkar. Ona göre dinî duyarlılık, doğru bir şekilde anlaşıldığında insanın ruhsal sağlığına katkı sağlayabilir ve anlam krizlerinin aşılmasında önemli bir rol oynayabilir.

2.1.2. İnanç, Umut ve Anlam İlişkisi

20. yüzyılın en sarsıcı dönemlerinden birinde yaşamış ve düşünmüş bir psikiyatr ve filozof olan Viktor Emil Frankl, insanın varoluşuna dair temel sorulara, acı, özgürlük, sorumluluk ve özellikle de anlam üzerinden yaklaşmıştır. Nazi toplama kamplarında yaşadığı deneyimler, onun insan doğasına ve ruhsal dayanıklılığa ilişkin görüşlerini derinleştirmiş; anlam arayışı, onun geliştirdiği logoterapi yaklaşımının merkezinde yer almıştır. Frankl'a göre insan, yalnızca biyolojik ya da psikolojik bir varlık değil, aynı

¹³³ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 141.

zamanda anlam arayan bir varlıktır. Bu bağlamda inanç, umut ve anlam, onun düşünce dünyasında birbirine sıkı sıkıya bağlı unsurlardır.

Sigmund Freud, Prenses Bonaparte'a yazdığı mektupta “kişi yaşamın anlamını veya değerini sorguladığı an hastadır” demişti. Ama ben insanın bu yolla kendi insanlığını dile getirdiğine inanıyorum. Yaşam için bir anlam aramak, hatta böyle bir anlamın olup olmadığını sorgulamak, insanın bir başarısıdır.”¹³⁴

Viktor Frankl'a göre günümüzde hastalar, psikiyatriste artık yalnızca değersizlik duyguları nedeniyle başvurmamaktadır. Bunun yerine, daha çok anlamsızlık hissi, içsel boşluk ve varoluşsal bir yönsüzlük temelinde ortaya çıkan şikâyetlerle karşılaşmaktadır.¹³⁵ Frankl'ın "varoluşsal boşluk" adını verdiği bu durum, bireyin yaşamında yön, amaç ve anlam duygusundan yoksun kalmasının yarattığı derin bir içsel boşluğu ifade eder. Bu boşluk, yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda ontolojik bir krize işaret eder; zira kişi sadece ne hissettiğini değil, neden yaşadığını da sorgular hâle gelir.

İhtiyaçları karşılanan, refah seviyesi yükselen insan, daha mutlu ve anlamlı bir hayat mı yaşar? Bu soruya cevap arayan Frankl, bunun büyük bir yanılgı olduğu görüşündedir. Uzun süredir bir rüya görüyorduk ve artık bu rüyadan uyanmaya başladık. Bu, insanların sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirdiğimizde her şeyin yoluna gireceği, onların mutlu olacağına dair bir rüyaydı. Ancak karşımıza çıkan gerçek şudur: Yaşama mücadelesi şiddetini kaybettiğinde, “Ne için yaşıyorum?” sorusu gündeme gelmektedir. Bugün pek çok insan, yaşamını sürdürmek için gerekli araçlara sahip olsa da yaşamak için bir anlam bulamamaktadır. Fiziksel ihtiyaçların karşılanması, ruhsal doyum ve varoluşsal tatminin garantisi değildir; bu durum, modern bireyin karşı karşıya kaldığı en derin krizlerden birini oluşturmaktadır.¹³⁶

İnsanın, inançları ve değerleri onun hayatı anlamlandırabilmesi için en önemli araç olmuştur. Bugün, geleneklerin parçalandığı ve kaybolduğu bir çağda yaşıyoruz. Dolayısıyla, bireylerin kendine özgü anlamlar bularak yeni değerler yaratmalarından söz etmek bir yana, tam tersine, mevcut değerlerin giderek sönmekte olduğuna tanıklık ediyoruz. Bu durum, her zamankinden daha fazla insanın amaçsızlık, anlamsızlık ve

¹³⁴ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 87.

¹³⁵ Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 126.

¹³⁶ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 18.

benim deyimimle varoluşsal boşluk hissine kapılmasının temel nedenlerinden biridir. Öte yandan, tüm evrensel değerler yitirilecek olsa bile yaşam, yine de anlamlı olabilir. Çünkü geleneklerin çözülmesi, bireyin kendi içinde keşfedebileceği özgün anlamlara doğrudan zarar veremez. Elbette, insanın değer yoksunu bir dönemde dahi anlam bulabilmesi için, içsel bir yönlendirici olan vicdanının tam kapasiteyle işlemesi gerekir. O hâlde şu çıkarım makul görünmektedir: Bizimki gibi bir çağda, yani bir varoluşsal boşluk çağında, eğitimin başlıca görevi yalnızca gelenekleri ve bilgiyi aktarmakla sınırlı kalmamalıdır. Bunun ötesine geçerek, bireyin kendine özgü anlamları bulma ve oluşturma kapasitesini geliştirmeyi hedeflemelidir.¹³⁷

Viktor Frankl, insanın anlam arayışında dıştan bir yönlendirmenin olamayacağını savunur. Ona göre anlam asla verilemez. Çünkü anlam, bulunması gereken bir şeydir. Bir anlam reçetesi yazamayız. Zaten bu, hedef ve ödev değil, öyle olması da mümkün değil. Esasen anlam bulma sürecini bloke etmekten vazgeçmek yeterli olur.¹³⁸

Neden anlam odaklı yaşamak lazım? “Çünkü eğer insanları, insanın ‘çıplak bir maymundan’ başka bir şey olmadığına inandırırsan veya insanın sadece dürtülerinin bir oyuncağı olduğuna veya üretim ilişkilerinin bir ürününden ya da öğrenme süreçlerinin bir sonucundan başka biri olmadığına inandırırsan, işte o zaman insanın doğasındaki anlam oryantasyonunu dinamitlersin. Bu yolla, genç insanların normal hevesinin ve diğerkâmlığının altı sistematik olarak oyulur.” Frankl’ın uyarısı burada oldukça nettir: “İnsanı yalnızca eksikleri ve sınırlılıkları üzerinden tanımlamak, onu varoluşsal bir dejenerasyona sürükler. Buna karşılık, bireyi olabileceği en yüce biçimiyle görebilmek, onda gizli olan insanî kapasiteyi açığa çıkarır. İnsan, kendisine yüklenen anlam doğrultusunda şekillenir; bu nedenle insanı, henüz olmamış ama olabilecek bir varlık olarak görmek, onun en yüksek potansiyelini gerçekleştirmesinin önünü açar.”¹³⁹

Frankl, insanın anlam arayışına dair yaklaşımında, Abraham Maslow’un ortaya koyduğu ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramına da eleştirel bir değerlendirme getirir. Frankl’a göre, Maslow’un kuramı belirli bir açıklama gücüne sahip olsa da insanın varoluşsal ihtiyaçlarını tam anlamıyla kavramakta yetersiz kalır. Buradaki esas mesele, ihtiyaçları yalnızca yüksek ve alçak olarak sınıflandırmak değil; her bir hedefin yalnızca bir araç mı,

¹³⁷ Frankl, *Anlam İstenci*, 82.

¹³⁸ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 78.

¹³⁹ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 79.

yoksa başlı başına bir amaç mı olduğuna karar verebilmektir. Örneğin, yiyecek yaşamak için elbette zorunlu bir koşuldur; ancak yaşamı anlamlandırmak ve bireyi anlamsızlık ya da varoluşsal boşluk duygusundan kurtarmak için yeterli değildir. Frankl'a göre insan, yalnızca temel biyolojik ihtiyaçlarını karşılamakla tatmin olmaz; onun daha derin bir anlam ihtiyacı vardır. Bu nedenle, hayatı sürdürecektir maddî koşullar sağlandığında dahi birey, eğer yaşadığı hayatı anlamlı bulmuyorsa, ruhsal çöküntü ve boşluk duygusuyla karşı karşıya kalabilir.¹⁴⁰

Yaşamın zorlukları ve insanı derinden sarsan felaketler karşısında, hâlâ hayata tutunabilmek insan için nasıl mümkün olabilir? İşte bu noktada Frankl umut ve inanç ilişkisi üzerinde durur. Umut, dışarıdan dayatılabilecek ya da telkin yoluyla üretililebilecek bir psikolojik durum değildir; o, insanın varoluşsal derinliğinde, çoğu zaman umutsuzluğun gölgesinde bile varlığını sürdürebilen yüksek düzeyli bir bilinç halidir. Gerçek umut, bireyin kaçınılmaz olanla, örneğin ölümle yüzleşmesine rağmen inancını sürdürebilmesinde yatar. Bu umut, ayrıcalıklı ya da koşullu değildir; aksine, her şeye rağmen var olmayı başarabilen bir direniş biçimidir.¹⁴¹ Umudu devre dışı bırakmak, bir şeyi daha başından olanaksız olarak belirlemek, Tanrı'nın onurunu kırmak anlamına gelir. En dürüst ve en yalnız halde yapılan söyleşide -ki bu dua etmek oluyor- hiçbir umuda ya da umutsuzluğa bakmaksızın sadece inancımın en anlamlı halini ayakta tutuyor olabirim.¹⁴²

İnsanın hayatı bulunduğu dünyanın sınırları ile kavraması ve anlamlandırmasının mümkün olamayacağını ifade eden Frankl şöyle bir benzetme yapar: Düşünün ki, çocuk felci aşısını geliştirmek için bir maymuna son derece acı verici enjeksiyonlar yapılıyor. Maymun, neden acı çektiğini asla anlayamaz; çünkü onu deneyin bir parçası hâline getiren insanın ne düşündüğünü ne amaçladığını kavrayamaz. İnsanların dünyası, maymuna bütünüyle yabancısıdır; o, bu boyuta geçemez, bu zihinsel düzleme erişemez. Peki, aynı durum insan için de geçerli olabilir mi? Yani dünya, insan için son istasyon mu? İnsanın kavrayışının ötesinde, ona kapalı, ama anlamı mümkün kılan daha yüce bir

¹⁴⁰ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığılığı*, 32.

¹⁴¹ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 95.

¹⁴² Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 139-140.

düzeyin, insan dünyasını aşan daha yüksek bir gerçekliğin varlığını kabul etmek gerekmez mi?¹⁴³

Frankl'a göre anlam bulmak, değer yaratmak için üç temel olanak vardır: İlki bir iş yaparak, bir şey üreterek; ikincisi bir şey yaşayarak, severek yani dünyaya bir şey vererek veya dünyadan bir şey alarak. Üçüncüsü ise yapacak bir şey kalmadığında bir durumu değiştiremediğinde bunu anlamlı bir şekle sokmak, yani acıyı başarıya dönüştürmektir.¹⁴⁴ İnsan, her şeyden önce bir şey yaparak, eylemlerde bulunarak, ortaya bir eser koyarak ya da yaratarak "şimdi ve burada" varoluşuna anlam kazandırabilir. Yine bir şey yaşadığında, doğayı, sanatı, insanı sevdiğinde, hayatına anlam katabilir. Ancak nihayetinde, bir başka yol daha vardır: Birinci ve ikinci anlam üretme yollarının artık mümkün olmadığı durumlarda da insan, hayatına anlam kazandırabilir. Bu, değiştirilmesi ya da geri döndürülmesi imkânsız; bir alın yazısı gibi kaçınılmaz biçimde insanın imkânlarının üzerine çöken ve onu hareketsiz bırakan durumlara karşı sergilenen tavır ve tutumla mümkündür. Frankl'ın sözünü ettiği bu üçüncü anlam düzleminde, insan hayatın akışı içinde, karşılaştığı belirli bir anın getirdiği taleplere göre önceki iki yolu terk etmeye hazır olmalı ve sadece duruma uygun tutum alarak hayatına anlam kazandırabilmelidir.¹⁴⁵

İnsan boyutunun ötesinde yer alan bir gerçekliğe ne yalnızca saf akıl yoluyla ne de yalnızca saf zekâ ile ulaşılabilir. Diğer bir deyişle, bu aşkın boyut ne tamamen rasyonel bir şekilde kavranabilir ne de bütünüyle kavramsal düşünceyle, yani soyutlama yoluyla açıklanabilir. Dolayısıyla bu düzey, bilimsel kavrayışa bütünüyle açık değildir. Bu nedenle, modern bilimin çerçevesinde, nedensellik, gözlem ve deney ilkelerine dayalı bilimsel dünyada nihaî anlam için doğrudan bir yer bulunmamaktadır.¹⁴⁶ Nihaî anlam, bilimsel bilginin ötesinde yer alan ve daha çok varoluşsal sezgi, vicdanî farkındalık yoluyla hissedilebilecek bir düzlemdir.

Hayatı için bir anlam arayan insanın önüne konulan unsurlardan biri de mutluluk olmuştur. İnsan hayatta mutlu olmak haz almak için mi vardır? Frankl'a göre, mutluluk hiçbir zaman bir amaç olamaz ve olmamalıdır. O, daima bir sonucun ürünüdür. İnsan, mutluluğu ancak dolaylı olarak, belirli bir anlamın ya da eylemin ardından kucağına

¹⁴³ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 104.

¹⁴⁴ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 111.

¹⁴⁵ Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 75.

¹⁴⁶ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 105.

düşülen bir durum olarak deneyimleyebilir. Bu nedenle “mutlu olacağım” diye direktmek ve mutluluğu doğrudan bir hedef hâline getirerek onun peşinden koşmak, sonuçsuz ve beyhude bir çabadır.¹⁴⁷

Frankl, “hayatın anlamı nedir” sorusuna cevap arayan insana bu sorunun yanlış olduğu hatırlatmasını yapar. “Hayatın anlamı sorusunun aslında yanlış bir soru olduğunu fark ediyoruz. Çünkü hayatın anlamını sormak bize düşmez; sorular yöneltir, sorgulayan biz değil, hayatın kendisidir. Sorgulanan biziz; cevap vermek zorunda olan da yine biziz. Hayat, saat başı bize sorular yöneltir ve yaşamak, bu sorulara cevap vermekten, yani varlığımızla yanıt olmaktan ibarettir. Yaşam, sorgulanmaktan ve tüm varlığımızla cevap vermekten başka bir şey değildir. Hayatın sorumluluğunu yüklenmek, varoluşun esasıdır. Bu bakış açısına sahip olduğumuzda bizi hiçbir şey ürkütemez ne görünen gelecek ne de görünürdeki bir geleceksizlik. Çünkü içinde yaşadığımız ‘şimdi’, her şeydir. Zira ezel, ebedî sorusunu bize hep şimdi yöneltir. Hayatta her şey, bizden ne beklendiğine bağlıdır. Gelecekte bizi nelerin beklediğini bilmeye ihtiyacımız yoktur; zaten bilmemiz de mümkün değildir.”¹⁴⁸

Frankl’a göre faaliyetlerimiz aracılığıyla hayata bir anlam kazandırabiliriz; ama bunu severek de yapabiliriz. Nihayetinde, acı çektiğimizde de anlam üretebiliriz. Çünkü insan, yalnızca eylemlerini gerçekleştirdiğinde değil, aynı zamanda bu eylemleri engelleyen, yaşam imkânlarını sınırlayan koşullara karşı tavır aldığı da anlam yaratır. Eğer kişi, bu sınırlamalara rağmen acılarını aşabiliyor ya da onlara rağmen bir değer yaratabiliyorsa, işte o zaman gerçek bir varoluşsal anlamdan söz edilebilir. Acı, hayatımızın ayrılmaz bir parçasıdır. Öyleyse, hayatın bir anlamı varsa, acının da anlamı vardır. Acı, kaçınılmaz ve önlenemez bir gerçekliktir; ancak imkânlar doğrultusunda anlamlandırılabilirdi sürece insan yaşamında yerini bulur.¹⁴⁹

Söz konusu hayatın anlamı olduğunda ölüm olgusunun değerlendirilmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Çünkü ölümün varlığı hayattaki her şeyin anlamını kökünden değiştirmektedir. Frankl’a göre ölümlü olmamız, bir sonumuzun olması, ömrümüzün ve imkânlarımızın sınırlı oluşu, hayatın anlamlı görünmesini sağlayan temel gerçektir. Bu farkındalık, bizi girişimlerde bulunmaya, bir şeyler yapmaya, elimizdeki fırsatları

¹⁴⁷ Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 52.

¹⁴⁸ Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 53.

¹⁴⁹ Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 58-59.

değerlendirmeye, hayata geçirmeye ve zamanı anlamlı bir amaçla kullanmaya yönlendirir. Ölüm, bizi buna zorlayan temel etmendir; varlığımızın sorumluluk taşıyan bir hâle bürünmesine imkân veren derin arka plandır. Ölüm, anlam dolu bir şekilde hayatın ayrılmaz bir parçasıdır, tıpkı insanın acısı ve derdi gibi. Bu iki unsur, hayatı anlamsız kılmak bir yana, ona özel bir anlam kazandırır. Demek ki bu dünyadaki "şimdi ve burada" oluşumuzun biricikliği, ömrümüzün tekrarlanamaz ve geri getirilemez oluşu, hayatımıza anlam katan en temel özelliklerdendir. Bu geçicilik ve sınırlılık, varoluşumuzu daha da değerli ve sorumluluk dolu kılar.¹⁵⁰

Frankl, ölümün hayata kattığı anlamı açıklamak için, "Hiçbir şeyin sürekli ve kalıcı olmadığı gerçeği, bütün hayatımızı daha ilk andan itibaren saçma göstermeye yetmez mi?" sorusuna, tersten bir cevap vererek yaklaşır. "Bu varsayımsal soruya karşılık olarak, ölümsüzlük durumunda hayatın nasıl bir anlam kaybına uğrayacağını düşünmeye davet eder. Eğer insan ölümsüz olsaydı, her şeyi erteleyebilir, hiçbir eylemi gerçekleştirmek için acil bir neden hissetmezdi. Eğer gerçekten ölümsüz olsaydık, her şeyi, ama her şeyi erteleyebilirdik. Bir işi hemen yapmak ya da ertesi gün, bir yıl, on yıl, yüz yıl ya da bin yıl sonra yapmak arasında hiçbir fark kalmazdı. Ölüm bizi ne uyarır ne de sıkıştırırdı. Sonun baskısı, hayatın değerini ve aciliyetini hissettirmezdi. İmkânların 'şimdilik' sınırlı olması, gelecekte de sınırsız olacağı anlamına gelmeyeceği için, 'neden şimdi yapalım ki?' diye sorardık. O halde, herhangi bir işe girişmeye, bir eylemi gerçekleştirmeye, bir sorumluluğu üstlenmeye bizi zorlayacak hiçbir içsel baskı, hiçbir sorgulayıcı çağrı kalmazdı ortalıkta. 'Zamandan bol ne var ki' derdik kendimize, herkesin yaptığı gibi. Böyle bir durumda yaşamak, sınırsız ama içi boş bir zamanın içinde sürüklenmek anlamına gelirdi. Bu nedenle ölüm, aslında yaşama anlam kazandıran, onu sınırlılığıyla derinleştiren varoluşsal bir olgudur."¹⁵¹

Frankl'ın geliştirdiği ve anlam vurgusunun en çok karşımıza çıktığı nokta olan logoterapi yöntemi üzerinden de anlam düşüncesini değerlendirmek gerekir. Logoterapi, psikanalizle karşılaştırıldığında daha az geçmişe odaklı ve bir ölçüde daha içgörüye dayanan bir yöntemdir. Daha çok bireyin geleceğine yönelir; yani danışanın, gelecekte içini dolduracağı anlamlarla ilgilenir. Bu yönüyle logoterapi, yalnızca bir ruhsal iyileştirme yöntemi değil, aynı zamanda anlam arayışı üzerinden yapılandırılan bir

¹⁵⁰ Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 62-63.

¹⁵¹ Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 62

varoluşsal terapi biçimidir. Aslında logoterapi, açıkça ifade etmek gerekirse, anlam odaklı bir psikoterapidir. Logoterapiye göre, insanın yaşamında anlam bulma çabası temel motivasyonel güçtür. Yani birey yalnızca haz arayışı ya da güç elde etme arzusu tarafından yönlendirilmez; daha derin bir şekilde, yaşamının anlamını bulma ve gerçekleştirme isteği tarafından motive edilir. Bu nedenle logoterapi, insan davranışlarını açıklarken, Freudcu psikanalizin temelini oluşturan haz ilkesi kadar, Adlerci psikolojinin merkezine yerleştirdiği güç istenci anlayışının da ötesine geçer. Frankl, anlam istemesini bu iki kuramın da karşısına koyar ve onu insan varoluşunun en özgün yönü olarak tanımlar.¹⁵²

Sigmund Freud'un psikanalitik kuramının temelini "haz ilkesi" oluşturur. Freud, insan davranışlarını yönlendiren temel itkilerin acıdan kaçma ve haza yönelme eğiliminde olduğunu belirtir. Yaşamın temel dürtüsünün gerilimleri azaltarak denge sağlamak, yani haza ulaşmak olduğunu ileri sürer. Ona göre insan, bilinçdışı dürtülerin, özellikle cinsellik (*libido*) ve saldırganlık gibi itkilerin yönlendirdiği bir varlıktır. Bu bağlamda birey, haz arayışıyla güdülenmiş bir varoluş sergiler.¹⁵³

Alfred Adler ise Freud'un biyolojik temelli açıklamasına karşı çıkarak insan davranışlarını sosyal bağlam içinde değerlendirir. Adler'e göre bireyin temel güdüsü, aşağılık duygusunu telafi etmek ve üstünlük kurma çabasıdır. Bireyin yaşamdaki tüm çabasının bu eksiklik duygusunu aşarak bir tür "güç istenci" geliştirmek olduğunu savunur.¹⁵⁴ Toplum içinde bir yer edinme, başarıya ulaşma ve aidiyet hissetme gibi arzular, bu güç arayışının doğal uzantısıdır.

Bu iki düşünürün yaklaşımlarına karşılık Viktor Frankl, insanın temel itkisini ne haz arayışıyla (Freud) ne de güç isteğiyle (Adler) açıklar. Ona göre insan, öncelikle anlam arayışında bulunan bir varlıktır. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı* adlı eserinde, "İnsanı yönlendiren esas motivasyon, yaşamın anlamını keşfetme ve gerçekleştirme isteğidir." der. Logoterapi adını verdiği yaklaşımda birey, sorumluluk bilinciyle anlamı gerçekleştirmeye yönelir. Frankl'a göre kişi, her koşulda, hatta acı ve çaresizlik içinde bile, yaşama bir anlam atfedebilme kapasitesine sahiptir.¹⁵⁵

¹⁵² Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 104-105.

¹⁵³ Sigmund Freud, *Haz İlkesinin Ötesinde*, (Çev.: Ahmet Cemal), Metis Yayınları, İstanbul 2000, 37.

¹⁵⁴ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (Çev.: Ahmet Gelişgen), Say Yayınları, İstanbul 2015, 51.

¹⁵⁵ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 115.

Logoterapist, insanın hayatı boyunca karşılaşmak zorunda kaldığı tüm tekil durumlara içkin olan potansiyel anlamla ilgilenir. Bu nedenle, hayatın anlamını tek ve bütüncül bir kavram olarak ele almak mümkün değildir. Ancak yine de anlam arayışının kendisinin kapsayıcı ve evrensel bir değere sahip olduğuna inanılır. Bu durumu daha iyi açıklayabilmek adına Frankl, şöyle bir benzetmeden yararlanmaktadır: Bir film düşünün, binlerce tekil kareden oluşur ve her bir kare, kendi içinde mantıklı ve anlamlıdır. Ancak filmin tümüne dair gerçek anlam, çoğu zaman son sahneye ulaşmadan tam olarak kavranamaz. Öte yandan, filmin bütünü ancak o tekil karelerin her birini anlamak ve değerlendirmekle mümkün olur. Hayat da buna benzer değil midir? Eğer hayatın bir nihaî anlamı varsa, bu ancak ölüm döşğinde, yani varoluşun son anında kavranabilir hâle gelmez mi? Bu nihaî anlam, esasen hayat boyunca karşılaşılan her bir tekil durumun, bireyin inançlarına, değerlerine ve varoluşsal sorumluluğuna en uygun biçimde gerçekleştirilmesine bağlı değil midir?¹⁵⁶ Bu nedenle Frankl'ın yaklaşımında anlam, bir bütünlük değil, süreç içinde sürekli olarak keşfedilen bir potansiyel olarak değerlendirilir ve her insan, her an bu potansiyelle yüzleşir.

Logoterapi bağlamında "anlam", soyut ve genel bir kavram olmaktan ziyade, belirli bir kişinin, belirli bir zamanda, belirli bir durum karşısında üstlenmesi gereken somut ve özgül sorumlulukla ilgilidir. Yani anlam, her zaman somut bir bireyin karşılaştığı somut bir duruma verilen yanıttır. Bununla birlikte, elbette her şeyi kapsayan, hayatın bütününe dair nihai bir "son anlam"dan da söz edilebilir. Ancak böyle bir anlam ne kadar kapsayıcı ve evrensel ise, onu kavramak da bir o kadar güçleşir. Zira söz konusu olan yalnızca tek tek olayların değil, bütün bir yaşamın, tüm varoluşun anlamıdır. Logoterapi, bireyin bu kapsamlı anlamı yakalayabilmesi için önce yaşadığı anın, karşılaştığı durumun anlamını keşfetmesi gerektiğini vurgular; çünkü Frankl'a göre büyük anlam ancak küçük anlamların toplamı üzerinden inşa edilebilir.¹⁵⁷

Logoterapide anlam arayan insanın yolunun dinden geçebileceği kanaatinde olan Viktor Frankl, tıbbın ve rahiplerin rollerini birbirinden ayırmak ister. İlahî yani ultra-insan boyutuna inançla adım atmak söz konusuysa, en azından psikoterapi tarafından zorlanamaz. Ultra-insana giden kapı, yanlış anlaşılmış ve yüzeysel biçimde yorumlanmış

¹⁵⁶ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 145.

¹⁵⁷ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 103.

psikanalizin ardından ortaya çıkan, hastaya yönelik indirgemeci yaklaşımlar tarafından engellenmemelidir. İnsan olmanın özünü sorumlulukta bulduğumuz sürece, insan, hayatına yön veren anlamı keşfetmek ve onu gerçekleştirmekle sorumludur. Ne için sorusunun aksine, psikoterapide neye karşı sorumlu olduğumuz sorusu açık bırakılmalıdır. Topluma, insanlığa, vicdana ya da herhangi bir şeye değil, birine, Tanrı'ya karşı sorumluluğu nasıl yorumlayacağı kararının hastaya bırakılması gerekir.¹⁵⁸

Burada Frankl'ın inanç ve insanın manevî gelişimi arasında kurmuş olduğu bağı anlayabilmek için “ultra-insan” tanımlaması üzerinde durmak gerekir. Frankl, İslâm literatüründe yer alan “insan-ı kâmil” kavramı ile benzerliği inkâr edilemez bir tanımlama yapar. İslâm tasavvufunda yer alan insan-ı kâmilî şöyle tanımlayabiliriz: İnsân-ı kâmil şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet itibariyle tam ve ergin olan kişidir. Kâmil insanın sözleri doğru, işleri iyi, ahlâkı güzeldir, mârifet sahibidir, yani eşyayı ve ondaki hikmetleri gereği gibi bilir.¹⁵⁹ Temelde insanı olgunlaştıran, onu geliştiren ve üst bir seviyeye çıkaran şey inancı ve o inancın davranışlara etkisidir. Viktor Frankl da “ilâhî ultra insan” tanımını ile benzer bir vurgu yapar.

Viktor Frankl'ın düşünce dünyasında inanç, umut ve anlam, yalnızca bireyin ruhsal sağlığına hizmet eden psikolojik dinamikler değil; insan varoluşunun temel yapı taşlarıdır. Onun geliştirdiği logoterapi, insanın sadece geçmiş travmalarına ya da bilinçaltı dürtülerine yönelmekle yetinmez; aksine insanı, geleceğe dönük bir sorumluluk taşıyan, anlam üretme kapasitesine sahip bir varlık olarak konumlandırır. Bu yaklaşım, modern dünyanın içinden çıkamadığı boşluk, anlamsızlık ve amaçsızlık gibi krizlere karşı, insana yeniden bir yön, bir istikamet çizer. Frankl, bireyin hayatla, acıyla ve hatta ölümle yüzleşmesi sırasında bile içsel bir anlam bulabileceğini savunarak, insanı edilgen bir nesne değil, kendi varoluşuna etkin şekilde yön verebilecek bir özne olarak tanımlar.

Frankl'ın düşüncesinde inanç, yalnızca teolojik bir kabul değil; insanın aşkın bir gerçekliğe açılarak kendini aşabilme potansiyelidir. Umut ise bu aşkınlığa yönelik bir duruşun, bir bilinç hâlinin tezahürüdür. Bu nedenle anlam arayışı, yalnızca bireysel bir ihtiyaç değil, aynı zamanda varoluşsal bir sorumluluktur. Frankl'ın çağrısı, günümüz insanına yöneliktir: İçinde bulunduğumuz varoluşsal boşluk çağında, yaşamın geçiciliğini

¹⁵⁸ Viktor Frankl, *Tıbbi Ruhsal Bakım*, (Çev.: Sevgi Tuncay), Totem Yayınları, İstanbul 2022, 270.

¹⁵⁹ Mehmet S. Aydın, “İnsan-ı Kâmil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2020, XXII, 330-331.

ve sınırlılığını kavrayarak, her anın içinde saklı olan anlamı keşfetmek ve bu keşfi eyleme dökmek insan olmanın en derin gereğidir. Frankl'ın izinden gitmek, insanı sadece iyileştirmek değil; onu yeniden inşa etmektir. Çünkü anlam, nihayetinde insanı insan yapan en aslî varoluşsal güçtür.

2.2. İNSAN ANLAYIŞI

Viktor Frankl'ın insan anlayışı, indirgemeci ve tek boyutlu insan tasavvurlarına karşı kapsamlı bir itiraz niteliği taşır. O, insanı yalnızca bedenle, yalnızca ruhla ya da yalnızca zihinsel etkinliklerle tanımlamanın, onun çok boyutlu yapısını göz ardı etmek anlamına geldiğini savunur. Frankl'a göre insan, biyolojik ve psikolojik süreçlerin ötesine geçen, anlam arayışıyla varlığını inşa eden özgün bir varlıktır. Bu özgünlük, onun sadece yaşayan ya da hisseden bir varlık değil, aynı zamanda sorumluluk alabilen, değer üretebilen ve aşkın olana yönelen bir varlık olmasından kaynaklanır. İnsanın beden, ruh ve zihinden oluşan yapısı, onun farklı düzlemlerdeki varoluşsal yansımalarını temsil eder. Ancak bu katmanlar, insanın özünü tam olarak kavramaya yetmez; çünkü insanı insan yapan esas boyut, onun manevî, zihinsel-ruhsal ve anlam arayışıyla şekillenen yönüdür.¹⁶⁰

Bir bardağı masanın yüzeyine yansıttığımızda, yatay düzlemde dairesel bir şekil oluşurken, yandan bakıldığında bu izdüşüm dikdörtgen biçiminde görünür. Artık bu iki yansıma, biçimsel olarak birbirine benzemez. Ancak her ikisi de aynı nesnenin farklı düzlemlerdeki izdüşümüdür ve bu yönüyle ortak bir gerçekliğe işaret eder. Nasıl ki bir bardağın hem daire hem dikdörtgenden oluştuğunu ileri sürmek mantıksızsa, insanı yalnızca beden, ruh ya da akıldan ibaret görmek de aynı şekilde indirgemeci bir yaklaşımdır. Oysa Frankl'a göre insanın fiziksel, ruhsal ve zihinsel boyutları, onun varoluşunun farklı izdüşümleri olarak düşünülmelidir. Bu düzlemler birbirinden ayrı görünse de hepsi insan olmanın bütünsel doğasını yansıtır.¹⁶¹

Frankl, insanı bir bütün olarak ele almayı tercih etmiştir. Ona göre, kişi bir bireydir. Birey, bölünemez bir varlıktır; çünkü birliğe sahiptir. Bu nedenle ne parçalanabilir ne de ayrıştırılabilir. Ancak kişi yalnızca bölünemez değil, aynı zamanda kıyaslanamaz bir

¹⁶⁰ Viktor Frankl, *Yaşamak için Bir Nedeni Olan*, 209.

¹⁶¹ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 209.

varlıktır. Bu durum, onun sadece bireysel değil, benzersiz oluşuna da işaret eder. Kişinin kıyas kabul etmemesi, yalnızca birlik içinde olmasından değil, aynı zamanda bütünlük taşımasından kaynaklanır. O, kendi içinde tamamlanmış, özgün ve tekil bir varlıktır.¹⁶²

Viktor Frankl'ın insan anlayışı, bütüncül bir perspektifi temsil eder. Frankl'ın yaklaşımı, insanı bir “şey” olarak değil, bir “kimse” olarak kavramayı önerir. Bu çerçevede insan, çözümlenip sınıflandırılacak bir nesne değil, anlaşılıp muhatap alınacak bir özne olarak değerlendirilmelidir. Frankl'ın ortaya koyduğu bu varoluşçu anlayış, çağdaş psikolojiye yalnızca kuramsal değil, etik ve insanî bir zemin de kazandırarak, insanın özgünlüğünü ve anlam kapasitesini yeniden merkeze almaya çağırmaktadır. Frankl'ın insan anlayışını daha sonra *İnsanın Ruhsal Boyutu: Beden-Zihin-Ruh Üçlüsü* başlığı altında ayrıntılı olarak ele alacağız.

2.2.1. Varoluş Felsefesi

Varoluş, “var olan gerçeğe dayalı olarak var olan, gerçek varlık, özün karşıtı, bir şeyin ne olduğu nasıl olduğu değil var olduğu olgusu. Şöyle ya da böyle biçim almış her türlü özelliklerin dışında burada olma, nitelikçe belirlenmemiş salt var olma olgusu”¹⁶³ olarak tanımlayabileceğimiz varoluş olgusu Frankl'ın insan anlayışında önemli bir yer edinmiştir. Ortaya koyduğu “anlam arayan insan” yaklaşımında, ihtiyaç duyulan tedavi yöntemini logoterapi ile bunun felsefî boyutunu ise varoluşsal analiz aracılığıyla açıklar.

20. yüzyılda ortaya çıkan varoluşçuluk, modern felsefe düşüncesi içinde bireyin varoluşuna ve bu varoluşun anlamına odaklanan güçlü bir düşünce akımıdır. Bu felsefî yaklaşımın merkezinde, insanın doğuştan belirlenmiş bir özü olmadığı; aksine, bireyin yaşamındaki seçimleri, sorumlulukları ve eylemleri aracılığıyla kendi özünü inşa ettiği fikri yer alır. Varoluşçuluğa göre, insanın varlığı özünden önce gelir; yani kişi, anlam ve değerlerini sonradan kendisi yaratır. Bu yönüyle varoluşçulukta, bireysel özgürlüğü ve sorumluluğu merkeze alınır. Soren Kierkegaard, Karl Jaspers, Gabriel Marcel, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre ve Albert Camus gibi düşünürler, bu akımın temel temsilcileri arasında yer alır. Bu filozoflar, bireyin varoluşunu anlamaya çalışırken ontoloji, varlık, öz, varoluş ve özcülük gibi kavramlarla derinlemesine bir ilişki

¹⁶² Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 210.

¹⁶³ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 188.

kurmuşlardır. Özellikle “varlık mı önce gelir, öz mü?” sorusu, varoluşçu felsefenin ontolojik sorgulamalarından biri olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, varlık ve öz arasındaki öncelik-sonralık ilişkisi, varoluşçuluğun merkezinde yer alan temel meselelerden biri hâline gelmiştir.¹⁶⁴ Yine varoluşçuluk fikrini savunan filozoflarda ön plana çıkan ortak özellikler; hakikat olarak sunulan şeylerin sorgulanması gerektiği, bireyin körü körüne bir topluma bağlı kalmaması, yaşam deneyimlerinin merkeze alındığı seçimlerde insanın özgür olması gerektiği, diğer insanlara karşı sorumluluk taşıması ve insanın kendisi için bir varlık olması dolayısıyla ahlâkî değerleri kendisinin belirlemesi gerektiği şeklinde sıralayabiliriz.¹⁶⁵

Bu noktada Frankl’ın yaklaşımı, Jean-Paul Sartre ya da Heidegger gibi diğer varoluşçu filozoflarla tematik olarak örtüşse de önemli bir fark içerir: Frankl’ın varoluşçuluğu daha iyimser, daha ruhsal bir boyut taşır. Tanrı inancı ve değerler sistemi Frankl’ın düşünce dünyasında önemli bir yer tutar; onun varoluşçuluğu seküler değil, anlam merkezli ve çoğu zaman maneviyatla iç içe bir çizgi izler.

Frankl’ın logoterapi ile sıkça zikrettiği varoluşsal analiz kavramını açıklamak gerekir. Varoluşsal analiz teriminin oluşumunda “varlık”, özellikle insan olmanın benzersizliğini ifade eden bir varlık biçimi anlamında kullanılır. Burada söz konusu olan, var olmanın bu özgün türü için çağdaş felsefe “varlık” ifadesini özel olarak ayırmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen, varoluşsal analiz aslında varlığın kendisinin analizi değildir. Çünkü bir varoluşun tam anlamıyla analiz edilebilmesi, bir sentez kadar nadir bir durumdur. Varoluşsal analiz, daha çok varlığın açıklanmasıdır. Varlığın, kendi kendini açıkladığı gerçeğini göz ardı etmemeliyiz. İnsan kendini açık eder, kendini ortaya koyar, gözler önüne serer, yani hayatı yaşar ve tüketir. Açılmış bir halı gibi, kendine özgü desenini sergiler. İşte bu şekilde, hayatın akışında ve özünde, kişinin içsel özünü okuyabilir hale geliriz. Varoluşsal analiz yalnızca ontik (görünürdeki) varlığın açıklaması değil, aynı zamanda varlığın ne olduğuna dair ontolojik (özel) bir açıklamayı da içerir. Bu anlamda “varoluşsal”, yalnızca logoterapiye değil, tüm psikoterapi yaklaşımlarından önce gelen, psikolog-terapist kimliğine sahip bir antropolojinin girişimidir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Halis Çavuşoğlu, “Varoluşçuluğun Terminolojisinin Kökenleri ve Özcülüğün Kavramsal Epistemolojisi Üzerine”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:22, 2023, 2.

¹⁶⁵ Fırat Karadağ, *Varoluşun Gizemi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2025, 21.

¹⁶⁶ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 204.

Varoluşsal analiz, insanın yalnızca davranışlarıyla değil, bu davranışların ardındaki anlamla birlikte ele alınmasını hedefleyen bir yaklaşımı ifade eder. Bu analiz, bireyin özgür iradesi, sorumluluk bilinci ve yaşamının anlamı üzerine düşünme kapasitesini temel alır. Frankl'a göre, insanın yaşadığı psikolojik sorunların birçoğu, nihai anlam kaybindan, yani "varoluşsal boşluk"tan kaynaklanır. Varoluşsal analiz ise bu boşluğu dolduracak anlamları keşfetmeye yönelik bir çabadır. Logoterapi bu çabanın pratik boyutunu temsil ederken, varoluşsal analiz daha çok teorik ve felsefî bir temele dayanır. İnsan, yalnızca içgüdüler ya da toplumsal etkilerle yönlendirilen bir varlık değil; kendi hayatına anlam verme yetisine sahip özgür bir varlıktır. Bu nedenle varoluşsal analiz, insanın ruhsal ve zihinsel boyutlarına ulaşarak onu sadece iyileştirmeyi değil, aynı zamanda kendini gerçekleştirmesine olanak tanımayı amaçlar. Bu bağlamda, logoterapi ve varoluşsal analiz aynı teorinin iki yönünü oluşturur. Daha doğru bir ifadeyle, varoluşsal analiz antropolojik bir araştırma yönü olarak görülürken, logoterapi psikoterapötik bir tedavi yöntemidir.¹⁶⁷ Frankl'a göre bu iki yön birbirinden ayrı değil, aksine birbirini tamamlayıcı niteliktedir: Varoluşsal analiz, logoterapinin teorik arka planını sağlarken; logoterapi, varoluşsal analizde açığa çıkan insanî sorulara somut bir yanıt üretme çabasıdır.

Varoluşsal analiz, varlığın özünü bir oluş tarzı olarak, daha doğrusu insanın kendi türüne özgü bir varlık olması yönüyle ele alır. Bu bakış açısına göre insanın benzersizliği, yalnızca edimselliğinde (yani fiillerinde) değil, isteğe bağlı varoluşunu karakterize eden bir nitelikte ortaya çıkar. İnsan, bedensel ve ruhsal düzlemde doğar; ancak zihinsel mekân sayesinde kendine gelir. Zihinsel güç, geçmişi durdurabilme ve yeniden değerlendirebilme imkânı sunar. İnsan, bu zihinsel güç sayesinde, kendi karşısına bir özne olarak, yani zihinsel kişiliğiyle çıkar. Kendi psikofiziksel organizması ile yüzleştiği ölçüde, kendini anlamlandırmaya ve varoluşunu inşa etmeye başlar.¹⁶⁸

Zihinsel güç, ontolojik olarak kendini var etme biçimi ve antropolojik açıdan insanın gerçek varlık tarzıdır. Ancak bu anlayış, şu önemli sınırlama ile ele alınmalıdır. Zihinsel güç, insanın ait olduğu tek ontolojik alan değildir; bu düşünce spiritüalizme katılma iddiası anlamına gelir. Çünkü insan, düşünsel bir varlık olmasına rağmen, doğası gereği fiziksel, ruhsal ve düşünsel boyutların birlik ve bütünlüğünü oluşturur. Dahası,

¹⁶⁷ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 203.

¹⁶⁸ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 207.

zihinsel güç içindeki noolojik (ruhun bağımsız varlığı), akılcılık ve entelektüellik kavramları, insanın gerçekliğini tam anlamıyla temsil etmez. Bu durum, onları daha çok duygusal ve varoluşsal açılardan tartışmalı hâle getirir. Varoluşsal analiz ise bu hiyerarşiyi kabul ederek, insanın bütünsel görünümünü tasarlarken zihinsel gücü antropolojik bir unsur olarak dâhil etmeye çalışır. Bu yaklaşım, spiritüalizm, rasyonalizm ve entelektüalizmden kaynaklanan üç temel tehdide karşı bir koruma mekanizmasıdır.¹⁶⁹

İnsan olmanın varoluşsal yönleri arasında tinsellik, özgürlük ve sorumluluk yer alır. Bu üç varoluşsal değer, yalnızca insan olarak burada var olmayı tanımlamakla kalmaz; aynı zamanda insanı oluşturan temel unsurlardır. Bu bağlamda, insanın tinselliği sadece bir nitelik değil, aynı zamanda varoluşunun ayrılmaz bir bileşenidir. Zihinsel güç ise, insanı karakterize eden bir özellik olmaktan ziyade, hayvana özgü olan fiziksel ve ruhsal işlevlerden farklı bir şey değildir. Ancak, zihinsel güç insana özgüdür ve sadece insana verilmiş bir ayrıcalıktır; insanı diğer varlıklardan ayıran temel unsur budur.¹⁷⁰

Frankl, insanın kendini belirlemesini şöyle açıklar. İnsan, diğerleri arasında bir "şey" değildir; çünkü şeyler birbirini dışsal nedenlerle belirlerken, insan nihai olarak kendisi tarafından belirlenir. Birey, sahip olduğu yetiler ve içinde bulunduğu çevresel koşulların sınırlamaları dâhilinde, ne olursa kendi iradesiyle olmuştur. Frankl'ın ifadesiyle, insan, tepkisel değil, tutum alabilen bir varlıktır. Özgürlüğü sınırsız değildir, ancak her durumda bir tavır alma özgürlüğü vardır. Bu gerçek, özellikle toplama kamplarındaki deneyimlerde açıkça görülmüştür. Frankl'a göre bu yaşayan laboratuvarlar ve acı dolu deney alanlarında bazı mahkûmların domuz gibi davranabildiğine, bazılarının ise azizâne bir duruş sergilediğine tanıklık ettik. Bu örnekler, insanın içinde hem en yıkıcı hem de en yüce eğilimlerin potansiyel olarak mevcut olduğunu, ancak hangisinin gerçekleşeceğini bireyin özgür kararlılığına bağlı bulunduğunu göstermektedir. İnsanın özü, işte bu ahlâkî seçme ve sorumluluk kapasitesinde yatar.¹⁷¹

Frankl, ortaya koymuş olduğu düşüncüyü varoluşçuluk ve dingincilik arasında bir noktaya yerleştirir. Bu iki görüşü uç noktalar olarak tanımlar ve bunların ortasında yer aldığını ifade eder. *Mezheb-i sükûn* olarak da adlandırılan dingincilik; “dünyadan yüz çeviren bir yaşama tutumu, tam bir gönül dinginliği, tutkusuzluk içinde isteklerden

¹⁶⁹ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 216.

¹⁷⁰ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 219.

¹⁷¹ Viktor Frankl, *Yaşamak için Bir Nedeni Olan*, 245.

sıyrılmış olarak, direnç göstermeden kendini Tanrı istencine vermeyi ve Tanrısal ruh dinginliği kazanmayı amaç edinen dünya görüşü”¹⁷² olarak tanımlanabilir.

Yaşamın geçiciliği karşısında, geleceğin henüz var olmadığını, geçmişin ise artık var olmadığını; gerçekten var olan tek şeyin “bugün” olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka ifadeyle, geleceğin bir “hiç”, geçmişin de artık bir “hiç” olduğunu; insanın hiçlikten gelip varlığa büründüğünü ve yine hiçlik tehdidi altında yaşadığını söylemek mümkündür. Bu durumda, varoluşun temelinde yer alan geçicilik olgusu karşısında, yaşamda anlam nasıl bulunabilir? Felsefe, bu soruya bir yanıt bulduğunu iddia eder. Bu yanıt, “trajik kahramanlık” olarak adlandırılan bir tavidir: Geçiciliğe rağmen yaşama “evet” diyebilme olasılığı. Varoluşçuluk, her ne kadar insanın hayatı geçici olsa da anlamı bugünde arar; bugünün önemini vurgular. Buna karşılık, daha metafizik temelli bir yaklaşım olan dingincilik, geçmiş, bugün ve geleceği aynı anda kapsayan sonsuzluğu esas alır. Burada, kastedilen şey geçmişin ya da geleceğin gerçekliği değil, zamanın kendisinin bir bütün olarak mutlak gerçekliğidir. Logoterapi ise bu iki uç yaklaşım arasında bir yerde konumlanır.¹⁷³

Frankl geçmiş, bugün, gelecek dengesini kum saati benzetmesi ile açıklar. Kum saatinin üst kısmı geleceği, dar boğazdan geçen an şimdiki zamanı, alt kısmı ise geçmiş temsil eder. Varoluşçuluk, kum saatinin yalnızca dar geçidini yani bugünü görür ve değerlendirir; geçmiş ve geleceği göz ardı eder. Dingincilik ise kum saatini bir bütün olarak görür, fakat zamanı akmayan, sabit ve hareketsiz bir varlık olarak tasavvur eder. Buna karşılık, logoterapi geleceğin henüz gerçeklik kazanmadığını, geçmişin ise yaşanmışlığı ve içsel biçimde sahiplenilmiş olması sebebiyle asıl gerçekliği taşıdığını savunur. Frankl’a göre insan, geçmişte gerçekleştirdikleriyle ve geçmişte edindiği anlamlarla kim olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda logoterapinin zaman anlayışı, geçmişin insan hayatındaki belirleyici ve dönüştürücü rolünü merkeze alır; geçiciliğe rağmen anlamın mümkün olduğunu ileri sürer.¹⁷⁴

Eğer insan, bir şeyi geçmişe göndererek onu gerçekliğe dönüştürüyor ve böylece ironik bir şekilde geçicilikten kurtarıyorsa, bu durumda kendisini bir gerçekliğe dönüştüren, yani kendini "yaratan" da insandır. Bu bağlamda insan, doğumuyla değil,

¹⁷² Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 55.

¹⁷³ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 102.

¹⁷⁴ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 102.

ölüm anında bir gerçekliğe dönüşür. Çünkü insan benliği, özü itibarıyla sabit bir varlık değil, sürekli bir “oluş” hâlidir. Dolayısıyla insan, ancak yaşamı ölümle nihayete erdiğinde, yani bir bütünlük kazandığında, tam anlamıyla kendisi olur.¹⁷⁵

Frankl varoluşsal analizi açıklarken insan için sürekli olarak sorumluluk vurgusu yapar. Varoluşsal analiz, insanın sorumluluğunun bilincine varmasını temel bir görev olarak görür. Bu anlayış, her bireyin varoluşunun benzersizliği ve eşsizliği açısından taşıdığı sorumluluğu ön plana çıkarır. İnsan, var oluşu gereği sorumludur; fakat bu, geçici ve gelip geçici bir varlık oluşunun ötesinde, ona anlam kazandıran bir sorumluluktur. Psikanaliz, psikoterapide ruhsal bilinçliliği hedeflerken; logoterapi, manevî bilinçliliği geliştirmeye yönelik bir çabadır. Bu bağlamda logoterapi, varoluşsal bir analiz olarak değerlendirilebilir. Özellikle insanları, varlıklarının temel özü olan *sorumluluk* bilinci konusunda farkındalığa ulaştırmayı amaçlar. Frankl'a göre sorumluluk, her zaman belirli bir anlama karşı sorumlu olmak anlamına gelir. Bu nedenle insan yaşamında temel odak noktası, "yaşamın anlamı" sorusu olmalıdır.¹⁷⁶

Frankl'ın düşüncesinde birey, özgürlüğü sınırlı olsa da her durumda bir tutum belirleyebilir; bu da onun sorumluluğunu ve ahlâkî özünü oluşturur. Geçicilik, hiçlik ve ölüm gibi varoluşsal gerçeklikler, insanın anlam arayışını engellemek yerine ona yön verir. Bu yönelimin merkezinde, insanın geçmişinde gerçekleştirdiği anlamlı eylemler ve yaşamına kattığı değerler yer alır. Frankl'ın umut ve maneviyatla yoğrulmuş varoluşçuluğu, Sartre'ın seküler çizgisinden ayrılarak, daha bütüncül bir insan anlayışına ulaşır.

Sartre'a göre insan, doğuştan belirli bir özle dünyaya gelmez; ne olduğu, neye dönüşeceği tamamen kendi seçimlerine bağlıdır. Bu durumu “insan, kendini kendi yapan varlıktır.” düşüncesiyle ifade eder. Örneğin bir birey, yalan söylememe gibi bir ahlâkî değeri benimseyip ona göre davranıyorsa, bu değeri seçtiği için o değere sahiptir; yani onun özü, seçimiyle oluşmuştur. Bir başka deyişle, insan dürüst bir şekilde doğmaz, dürüst olmayı seçerek dürüst olunur. İnsan, yaptığı her tercihle sadece kendini değil, bütün insanlığı da temsil ettiğini düşünmelidir. Bu da onun özgürlüğü kadar sorumluluğunu da arttırır. Jean-Paul Sartre'a göre insan, dünyaya “özsüz” bir biçimde

¹⁷⁵ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 112.

¹⁷⁶ Frankl, *Tıbbi Ruhsal Bakım*, 65.

gelir ve kendi özünü seçimleriyle inşa eder. “İnsan, yalnızca kendi yaptığı şeydir.” sözüyle ifade ettiği bu anlayışta, birey radikal bir özgürlük içinde sürekli olarak kendini yaratmakla yükümlüdür. Bu özgürlük aynı zamanda ağır bir sorumluluğu da beraberinde getirir; çünkü kişi yalnızca kendi için değil, tüm insanlık adına bir seçim yapmaktadır.¹⁷⁷

Varoluşsal analiz insanı serbest bırakır. Ama bu serbest olma, koşullu bir serbestliktir. İnsanın kendisi şarta bağlıdır. Yalnızca koşullu olmak, insanı koşulsuz serbest bırakır. Yani insanın özgür olması, gerçekleşmiş ve doğrulanmış bir şey değil; daha ziyade, sadece bir seçenekliliktir. Fakat insan kendini kaptırırsa, sürüklenip gider. Bu da aslında çekilmeye istekli olduğu anlamına gelir. Varoluşsal analiz insanı serbest bırakır; ama sadece onu serbest bırakmakla kalmaz, aynı zamanda sorumlu da yapar. Bu bağlamda, varoluşsal analiz, bütün varoluş felsefesinden, özellikle de Fransız varoluşçuluğundan, önemli ölçüde farklılık gösterir. Zira sorumluluk, zaten birinin bir şey için sorumlu olmasını içerir. Varoluşsal analizin öğretisine göre ise insanın sorumlu olduğu şey, anlamın bilincinde olmak ve değerlerin gerçekleşmesidir. Bu nedenle varoluşsal analiz, insanı ilk etapta dürtülerin belirlediği ve çevre odaklı bir varlık olarak gören alışılmış küçük analitik-psikodinamik anlayıştan farklı olarak, anlam odaklı ve değer yücelten bir varlık olarak görür.¹⁷⁸

Frankl'ın varoluşçuluğu, özellikle insanın sınırlılıklar karşısındaki tutumuna odaklanır. İnsan, koşullarını her zaman seçemese de bu koşullara nasıl tepki vereceğini seçme özgürlüğüne sahiptir. Bu özgürlük, onun en insanî özelliğidir. Ona göre insan, en zor anlarda bile kendi değerlerini koruyabilir, başkasına karşı sorumluluk duyabilir ve yaşamı anlamlı kılacak bir tutum geliştirebilir. Frankl, insanın yalnızca var olmakla kalmayıp, kendisini gerçekleştirme ve anlam yaratma yükümlülüğü taşıyan bir varlık olduğunu vurgular. Bu bağlamda logoterapi, yalnızca bir terapi yöntemi değil, aynı zamanda insanın kendiyle, yaşamla ve zamanla kurduğu ilişkinin anlamını sorgulayan bir felsefi duruştur. Frankl, bireyin kendini gerçekleştirmesi için attığı her adımda, onu hem bir görevle hem de özgürlükle baş başa bırakır: Anlamı bulma ve ona sadık kalma sorumluluğu.

¹⁷⁷ Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İthaki Yayınları, İstanbul 2011, 76.

¹⁷⁸ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 245.

2.2.2. İnsanın Ruhsal Boyutu: Beden-Zihin-Ruh Üçlüsü

Viktor Emil Frankl, insanı çok boyutlu bir varlık olarak ele alır. Onun insan anlayışında, yalnızca hayvanî özellikler taşıyan bir bedenden ibaret olmayan insan; aynı zamanda zihinsel kapasitesiyle düşünen, manevî yönüyle yücelen bir varlıktır. Bu bağlamda Frankl, bedene ek olarak insanın ruh ve zihne sahip olduğunu vurgular; böylece insan, yalnızca biyolojik bir organizma değil, aynı zamanda anlam arayışıyla şekillenen derinlikli bir varlık hâline gelir.

Frankl'ın kademeli ve katmanlı yapı öğretisi, insanı yalnızca fizyolojik (beden), psikolojik (zihin) ve noolojik (ruh) yönleriyle sınırlı görmeyen, bu boyutları bir bütünlük içinde değerlendiren bir yaklaşımı ifade eder. Bu anlayış, söz konusu üç boyutu sadece insan olmanın belirli yönleri olarak değil, aynı zamanda ontolojik olarak birbirinden farklı ama insan varoluşunun eşit derecede vazgeçilmez bileşenleri olarak ele alır. Dolayısıyla bu üç unsur, doğaları gereği birbirinden ayrılrsa da insan olmakla ilgili oldukları sürece ilkeler düzeyinde birbirine aittirler. Başka bir ifadeyle, insanın fizyolojik, psikolojik ve noolojik katmanları, her ne kadar yapısal olarak farklılık gösterse de antropolojik açıdan birbirlerinden koparılamaz bir bütün oluştururlar.¹⁷⁹

Bu noktada öncelikle felsefî anlamda ruh kavramına bakılması uygun olacaktır. Ruh; bedeni etkin kılan canlılık ilkesi, doğal canlı yaşam ilkesi, töz olarak ölümsüz ruh, usun, düşüncenin, tinin yeri¹⁸⁰ olarak tanımlanmaktadır. Ruh kavramı pek çok filozofun gündeminde olmuş ve birbirinden oldukça farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İlk Çağ filozoflarına baktığımızda; birincisi insan ruhunu maddî bir cevher olarak kabul edenler; Anaximenes insan ruhunun, hava; Herakleitos, ateş; Empedokles dört unsurun bileşimi, mizaç ve ahengi olduğunu söyler. İkincisi ruhun bedenden ayrı bir cevher olduğunu kabul edenlerdir. Bunların başında da Pythagorasçılar, Sokrates ve Platon gelir. Üçüncüsü ise ruhu maddî bir cevher olmamakla birlikte yine de maddede içkin bir ilke olarak kabul eden Aristoteles'in görüşüdür.¹⁸¹ İslâm filozofları tarafından da ruh kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin Kindî'ye göre ruh, değeri büyük olan basit ve yetkin

¹⁷⁹ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 211.

¹⁸⁰ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 151.

¹⁸¹ Ruhattin Yazoglu, *Ruh, Ölüm ve Ötesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, 12-15.

özdür.¹⁸² Fârâbî'ye göre insan, bir akıl varlığıdır. İnsan tabiatının aynası ruh, cilâsı da nazarî akıldır. Ruh emir âlemindeydir.¹⁸³ İbn Sînâ'ya göre ise ruh, nebatî, hayvanî ve insanî diye üçe ayrılır. İnsanî ruh da faal akıl vasıtasıyla Allah'a kadar yükselir.¹⁸⁴ Yine İslâm düşünürlerinden Gazâlî, ruhun ilk anlamı ile cisim, ikinci anlamıyla da ilâhî âlem ile ilişkiyi sağlayan bir emir olarak tanımlamıştır.¹⁸⁵

Antik dönem Yunanlılara göre ruh, bedenden ayrılabilen ve beden öldüğünde de varlığını sürdürebilen bir varlıktı. Oysa İbraniler için ruh, yaşamı ve canlılığı sağlayan gücün ta kendisiydi; dolayısıyla ölüm, bu gücün sonu anlamına gelirdi. Yunan düşüncesine göre ise ölüm, yalnızca can veren gücün bedenden çekilmesinden ibaretti. Bazı dönemlerde, örneğin Pythagorasçılar arasında, ruhun bir bedenden ayrıldıktan sonra başka bir bedene geçebileceği inancı yaygındı. Bu inanca ruh göçü denir. Onlara göre, yaşam kabiliyeti taşıyan herhangi bir beden, bir ruhun konaklayabileceği bir yer olabilirdi. Hatta sıradan bir fasulyenin bile ruh için uygun bir yuva olabileceğine inanmışlardır. Ruhun herhangi bir bedenden tamamen bağımsız olarak var olabileceğine dair açık ve seçik ifadeleri ise ilk kez Platon'un eserlerinde görmekteyiz. Platon'a göre ruhun ideal durumu, bedensiz olarak var olmasıdır. Bu varoluş biçiminde ruh, beden "hapishanesinden" kurtulur ve zamanın ötesinde, mutlak gerçeklikler arasında ebediyen varlığını sürdürebilir.¹⁸⁶ Platoncu ruh anlayışına en güçlü alternatif, onun öğrencisi Aristoteles tarafından getirilmiştir. Aristoteles, ruhun bedenden ayrılabilir bağımsız bir varlık olduğu fikrini reddetmiş; ruhun, yaşayan bedenin yapısı ve işlevi ya da kendi deyişiyle, formu olduğunu savunmuştur. Ona göre, bir formun (şeklin) var olabilmesi için ona sahip bir madde gereklidir.¹⁸⁷ Dolayısıyla, ruh da bedensiz olarak var olamaz.¹⁸⁸

Görünen odur ki ruh kavramını, doğası gereği tam anlamıyla tanımlamak veya herkes tarafından kabul görececek bir tanım buluşmak mümkün değildir. Ama aynı

¹⁸² Kindî, "Nefs Üzerine", *Felsefî Risaleler*, (Çev.: Mahmut Kaya), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, 167.

¹⁸³ Fârâbî, *Fusûlû'l-Medenî*, (Çev.: Hanifi Özcan), Litera Yayıncılık, İstanbul 2008, 46-50.

¹⁸⁴ İbn Sînâ, *en-Necât*, (Çev.: Ali Durusoy), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, 258-265.

¹⁸⁵ Gazâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, (Çev.: Mehmet Ali Aytaç), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, II, 150-155.

¹⁸⁶ Platon, *Phaidon*, (Çev.: A. Erol), Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, 75-80.

¹⁸⁷ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, (Çev.: A. Uluç), Alfa Yayınları, İstanbul 2020, 52-54.

¹⁸⁸ Jerome A. Shaffer, *Bilinç Ruh ve Ötesi*, (Çev.: Turan Koç), İz Yayıncılık, İstanbul 1991, 14-15.

zamanda da mevzu insan olduğunda onu ruhtan bağımsız düşünebilmek, insanı anlamak açısından imkânsızdır.

Günümüzde ruh kavramı yerine zaman zaman zihin kavramının kullanıldığını da görmekteyiz. Eskiden beri “ruh” kelimesi, fiziksel bir varlığa; örneğin ince bir gaz, parıldayan bir nur yumağı ya da elmas benzeri bir külçeye işaret ediyormuş gibi hayal edilmiştir. Ancak insan anatomisi hakkındaki bilimsel bilimiz ilerledikçe, bedende böyle bir fiziksel varlığın bulunmadığı açıkça ortaya çıkmıştır. Öte yandan, "ruh" kavramı, özellikle öldükten sonra cennete ya da cehenneme gideceğine inanılan ölümsüz bir varlık düşüncesiyle, yani belirli bir teolojik inanç sistemiyle yakından bağlantılıdır. Bu nedenle, hem ruhun maddî bir varlık olduğuna hem de ölümsüzlüğüne dair çağrışımlardan uzak, fakat yine de insanı diğer canlılardan ayıran bir kavrama ihtiyaç duyulmuştur. Günümüzde bu ihtiyacı karşılayan ve ruh (soul) yerini alan en yaygın terim, zihin (mind) kavramıdır.¹⁸⁹ Ancak zihin sözcüğünün ruh kelimesinin anlamını ne kadar ihtiva ettiği tartışma konusu olmuştur. Zira zihin sözcüğü ile daha çok bilişsel bir anlam vurgusu yapılmaktayken, ruh daha manevî bir boyutu kapsamaktadır. Viktor Frankl da insanı üç ayrı boyutta ele almış, bunlardan birini zihin bir diğerini de ruh olarak ifade etmiştir. Bu da onun için zihin ve ruh kavramları arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

İnsanı, hayvanî boyutun ötesine taşıyan ilk unsur zihindir. Zihin, insan için yalnızca düşünme ve akıl yürütme yetisi değil; aynı zamanda kendini anlama, dünyayı kavrama ve anlam üretme kapasitesidir. Frankl’a göre zihin, insanın içsel dünyasını inşa etmesine olanak tanırken, onu yalnızca tepkisel bir varlık olmaktan çıkarıp bilinçli ve sorumlu bir özne hâline getirir. Zihin, insanın dış dünyayı anlamlandırmasını sağlarken, ruh ise onun daha derin bir boyutta varoluşsal bir anlam arayışına yönelmesini mümkün kılar. Frankl’a göre ruh, insanın manevî yönünü temsil eder.¹⁹⁰

İnsan, biyolojik olarak bir hayvandır; ancak aynı zamanda bir hayvandan çok daha fazlasıdır. İnsanı yalnızca hayvanî özellikleri ile tanımlamak, onu insan yapan boyutu göz ardı etmek olur. İnsan, düz bir yüzey değil, ona bir boyut daha ekleyen, derinlik kazandıran bir varlıktır; düzlem olarak bir kare gibi görünse de aslında üç boyutlu bir varlık gibi, biyolojik olanın ötesine geçer. Bu yönüyle insan, saldırgan içgüdüler

¹⁸⁹ Shaffer, *Bilinç Ruh ve Ötesi*, 16.

¹⁹⁰ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 216.

taşıyabilir; fakat insan olma bilinciyle bu içgüdülere teslim olmama yetisine de sahiptir. Şunu demek gerekir: İnsan nefret edebilir; ama ona nefret etmek için hiçbir gerekçe olmadığı öğretilirse, nefret etmek anlamsız ve temelsiz hâle gelir. Buna karşılık, bir insana saldırgan eğilimler taşıdığı ve bunları dışa vurmasının doğal, hatta zorunlu olduğu öğretilirse, o zaman birey kendi içindeki nefreti, savaşı ve şiddeti kaçınılmaz bir kader gibi görmeye başlar. İşte bu noktada, insanın özgürlüğünü reddeden, onu yalnızca içgüdülerine indirgemeye çalışan kaderci bir yanılsama ortaya çıkar. Oysa Frankl'a göre insan için hiçbir şey önceden belirlenmiş değildir. İnsan, kendi varoluşuna her an şekil verme sorumluluğuna sahiptir. İnsanı insan yapan, katı neden-sonuç zincirleri değil; etik, zihinsel ve varoluşsal tercihlere dayanan özgürlük kapasitesidir. İnsan, saldırganlığa mahkûm değildir; çünkü insanî boyut, bu tür eğilimlerin ötesine geçebilme potansiyelini taşır.¹⁹¹ İnsan doğası gereği hayvanî özellikler gösterse de onu tüm canlılardan ayıran manevî bir boyutu söz konusudur ve insan tercihleriyle sorumluluklarıyla kendisini çok üst bir noktaya taşıyabilir.

Viktor Emil Frankl insanın maddî boyutunun yanı sıra, zihin ve ruh ya da onun deyimini ile psikolojik ve noolojik yönlerinin olduğunu ve bunların birbirinden ayrılamayacak parçalar olarak, insan denilen bütünü oluşturduğunu ifade eder.

İnsandaki psişik (ruhsal) ve fiziksel (ya da somatik) gerçeklik, bir içsel birlikteliğin parçalarıdır. Ancak bu birliktelik, hiçbir şekilde bu iki alanın özdeş olduğu, yani psişik olanla somatik olanın bir ve aynı şey olduğu anlamına gelmez. Psikolojizm, yalnızca fiziksel, fizyolojik ya da psikolojik olanla sınırlı kalır; bunların ötesinde bir varlık alanını kabul etmez. Oysa insanın bedensel ve ruhsal bütünlüğü hakkında öne sürülen pek çok iddianın aksine, bu bütünlük ancak bedensel ve ruhsal birliğin ötesine geçildiğinde, yani maneviyatın üçüncü bir boyut olarak bu birliğe katıldığı noktada anlam kazanır. Birinci olarak, en içsel düzeyde bile kurulan psikosomatik birlik, henüz insan bütünlüğünü tam anlamıyla kurmuş değildir. İkinci olarak, bu düzlem daha ziyade "noetik" (zihinsel-ruhsal) boyuta aittir. Maneviyat, insanda yalnızca insan olmakla kalmayıp, onun özünde entelektüel bir varlık olarak belirlediği ve zihinsel boyutun onun varoluşu için temel koşul olduğu sürece bu bütünlüğe dâhil olur. Bu noktada zihinsel (noetik) güç, insan varlığının temel boyutunu temsil eder. Söz konusu zihinsel boyut, kişiliği olan bir varlık olarak

¹⁹¹ Frankl, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, 77.

insanın fenomenolojik ve varoluşsal yapısına yön verir ve onun antropolojik ana hatlarını belirler.¹⁹²

Frankl insanı yalnızca maddeden ibaret görmeyi reddeder. İnsanî varlıklara yalnızca teknikler açısından yaklaşmak, bu varlıkları manipüle etmeyi de beraberinde getirir. Aynı şekilde, insanî varlıklara yalnızca itici güçler açısından yaklaşmak da onları “şeylere” dönüştürmek suretiyle maddeleştirmeyi beraberinde getirir. İnsanlar, onlara yöneltilen bu manipülatif ve nesneleştirici yaklaşımı anında hisseder ve bunun farkına varırlar. Frankl’a göre bu “şeyleştirme”, psikoterapinin aslî günahı olmuştur. Oysa bir insan varlığı, bir “şey” değildir. Varoluşçuluktan çıkarılacak esas ders, hiçlikten ziyade, insanın bir “şey olmama” durumudur.¹⁹³

Fakat maneviyat sadece özel bir boyut değil, aynı zamanda insan olmanın da gerçek boyutudur. Bununla birlikte, zihinsel boyut ne kadar çok gerçek boyutu oluştursa, insan olmanın yegâne boyutu o kadar az söz konusu olur. Yine de insan, bedensel-ruhsal-zihinsel bir birlik ve bütünlüktür.¹⁹⁴

Frankl, insanın tek boyutlu ve indirgemeci yaklaşımlarla değerlendirilmesine karşı çıkar. Ona göre insanı yalnızca biyolojik, psikolojik ya da toplumsal etkenlere indirgemek, onun çok katmanlı ve derin yapısını göz ardı etmektir. Bu eleştirisini Yahudi geleneğinden aktardığı mizahî ve düşündürücü bir hikâyeye somutlaştırır: Bir adam diğerinin kedisinin üç kilo tereyağını çaldığını söyler. Suçlanan kişi bunu reddeder. Durumu değerlendirmek üzere bir hahama başvurulur. Haham kediyi getirmelerini ister. Ardından da bir terazi getirilmesini söyler. Kedi terazinin kefesine konduğunda gerçekten üç kilo gelir. Haham, "Tereyağını bulduk." der. Ardından şu soruyu sorar: "Peki ama kedi nerede?" Frankl'a göre indirgemeciler de aynı şekilde insanı açıklamak adına içgüdüleri, şartlanmaları, refleksleri ve biyolojik dürtüleri birer birer ortaya koyarlar; sonunda da "İşte insan budur", derler. Oysa bu yaklaşım, bütün bu unsurlar açıklansa bile insanın kendisini, yani onun anlam arayışını, özgürlüğünü, ruhsal derinliğini ve etik sorumluluğunu gözden geçirir. Tıpkı hahamın sorusundaki gibi, her şey sayılıp döküldükten sonra sorulması gereken esas soru şudur: "Peki ama insan nerede?"¹⁹⁵

¹⁹² Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 210.

¹⁹³ Frankl, *Anlam İstenci*, 18.

¹⁹⁴ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 209.

¹⁹⁵ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 57.

İnsan, üç boyutlu bir varlıktır; fakat gerçek insanlık, yalnızca manevî boyuta nüfuz etme cesaretini gösterdiğimizde açığa çıkar. İnsan, ancak bu üç boyutu, bedensel, zihinsel ve ruhsal, bir bütün olarak dikkate aldığımızda tam anlamıyla görünür hâle gelir. Gerçek anlamda insanı fark etmek, bu bütünlüğün bilincine varmakla mümkündür. İnsanın otonom yaşamı, yani kendi iç işleyişi, bedensel boyutta kolayca açıklanabilir. Hayvanî yaşamı ise, ruhsal düzeyle ilişkili olduğunda, yani değerler ve anlam arayışıyla karşılaştığında sıkıntı ve çatışmalar doğurur. Bu noktada insanın varoluşu, yalnızca iki boyutla kavranamaz; dolayısıyla kişisel ve zihinsel varlık bu düzlemde tam olarak temsil edilemez. İnsanı anlamak, yalnızca onun fiziksel ve psikolojik boyutlarını değil, aynı zamanda noolojik boyutunu da göz önünde bulundurarak mümkündür. Gerçek varoluş, bu üç boyutun birliğinde ortaya çıkar.¹⁹⁶

Zihinsel güç, ontolojik olarak insanın kendini var etme tarzını; antropolojik açıdan ise onun hakikî varlık biçimini temsil eder. Ancak bu anlayış, iki temel sınırlama çerçevesinde değerlendirilmelidir: Birincisi, zihinsel güç, insanın ait olduğu tek ve mutlak ontolojik bölge değildir. Aksi bir yaklaşım, insanı yalnızca düşünsel bir varlık olarak gören indirgemeci bir spiritüalizme kapılma riskini doğurur. Oysa insan, yalnızca zihinsel değil; fiziksel, ruhsal ve düşünsel boyutların birliğinden oluşan çok katmanlı bir varlıktır. Bu çok boyutluluk, insan doğasının indirgenemezliğine işaret eder. İkincisi, zihinsel gücün içinde yer alan noolojik ruhun, yani anlam arayışıyla özdeşleşen ruhsal boyutun, bağımsız varlığı; akılcılık ve entelektüelliğin, "insan olmanın" nihaî temsilcileri olduğu yönündeki anlayışı sorunlu hâle getirir. Zira insan yalnızca akıl ve düşünceyle değil, aynı zamanda duygular, deneyimler ve varoluşsal kaygılar aracılığıyla kendini gerçekleştirir. Bu nedenle zihinsel gücü merkeze alan her yaklaşım, duygusal ve varoluşsal boyutları dışladığı ölçüde eksik kalır.¹⁹⁷

Psikofiziksel bir organizmaya sahip olan insan, bu sayede kendisinden uzaklaşabilir; yani kendine dışarıdan bakabilme kapasitesini kazanır. Bu ilk uzaklaşma, zihinsel kişiliğin zihinsel olarak yapılandırılmasını mümkün kılar ve böylece insan, insanca bir mekânda zihinsel olarak boyut kazanır. İnsan, kendi kendisiyle mücadele ederken bu süreçte zihinsel, bedensel ve ruhsal olan ayırır; ancak bu ayırım, insanı beden, ruh ve akıldan oluşan parçalı bir varlık gibi kavramak anlamına gelmez. Öyleyse, insanın

¹⁹⁶ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 212.

¹⁹⁷ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 216.

antropolojik birliği, bu üç düzlemin, bedensel, ruhsal ve zihinsel olanın, ontolojik çeşitliliğine rağmen, yalnızca boyutsal bir ontoloji çerçevesinde anlaşılabilir. Yani insan, çok katmanlı bir varlık olarak, tek bir özde birleşir.¹⁹⁸

İnsanı anlama çabası, onun yalnızca bir beden ya da yalnızca bir zihin olarak ele alınamayacağı gerçeğiyle başlar. Viktor Frankl'ın insan anlayışı, ruh–beden–zihin üçlüsü temelinde yükselir ve bu boyutların her birini insan varoluşunun vazgeçilmez bileşenleri olarak değerlendirir. Beden, insanın dünyada yer kaplamasını ve fizikî varlığını; zihin, düşünme, anlamlandırma ve karar verme kapasitesini; ruh ise insanı aşkın olana yönelten, anlam ve değer arayışı içinde belirginleşen manevî boyutunu temsil eder. Bu üç boyut, birbirinden ayrı olmalarına rağmen, insan varoluşunun bütünlüğünü birlikte inşa eder. İnsanı yalnızca bedensel dürtülere ya da zihinsel işlevlere indirgemek, onu eksik görmek demektir. Gerçek anlamda insan, bu üç düzlemin birlikteliğinde açığa çıkar. İnsan ne yalnızca bir nesnedir ne de yalnızca akıl sahibi bir varlıktır; insan, beden sınırlarında yaşayan, zihinle anlam kuran ve ruhla derinleşen çok katmanlı bir varlıktır.

2.2.3. İnsanın Sorumluluğu

Viktor Frankl'ın ortaya koymuş olduğu insan anlayışı ve onun varoluş felsefesinin önemli ayaklarından biri, anlam kavramı iken bir diğeri de sorumluluktur. Sorumluluk; kişinin kendi eylemlerini ya da kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesidir.¹⁹⁹ Logoterapi insan varoluşunun özünü sorumluluk duygusunda bulur.²⁰⁰ İnsanın anlam arayışında onun yanında olan en temel değer sorumluluk duygusudur. İnsan seçimlerinde özgür bırakılmış ise sorumluluk kaçınılmaz bir gerçeklik olacaktır.

Logoterapi, insan zihninin seçim yapma özgürlüğüne sahip olduğunu ve sorumluluğun insan varoluşunun merkezinde yer aldığını öne sürer. Bu yaklaşımda sıkça yöneltilen temel soru şudur: Hayatlarımızın ölümlü doğası göz önüne alındığında, sorumluluk nasıl varoluşumuzun aslî bir niteliği olabilir? Zira faniliği kabul ettiğimizde, sonunda yalnızca, geleceğin henüz var olmadığı ve geçmişin artık var olmadığı bir noktaya ulaşırız. Geriye yalnızca şimdi kalır; her şey yalnızca bu anda var olur. Bu perspektiften bakıldığında insan, “hiçlikten gelen” ve “hiçliğe giden” bir varlıktır;

¹⁹⁸ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 209.

¹⁹⁹ Akarsu, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, 160.

²⁰⁰ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 114.

varoluşu, sürekli yok oluş tehdidi altındadır. Peki, böyle bir varoluş biçiminde, insan anlamı nerede bulabilir? Daha da önemlisi, hiçliğin kıyısında salınırken, sorumlu seçimler yapma gücünü nasıl gösterebilir? Bu noktada varoluşçu felsefenin çıkış noktası şimdinin eşsiz önemi olmuştur.²⁰¹

İnsanın herhangi bir konuda sorumlu olması ele alınacaksa, öncelikle bunun özgürlük açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira sorumluluk doğası gereği özgürlük gerektirir. Viktor Frankl'ın kader ve özgürlük anlayışı onun insana yüklediği sorumluluğun temelini oluşturur. Frankl'a göre insan seçimlerinde özgürdür. Kader olmadan özgürlük olmaz; zira özgürlük, yalnızca bir kadere karşı geliştirilen özgür bir tutum olarak mümkündür. İnsan, kuşkusuz özgürdür; fakat bu özgürlük, boşlukta süzülen sınırsız bir serbestlik değildir. İnsan, kendini sayısız belirleyici koşulun, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bağların ortasında bulur. Ancak bu bağlar, özgürlüğü engelleyen değil, bilakis onun gerçekleşme zeminini oluşturan imkânlardır. Özgürlük bağlara ihtiyaç duyar; fakat bu ihtiyaç bir bağımlılık değil, özgürlüğün sorumlulukla bulunduğu noktadır. İnsanı tanımlamak istersek, onu belirlenimlerin nesnesi olan bir varlık değil; bu belirlenimleri aşan, onlara yön veren ve gerektiğinde onlara boyun eğebilen bir varlık olarak tanımlamalıyız. İnsan, kendisini kuşatan koşulları aşarak ya da onları dönüştürerek, fakat aynı zamanda onlarla yüzleşerek ve onları kabullenerek özgürlüğünü gerçekleştiren varlıktır.²⁰²

Özgürlük ve insanın meydana getirdiği değişimler ve sorumluluk söz konusu olduğunda Erich Fromm'un konuyla ilgili görüşlerine değinmek gerekir. Zira insan için en temel değerlerden kabul edilen, uğruna savaşların yapıldığı, insanların can verdiği özgürlüğün, aslında insandaki yansımasının çok farklı sonuçlar doğurduğunu ifade eder. Erich Fromm'a göre birey, otoriter sistemlerden ve geleneksel yapılardan özgürleştikçe daha fazla kişisel seçim hakkı kazanır ama aynı zamanda varoluşsal bir yalnızlığa sürüklenir. Bu yalnızlıkla başa çıkamayan birey, özgürlükten kaçma eğilimi gösterir. İnsan özgürleştiği ölçüde yalnız kalır; yalnızlaştıkça kaygı duyar; kaygı duydukça yeniden boyun eğmek ister.²⁰³ İşte bu noktada insanın sorumluluktan da kaçtığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

²⁰¹ Viktor Frankl, *Anlamsızlık Hissi*, (Çev.: Defne Şen), Mundi Kitap, İstanbul 2024, 187.

²⁰² Frankl, *Tıbbi Ruhsal Bakım*, 122.

²⁰³ Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, (Çev.: Şemsa Yeğin), Payel Yayınları, İstanbul 1996, 20-21.

İslâmî literatüre göre de insanın sorumluluğu özgürlüğü ile doğrudan bağlantılıdır. Akıl ve irade sahibi olmak, insana sadece özgürlük değil, aynı zamanda bu özgürlüğün gereklerini yerine getirme yükümlülüğü de yükler. Bu yönüyle insan, hem kendi iç sesi olan vicdanına hem içinde yaşadığı topluma, hem de aşkın bir otorite olarak Allah'a karşı sorumludur. Bu üçlü sorumluluk yapısı, insanın hem bireysel ahlâkını korumaya hem toplumsal uyumu gözetmeye, hem de nihaî anlamda varoluşunun hesabını verebilecek bir bilinç düzeyine ulaşmaya davet eder. Dolayısıyla, insan olmanın onuru kadar ağırlığı da ancak bu çok boyutlu sorumluluk bilinciyle taşınabilir.

Varoluşsal analiz, insanı yalnızca serbest bırakmakla kalmaz; aynı zamanda onu sorumlu bir varlık hâline de getirir. Bu yönüyle varoluşsal analiz, özellikle Fransız varoluşçuluğundan olmak üzere, klasik varoluş felsefelerinden önemli ölçüde ayrılır. Çünkü sorumluluk, zaten bir kişinin belirli bir şey için yükümlü olmasını içerir. Varoluşsal analizin temel öğretisine göre, insanın sorumlu olduğu başlıca şeyler, anlam bilincine sahip olmak ve değerleri gerçekleştirmektir. Bu nedenle varoluşsal analiz, insanı ilk etapta sadece dürtülerle yönlendirilen ve haz odaklı bir varlık olarak tanımlayan klasik psikanalitik ya da psikodinamik yaklaşımların aksine, anlam arayışında olan ve değerleri yücelten bir varlık olarak görür.²⁰⁴

Frankl, varoluş analizinin, insan varlığının belirleyici niteliği olarak sorumluluk kavramına nasıl ulaştığını anlatmak için, süreci tersten kurarak anlatır: Varlığın anlamına, yani anlam sorusuna yönelerek. Burada hayatın bir görev karakteri taşıdığını ve bu görevle eş zamanlı olarak insan varlığının bir yanıt karakteri taşıdığını göstermeye çalışır. Hayatın anlamını sorgulayan insan değildir; tersine, insan, kendisine hayat tarafından yöneltilen bu anlam sorularına muhatap olan varlıktır. İnsan, kendisine yöneltilen bu sorulara yanıt vermekle yükümlüdür. Ancak bu yanıtlar sözle değil, eylemle verilir; çünkü hayatın sorularına ancak samimi davranışlarla karşılık verilebilir. Verilen her yanıt, bizim varlık olarak taşıdığımız sorumluluğun bir tezahürüdür. Nihayetinde, insanın varlığı ancak sorumlu bir varlık olarak gerçekten ona ait olabilir.²⁰⁵

Varlık karşısındaki sorumluluğumuz yalnızca eylemlerimize ilişkin bir sorumluluk değildir; aynı zamanda burada ve şimdi, somut biçimde karşımızda duran kişi ve durumla

²⁰⁴ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 245.

²⁰⁵ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 17.

ilişkili bir sorumluluktur. Bizim için varlık sorumluluğu, her zaman kişisel ve durumsal bağlamda şekillenen bir sorumluluktur. Varoluş analizinin nihaî hedefi de insanı, özellikle de nevrotik insanı, bu sorumluluğa yöneltmek, daha doğrusu varlık karşısındaki bu sorumluluğun bilincine vardırmaktır.²⁰⁶

Sorumluluk hem üstlenilen hem de kimi zaman bilinçli biçimde kaçınılan bir şeydir. Bununla birlikte, dilin kadim bilgeliği bize insanların doğalarına uygun şekilde sorumluluk almalarını engellemeye çalışan bazı karşıt güçlerin var olduğunu da ima eder. Gerçekten de sorumluluk bir bakıma dipsiz bir kuyudur. Onu ne kadar derinlemesine düşünürsek, mahiyetinin o denli ağır ve sarsıcı olduğunu fark ederiz, ta ki bu düşünce bizi bir çeşit baş dönmesine sürükleyene dek. Çünkü insanî sorumluluğun özüne indikçe bir ürperti sarar bizi: Sorumlulukta korkunç ama aynı zamanda yüce bir şey vardır. Frankl’a göre her anın bir sonrakinden sorumlu olduğunu bilmek, ister küçük ister büyük olsun, her kararın geri dönülmez şekilde geleceği belirlediğini fark etmek, yalnızca o an içinde gizli bir olasılığı gerçekleştirme yahut sonsuza dek kaybetme ihtimaliyle yaşamak, gerçekten de insan ruhuna hem dehşet hem de yücelik duygusu verir.²⁰⁷

Varoluşsal analiz, insanın sorumluluğunu fark etmesini yalnızca bir farkındalık değil, aynı zamanda bir görev olarak görür. Bu görev, her insanın varoluşunun benzersiz ve tekrarlanamaz olmasıyla ilgilidir. Çünkü insan, yalnızca kendi yaşamını yaşar ve yaptığı her seçim geri alınamaz bir anlam taşır. Aynı zamanda insan, sonlu bir varlıktır. Bu da zamanla sınırlı bir yaşamın içinde anlam arayışını ve kararlarının sorumluluğunu üstlenmesini gerektirir. Varoluşsal analiz bu nedenle, insanın sadece özgür olduğunu değil, bu özgürlüğün her an sorumlulukla birlikte geldiğini vurgular.²⁰⁸

Frankl’a göre yaş almak, insan varoluşunun geçiciliğini gözler önüne serer. Ancak tam da bu geçicilik, insanı sorumluluk almaya; sorumluluğu, varoluşunun en temel ve vazgeçilmez boyutu olarak kabul etmeye sevk eden, en güçlü teşviklerden biridir.²⁰⁹

Viktor Frankl, sorumluluk başlığı altında “insan neye karşı sorumludur?” sorusunu sorar ve verilebilecek cevapları değerlendirir. Bu cevaplardan ilki haz ve değer başlığıdır. İnsanın sorumluluğu hazzı ulaşmak olabilir mi? Frankl, burada insan haz için ne kadar

²⁰⁶ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 17.

²⁰⁷ Frankl, *Tıbbi Ruhsal Bakım*, 74-75.

²⁰⁸ Frankl, *Tıbbi Ruhsal Bakım*, 120.

²⁰⁹ Frankl, *Yaşamı Karşılamak*, 153.

çaba gösterirse, hazzın ondan o kadar çok uzaklaşacağı gerçeği üzerinde durur. Yine kendini gerçekleştirme, insanın tüm olanaklarını ortaya koymasındır; ancak bu, doğrudan ulaşılabilecek bir amaç değil, bir sonuçtur. Kendi kendini gerçekleştirmeyi nihaî bir hedef olarak görmek, çoğu zaman hayatın gerçek anlamını gözden kaçırmış bir insanın yaklaşımıdır. Kişinin kendine dönmesi ve sürekli kendini düşünmesi, sadece temelsiz değil, aynı zamanda yetersiz bir niyet biçimidir. Çünkü gerçek anlam, insanın kendisine dönmesinde değil, kendisini aşarak yaşamın sunduğu anlamlara yönelmesinde bulunur.²¹⁰

Viktor Frankl, sorumluluk başlığı altında “insan neye karşı sorumludur?” sorusuna verilebilecek cevaplardan ikincisinin ise, dürtü ve anlam başlığı ile insanın sorumluluğu olduğunu söyler. İnsan, doğası gereği içgüdüsel yönlendirmelere değil, öz-değerler tarafından yönlendirilir. Bir insanın yalnızca bir şey tarafından “yönlendirilmiş” ya da “zorlanmış” olduğu söylenirse, bu aslında dile karşı bir haksızlık olur. Zira değerler insanı zorlamaz; onlar cezbedicidir ama insanı harekete geçiren doğrudan bir güç değildir. Değerler karşısında insan, kararını özgür iradesi ve sorumluluğu çerçevesinde verir. Bir değeri gerçekleştirmek için verilen karar, insanı değerler dünyasına açar. Ancak bu süreçte içgüdüsel bir dürtüsellikten değil, bilinçli ve ruhsal bir yönelişten söz edebiliriz. Çünkü insanın davranışlarını belirleyen temel güç yalnızca ruhsal değil, aynı zamanda zihinseldir. Fakat zihinsel gücün kaynağı da dürtüler değil, değerler doğrultusunda belirlenmiş amaçlardır. İçgüdüler burada sadece bir enerji kaynağı olabilir; yön tayin eden ise değerlerdir. Böylece insan, sadece dürtülerinin değil, anlamın ve amacın da peşinden giden bir varlık olarak tanımlanır.²¹¹

Viktor Frankl insanın sorumluluğunun hazza ulaşmak veya dürtüleri tatmin etmek olamayacağını ortaya koyduktan sonra insanın neye ya da kime karşı sorumlu olacağı sorusunu sorar. Bu noktada ilk cevabı vicdandır. Dinî inancı olmayan insan, vicdanı yalnızca psikolojik bir olgu olarak kavrayan kimsedir. Bu olgu karşısında duraksar; çünkü vicdanı, hesap verilmesi gereken son nokta olarak görür. Oysa vicdan, son değil; sondan bir önceki duraktır. Dinî inancı olmayan biri, anlam arayışında vicdanın ötesine geçmez, geçemezse; bu yolculuğu, zirveden önceki bir noktada sonlandırmış olur. Bu duraklama, genellikle bastığı sağlam zeminden ayrılmak istememesinden kaynaklanır. Çünkü asıl

²¹⁰ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 247-251.

²¹¹ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 253-254.

zirve, görüş alanının dışındadır.²¹² “Eğer vicdanla kurduğumuz içsel diyalog gerçek bir diyalogsa, yani yalnızca bir özkonuşma değilse, o halde vicdanın 'sondan bir önceki' değil, gerçekten 'son' makam olup olmadığı sorusu gündeme gelir. Bu soru, 'kime karşı sorumluyuz?' meselesini daha yakından ve daha ayrıntılı bir fenomenolojik analizle ele almayı gerektirir. Böylece vicdan, yalnızca soyut bir kavram olmaktan çıkar; belirli, kişisel ve bizi doğrudan muhatap alan bir yapı haline gelir. Bu noktada vicdan, bir ‘makam’ olur ve hatta bundan da öteye, bir ‘kişiye’ dönüşür-yüce bir kişiye. Bu yüce otoriteyi, bu aşkın kişileştirmeyi, insanlığın bir zamanlar tereddütsüz bir şekilde adlandırdığı gibi adlandırmaktan çekinmemeliyiz: Tanrı.”²¹³

Viktor Frankl’ın insan anlayışı, özgürlük ve sorumluluğu birbirinden ayıramaz bir şekilde ele alır. Ona göre insan, yalnızca düşünen ve hisseden bir varlık değil; aynı zamanda her koşulda bir yanıt vermekle yükümlü olan, anlam arayan ve bu arayışta özgürlüğünü sorumlulukla taçlandıran bir varlıktır. Sorumluluk, insanın anlamla ilişki kurduğu temel bağıdır ve bu bağ yalnızca dışsal durumlara değil, insanın kendi iç dünyasına, değerlerine ve en nihayetinde vicdanına veya Tanrı’ya karşı yöneltilmiştir. Frankl, insanın asıl sınavının, özgürlüğünü hangi doğrultuda kullandığıyla ve bu özgürlüğün gerektirdiği sorumluluğu ne ölçüde üstlendiğiyle belirlendiğini söyler. Bu sorumluluk, yalnızca bireysel bir yükümlülük değil, aynı zamanda insanın kendisini aşkın olana, yani ötesinde bir anlamı ve otoriteyi kabul edebildiği ölçüde gerçekleştirdiği varoluşsal bir görevdir.

2.3. DİN-İNSAN İLİŞKİSİ

İnsan var olduğu günden beri inanma güdüsü ile hareket etmiştir. Zira inanç insan için sevgi, merhamet, korku, endişe gibi doğuştan getirdiği bir duygudur. Din ve insan ilişkisi üzerinde durmadan önce inanç kavramını tanımlamak gerekir. Çünkü inanç dinin temel unsurudur.

İnanç, varlıkların benlikte özümsemesi ve benlik tarafından sahiplenilmesi; bir bakıma, “birlik içinde ayrılık” hâlidir. İnanç, somut ve birleştirici bir nitelik taşır. Etkindir ve ancak eylem hâlinde var olur; bu, hareket hâlindeki bilgidir.²¹⁴ İnanç, benliğin eşya

²¹² Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 50

²¹³ Frankl, *Yaşamak İçin Bir Nedeni Olan*, 258.

²¹⁴ Nurettin Topçu, *İsyân Ahlakı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995, 117.

üzerindeki hareketidir. O, gerçek, tam ve yaşanmış bilgidir. Bu, benliğin eşyaya sahip olması, onunla birleşmesidir. İnanç, benliğin eşyanın hayatına alâde bir katılması değil, o bizzat eşyaya sahip olmaktır; eşyanın hayatının benlikte yani insanda olmasıdır. Hakiki bir bilgi, şahsi ve taklit edilmemiş bir bilgi, işte inanç budur. İnançta ferdi iradenin payı normalde zannedildiğinden çok daha büyüktür. İnsan hakikate beden ve ruh olarak, ancak bütün varlığı ile gidebilir.²¹⁵

İnsan, inanan bir varlık olmasaydı, o zaman onun gerçek durumu nasıl olacaktı? İnanmayan bir varlık nasıl çalışabilirdi; yapıp etmelerini nasıl ideleştirebilirdi, nasıl kendini yapıp etmelerine verebilirdi, nasıl devlet kurabilirdi, nasıl kendisini eğitebilirdi. Bu nedenle inanma insanın önemli bir varlık koşuludur. Bilgi fenomeninde bile bir inanma payı vardır, çünkü hem inanma bilgiyi hem de bilgi inanmayı etkiler. Fakat burada inanma, dogmatik olma, her şeyi olduğu gibi kabul etme anlamında anlaşılmamalıdır.²¹⁶

Hakiki bilgilerimizin imanın birliğine yaklaşma temayülü, tabii inançlarımızın tabiat-üstü âlemde tamamlanmasının uyarıcı sebebi, iradenin kendi kendine yetmeyişi, Allahsız insanın bizzat kendine karşı samimiyetsiz olmasıdır²¹⁷, diyen Nurettin Topçu bizlere aşkın, yüce bir varlığı kabul etmeyen insanın aslında nasıl kendinden uzaklaştığını ifade eder.

İnanmak ister dar anlamda ister geniş anlamda anlaşılsın, insanın varlık temeline kök salmıştır. İnsan inanmadan yoksun olamaz; inanma yok edilemez. Çünkü inanmayı yok etmek demek insanı yok etmek demektir.²¹⁸

Görünen odur ki, inanç insan için hayatî öneme sahip bir olgudur. Ancak biz burada inançtan öteye geçerek, inancın sistemleşmiş, kurumsallaşmış hali olan din kavramından yola çıkarak, dinin insan için önemine, din-insan ilişkisine değinerek bu konudaki felsefî yaklaşımları ele alıp, daha sonra Frankl'ın din-insan ilişkisine bakışını ortaya koyacağız.

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre din ne ilim ne de sanattır.²¹⁹ Fakat ilim ve sanatın hem başlangıcı hem de sonu olan fitrî bir prensiptir. Dindar insan ise ne yalnız bilgin ne de yalnız sanatkâr ve eylem adamıdır. Fakat bütün bunların üstünde bir insan-ı kâmindir.

²¹⁵ Topçu, *İsyan Ahlakı*, 128.

²¹⁶ Megüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 25-26.

²¹⁷ Topçu, *İsyan Ahlakı*, 163.

²¹⁸ Megüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 320.

²¹⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *İslam Düşüncesinin Problemlerine Giriş*, (Sad.: Recep Kılıç), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, 28.

Demek ki din, ilim ve sanattan farklı olarak insanın hem akıl hem de duygu yönüne aynı anda hitap etmekte; onu bir bütünlük içinde ele almakta ve neticede kişiyi Allah'a yükseltmektedir.²²⁰

Din konusu, sadece psikoloğun, etnoloğun, tarihçinin, sosyoloğun veya filozofun konusu değil; insanı tanımak, onun manevî dünyasına girmek, insanoğlu hakkındaki bilgisini genişletmek ve derinleştirmek isteyen herkesin konusu; hatta bir anlamda kendimizle tanışmak istediğimiz ölçüde, hepimizin şahsi konusudur.²²¹

"Saf halde" din dışı kalan bir insan, modern toplumların kutsalının en uzak olanında bile pek bulunamaz. Bugün sayısız "küçük dinler" dünyanın bütün modern toplumlarında karşımıza çıkmaktadır. Spiritüalistler, tarikatlar, televizyonlardaki yahut gizli köşelerdeki kâhinler, medyumlar, büyücüler; hatta mistikleşen siyasetler ve ideolojiler. Ne kadar rasyonel olduğu iddiasında olursa olsun, her insanın ruhunun derinliklerinde, dindar bir çekirdek mutlaka yaşanmaktadır.²²²

Bütün dinlerin pragmatik bir yanı vardır. Dinler bu yanı ile insanların büyük bir kısmına yalnız hayatta bir tavır kazandırmakla kalmazlar; aynı zamanda insanların yapıp etmelerini yöneten kurallar da verirler. Bu sayede zayıf bir yaratık olan insan kendisini güvenlik altında hisseder. Dinler, insana neyin iyi ve haklı olduğunu, neyin yapılması, neyin yapılmaması gerektiğini, ne umabileceğini, insanın söz verilen kurtuluşa nasıl kavuşacağını, bunun için onun nasıl hareket etmesi gerektiğini öğretir. İnsanların büyük bir kısmının dine gereksinimleri vardır. Çünkü bu sayede insan kendisini, yolunu bulmuş, rahatlamış, hafiflemiş hisseder.²²³

İnsan hiç olmazsa ruhunun, bu dünyada olmasa bile başka bir dünyada ölümsüz olabileceğine inanmak ister. Din buradan, bu noktadan işe başlar. Din insanın bu konudaki umuduna destek olur ve dogmalarıyla insan kalbinin özlemlerini inanılır bir hale getirmeye çalışır. Gerçi insan fenomen olarak ölümden sonra organik bir şey olan bedenin dağıldığını ve başka maddelere karıştığını görür. Fakat din insanın yardımına gelir ve ona şunu söyler: Sende gelip geçici, ölümlü, önemsiz olan bedendir; fakat senin önemli olan yanın ruhundur; ruh ölümsüzdür. Eğer sen Tanrının buyruklarına uyarsan,

²²⁰ Kılıç, *Dini Anlamak Üzerine*, 81-82.

²²¹ Meriç, "Din ve Din İnsan İlişkisi", 23.

²²² Meriç, "Din ve Din İnsan İlişkisi", 25.

²²³ Megüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 355-356.

ruhun öbür dünyada ölümsüz bir varlık olarak yaşayacaktır. Yoksa ruhun yargılanacak, sen de Tanrının buyruklarına karşı yaptıklarını pişmanlık ve ceza ile ödeyeceksin.²²⁴

Din insan hayatındaki nesnelerin, olayların, olguların anlamını da değiştirebilen güçlü bir unsurdur. Ümit Meriç, “homo religiousus'u üç temel tavrıyla teşhis etmek mümkündür”, der ve dinin, insanın hayata bakışını nasıl değiştirdiğini şöyle ifade eder:

a. Dindar insan için mekân eşdeğerli (homojen) değildir. Rabbi, Hz. Musa'ya şöyle hitap eder: "Buradan öteye gelme. Ayakkabılarını çıkar, çünkü bulunduğun yer kutsal bir mekândır."²²⁵ Oysa din dışı bir dünya görüşüne sahip olan insan için mekân homojen ve nötrdür. Mabet, kilise ya da cami, inanan insan için sokaktan çok farklı bir anlam taşır. Mabedin eşiği, kutsal olan ile olmayanı birbirinden ayıran, iki dünyayı karşı karşıya getiren bir sınır çizgisidir. Yönsüzlük, kiblesizlik mümini rahatsız eder.²²⁶

b. Dindar insan için zaman da eşdeğerli (homojen) ve sürekli değildir. Mümin, ibadet anında, din dışı akan zamandan kendisini çıkararak vakti kutsallaştırır. İbadet anları, törenler, bayramlar, sıradan zamanın durup, akmayan kutsal vaktin başladığı zamanlardır.²²⁷

c. Dindar insan için doğa kutsaldır; yani doğa doğal değildir. Her zaman dinî bir değerle yüklüdür; çünkü Yaradan'ın elinden çıkmıştır. Toprak, bir anne, bir sütanne gibi insanı beslemektedir. Kozmik olaylar belli bir ahenk içinde olup geçmektedir. Kozmos, hem gerçek hem canlı hem de kutsaldır.²²⁸

Din, insanın hem aklını hem de duygularını kuşatan, sadece bilgi ya da duygu ile sınırlı kalmayan unsurdur. Din insana anlam, güven ve umut kazandıran fitrî bir rehberdir. Bu yönüyle din, bireyin sadece entelektüel ya da pratik ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda varoluşsal arayışlarını da karşılayarak onu hakikate ve kemale doğru yükselten bir yolculuğun temel taşıdır.

Din tanımlarına baktığımızda karşılaştığımız, “insanın dünya ve ahiret mutluluğunu tesis etme” amacı, bize din-insan ilişkisini anlama noktasında yeni kapı aralar. Din insan için yalnızca manevî anlamda tatmin sağlayacağı, varoluşu ile ilgili belli

²²⁴ Megüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 357.

²²⁵ Mısırdan Çıkış: 3/5.

²²⁶ Meriç, “Din ve Din İnsan İlişkisi”, 26.

²²⁷ Meriç, “Din ve Din İnsan İlişkisi”, 27.

²²⁸ Meriç, “Din ve Din İnsan İlişkisi”, 28.

sorularına cevap verebileceği bir öge değil, onun bizzat dünyada ihtiyaç duyduğu düzeni de sağlayacak unsurdur. Bu yönüyle din yalnız bireyi ilgilendiren bir unsur olmaktan çıkar ve toplumsal bir nitelik de taşır.

Din, insanın kendini aşan bir kudrete bağlanıp inanması ve bu inancı doğrultusunda ciddi bir tarzda ferdî ve sosyal davranışlarda bulunmasıdır. Din olayının, ferdî ve aynı zamanda içtimaî bir olay olduğunda, doğu ve batı insanı hemen hemen müttefiktir.²²⁹

İnsanlar arasında “insanî” bir hayatın tesisi için gerekli olan nizam ve düzen; din, ahlâk ve hukukun koymuş olduğu değerler ile sağlanabilir. Din, ahlâk ve hukukun koymuş olduğu “günah”, “ayıp” ve “yasak” gibi değerler, bir anlamda insan hürriyetinin sınır taşlarıdır. Bu sebepten insanların bir arada huzur içinde yaşamaları ahlâk, din ve hukukun düzenlemeleri sayesinde mümkün olabilir.²³⁰

Dinin, ferdin sorumluluk duygusu ve ahlâkî etkinlik kazanması, toplumsal huzur ve barışı oluşturma, kamu düzenini ihlal eden olumsuz davranışlara karşı değişik aşamalarda bir dizi önlem getirme konularında vazgeçilemez bir olumlu katkısının bulunduğu, adeta iyi bir ahlâk anlayışının ve hukuk düzeninin kurulmasına en uygun zemini dinin hazırladığı, bu itibarla da hukukun ve ahlâkın dinle dayanışma içinde olması gerektiği açıktır.²³¹

Din, insanın hem duygu dünyasına hem de günlük yaşamına ve sosyal hayatına derin anlamlar katar. Yalnızca inanç sistemi olmakla kalmaz; aynı zamanda bireyin değer yargılarını, davranış biçimlerini ve hayat karşısındaki duruşunu şekillendirir. İnsan, yaşadığı zorluklar karşısında teselliye ve umudu çoğu zaman inancında bulur. Toplumsal yaşamda ise din, insanlar arasındaki dayanışmayı, saygıyı ve adaleti güçlendiren bir rehber niteliği taşır.

Din Tanrı merkezlidir, ama insan içindir; insan din için değildir. Din ile insan arasındaki ilişkiyi, teorisi önceden kurulan felsefî bir sistemin uygulamaya geçirilmesi uğruna, insanların araç olarak kullanılması anlamında, felsefî sistem ile insan arasındaki ilişkiye benzetmemek gerekir. Bu ilişkide felsefî sistem, gaye; insan ise vasıta. Yani insan sistem içindir. Gerekirse insan sistem uğruna feda edilebilir. İşte din insan içindir

²²⁹ Hasan Şahin, “İnsan Din İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1983, Sayı:1, 119.

²³⁰ Kılıç, *Dini Anlamak Üzerine*, 26.

²³¹ Ali Bardakoğlu, “Din Nedir? İnsan İçin Önemi Nedir?”, *Gençlik ve Din*, TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri, Ankara 1998, 5.

derken, insanın vasıta olmayıp, yeryüzünde Allah'ın halifesi olabilecek bir donanıma kavuşması anlamında, gaye olduğunu ifade edebiliriz.²³²

İnsanda bilme ihtiyacının yanı sıra takdir etme, değer verme ihtiyacı da vardır. Örneğin, sanat güzelliğe kıymet verme ihtiyacından doğduğu gibi, hukuk ve ahlâk, doğruluğa, adalet ve iyiliğe verilen değerlerden doğmuştur. Ancak din, bütün bu kıymetleri içerdiği gibi onları aşar ve bütün kıymetlerin Allah ile bağını kurarak onları kutsallaştırır ve evrenselleştirir.²³³

Din olgusu, çalışmamızın konusu olan Viktor Frankl'ın da insanın anlam arayışında üzerinde durduğu bir olgudur. Bilim insanı kimliği ile tarafsız kalma gayreti ile pek çok farklı görüşe saygı duyduğunu, hastalarını anlam arayışında asla dine yönlendirme gayreti hatta iması içerisinde olmadığını ifade etse de kişisel deneyimlerinde ve düşüncelerinde din olgusu ciddi bir alan işgal eder.

Frankl, agnostisizm ve ateizmi dahi dışarıda bırakmayacak kadar kapsayıcı, tarafsız, operasyonel bir din tanımı yaparak, hâlâ bir psikiyatrist olarak kalmaya devam ettim, demektedir. Dinle ilgilenmeyi sürdürürken onu, insanın en temel ve en insanî yönlerinden biri olan anlam istencinin dışı vurumu olarak görür. Bu bağlamda din, gerçekten de “nihaî anlamı bulma isteği” şeklinde tanımlanabilir.²³⁴

Viktor Frankl, kişinin dindarlığının kendi iç dünyasında şekillendiği, bu anlamda herkesin Tanrı'ya yönelmek için kendi dinini bulduğu bir dindarlıktan bahseder. Burada Martin Buber'in tinsel varlığın doğası olarak gördüğü Ben-Sen ilişkisinin duada doruğa ulaştığını ifade eder.²³⁵ Martin Buber'e göre, “Ben” ve “Sen” arasındaki ilişki aracısız olduğu için doğrudan gerçekleşmektedir. Yani hiçbir bilgi, tasavvur ve kavram hatta insanın hiçbir gayesi, amacı, hırsı, ümidi bu ilişkinin arasına giremez.²³⁶ Frankl'ın ortaya koyduğu bu düşünce kişisel bir din algısını, dinler ve mezheplerden bağımsız ya da onların üstünde bireysel bir din algısını ifade etmektedir. Aynı zamanda da duanın, insanın Tanrı ile kurduğu en yalın ve en içten ilişki biçimi olduğunu vurgulamaktadır.

²³² Kılıç, *Dini Anlamak Üzerine*, 11-12.

²³³ Mehmet Bayraktar, *Din Felsefesine Giriş*, Eskiye Yayınları, Ankara 2018, 132.

²³⁴ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 114-115.

²³⁵ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 111.

²³⁶ Karadağ, *Varoluşun Gizemi*, 29.

Frankl’a göre insanın dinî inancına dair bazı unsurları hazır olarak bulduğu, yani bazı olguları miras yoluyla benimsediği doğrudur; fakat bu hazır olarak bulduklarımız, soyut ya da evrensel arketipler değildir. Bunlar; babalarımızın duaları, kilisenin ritüelleri, peygamberlerin vahiyleri ve kutsal kişiliklerin davranışları gibi, belirli bir tarihsel ve kültürel bağlama ait somut aktarımlardır. Geçmişten gelen bu miras, insanın Tanrı’yı her seferinde yeniden keşfetmesini gereksiz kılar. Ancak bu, Tanrı’nın insanın içinde doğuştan, bir arketip olarak bulunduğu anlamına gelmez. Sahici ve doğal dindarlık, hiçbir şekilde arkaik yani basit dindarlık demek değildir. Bazı bireylerde görülen, öteden beri var olan ve zamanla bastırılmış doğal dindarlık ise, saf bir dindarlık olarak ortaya çıkar; fakat bu saflık, çocuksu anlamda bir inanç saflığıdır.²³⁷

Viktor Frankl daha önce “Tanrı ve İnanç Üzerine Düşünceleri” başlığında değindiğimiz, “bilinçdışı Tanrı” kavramıyla insanın Tanrı ile olan ilişkisinin her zaman farkında olunan bir bilinç düzeyinde gelişmediğini, çoğu zaman bastırılmış ya da fark edilmeyen bir yönelme biçimiyle var olduğunu savunur. Bu anlayış, dine doğuştan getirilen bir yönelimi çağırıştırır ve dinî duyguların yalnızca öğretilerle değil, içsel ve varoluşsal bir gereksinimle de ortaya çıktığını vurgular. Frankl’a göre insan, kendisi farkında olmasa bile Tanrı ile bir bağ kurma eğilimindedir. Bu bağ, insanın hayatı anlamlandırmasında da temel ilke olacaktır.

Aynı zamanda Frankl, dinî inancı nevrotik bir durum olarak gören anlayışa karşı çıkar. Ona göre sahici inanç bir dürtü değil, bir karardır. İnanç, tinsel ve varoluşsal bir düzlemde yaşanır; bireyin zorlanarak değil, içsel bir özgürlükle ulaştığı bir bilinç hâlidir.²³⁸ Frankl’ın din ve Tanrı anlayışı, modern psikolojiyle klasik inanç biçimleri arasında bir köprü niteliği taşır.

Modern insanın anlam krizleriyle boğuştuğu bir çağda Viktor Frankl, dini sadece geleneksel bir miras olarak değil, varoluşun en temel meselelerine yanıt arayan bir alan olarak değerlendirmiştir. Ona göre inanç, bilimsel ve psikolojik gelişmelerle çelişmek zorunda değildir; aksine, insanın ruhsal derinliklerinde kök salan bir anlam arayışıdır. Bu

²³⁷ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 60.

²³⁸ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 66.

yönüyle din, bireyin yalnızlığını aşmasına, acıyla başa çıkmasına ve yaşamına yön vermesine yardımcı olan en güçlü kaynaklardan biridir.²³⁹

Frankl, dinin insan psikolojisi üzerindeki iyileştirici etkisini teslim eder; ancak onun yalnızca bu etkisinden dolayı bir araç hâline getirilmesine karşı çıkar. Ona göre din, psikoterapötik etkiler gösterebilir; fakat temel amacı psikoterapi değildir. Bir diğer ifadeyle, din ruh sağlığına ve içsel dengeye katkı sağlayabilir; ancak bu katkı, onun asıl gayesi olan ruhî selametin, yani ruhun nihaî kurtuluşunun yerini alamaz.²⁴⁰

İnsanoğlu, bilinç sahibi bir varlık olarak kendi sonluluğunun farkına vardığında, bu sınırlılığını aşma çabası içerisinde aşkın olana yönelir. Çünkü sonlu olmak ve bunun bilincinde olmak insanoğluna yüklenmiş ağır bir yükür. Bu yükün altından ancak yüce bir varlığa yönelmek, sığınmak ile kalkabilir. Bu bağlamda din, bireyin içsel dünyasında meydana gelen manevî tecrübelerle şekillenirken, aynı zamanda toplumsal yapının inşasında da kurucu bir rol oynar. İnsan ile din arasındaki bu karşılıklı etkileşim, her çağda farklı biçimlerde tezahür etse de temel sorular değişmemektedir: İnsan kimdir, nereden gelmiştir ve nereye gitmektedir? İşte din, bu soruların hem bireysel hem de toplumsal düzeyde cevaplandığı en önemli mecradır.

²³⁹ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 68

²⁴⁰ Frankl, *Psikoterapi ve Din*, 68.

SONUÇ

İnsan, yalnız maddeden müteşekkil ve sadece biyolojik ihtiyaçları olan bir varlık değildir. O, yalnızca düşünen ya da çalışan bir varlık da değildir. Tüm bunların yanında soran, merak eden, anlamaya çalışan, kendini ve dünyayı anlamlandırmaya çalışan, kendisini bekleyen ölüm gerçeğinin farkında olan ve tüm şartlar içerisinde kendine bir yol çizmeye, yön tayin etmeye çalışan dünya üzerindeki yegâne varlıktır. İşte bu yol çizme ve yön tayini her insanı farklı yerlere götürebilmekte bazen de insanın hazin bir şekilde savrulmasına neden olmaktadır.

Bu noktada insanın yöneldiği en önemli mecra kuşkusuz din olmuştur. İnsanın dinle kurduğu ilişki, aynı zamanda kendiyle kurduğu ilişkinin derinleşmesini de sağlar. Din, içe dönük bir farkındalık yaratır; insanı sadece dış dünyaya değil, kendi iç evrenine de bakmaya çağırır. Vicdan, hesap verme, dua, tövbe gibi kavramlar, bu içsel yolculuğun duraklarıdır. Bu yolculuk sayesinde birey, kendi hatalarıyla yüzleşebilir, sorumluluk alabilir ve dönüşebilir. Böylece din, bireyin ruhsal olgunluğunu artıran bir gelişim süreci sunar.

Modern dünyanın insanın önüne koymuş olduğu, fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama, sevmeye, sevilme, hazzı ulaşma, daha üst boyutlarda saygınlık kazanma, kendini gerçekleştirme gibi hedeflerin, insanı manevî anlamda tatmin etmediği, tüm bunlara sahip olan insanların da boşluk hissini yenemedikleri bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. İşte tam bu noktada insanın bu hissi yenebilmesi için ihtiyaç duyduğu bir üst anlam arayışı ile Frankl, insanın kendinden yüce, aşkın bir varlığa inanma ihtiyacını ortaya koyar.

Araştırmamız sonucunda, Viktor Frankl'ın insan anlayışının, onu indirgemeci yaklaşımların ötesine taşıyan bir varoluşsal perspektif sunduğunu gördük. Frankl'a göre insan yalnızca biyolojik ya da psikolojik bir varlık değil; ruhsal bir öz taşıyan, anlam arayan bir varlıktır. Onun insan anlayışında beden, zihin ve ruhtan oluşan bir insan tasviri söz konusudur. İnsanı insan yapan en temel ve değerli unsur da ruh ya da başka bir ifadeyle maneviyattır.

Frankl'a göre, insanın varoluşu, kendini gerçekleştirme, onun özgür bir insan olarak alması gereken sorumluluğa bağlıdır. Özgürlük, bir boşluk değil, bir yükümlülüktür. İnsan kendini belirleyen şartlardan bağımsız değildir ancak yapıp

etmelerinde nihaî kararı verecek mercidir. İnsan, bu sorumluluğu yerine getirirken de kendisini aşan bir güce dayanma ihtiyacı duyar.

Araştırmamız sonucunda gördüğümüz bir başka husus ise, Viktor Frankl, modern dünyada yüksek refah seviyesine ulaşmış olan insanların da hayatlarında bir boşluk hissinin hatta onları intihara dahi sürükleyebilecek bir buhranın varlığını tespit etmiştir. Bu nokta da bu insanların en temel ihtiyaçlarının “anlam” olduğunu ortaya koymuş, geliştirdiği psikoterapi yöntemi ile insanın anlam arayışında ona yol göstermeyi hedeflemiştir. Modern dünyada yaşanan anlam krizlerine karşı Frankl’ın din anlayışı bir çıkış yolu sunmuştur. Teknolojik ilerlemelere rağmen insan, içsel boşluk hissinden kurtulamamaktadır. Bu “varoluşsal vakum” durumu, ancak aşkın bir anlamla doldurulabilir. Frankl’a göre din, bu aşkın anlamın en temel kaynaklarından biridir. Bu yönüyle din, bireyin ruhsal sağlığının da bir parçasıdır.

Araştırmamızda tespit ettiğimiz bir diğer konu ise, yaygın kabul gören psikolojik yaklaşımlar insanın varlığını sorgulamasını, anlamsızlık hissini bir nevroz olarak görürken Viktor Frankl bunun bir nevroz değil, insan olmanın gereği olduğunu ortaya koymuştur. Bu anlamda sorgulayan, varlığının nedenini anlamaya çalışan, hayatın anlamını kavrama çabası içinde olan kişi kendi varoluşunu meydana getirmektedir. Frankl’ın yaklaşımı, dini yalnızca geçmişin bir kalıntısı ya da bireyin duygusal zafiyetinin ürünü olarak görmez; tam tersine onu, insanın özündeki en derin hakikate temas eden bir yönelim olarak konumlandırır.

Din, insanın mutlak hakikate yönelme arzusunun bir ifadesidir. Bu arzunun tatmin edilmemesi, bireyi boşluk, anlamsızlık ve nihilizme sürükleyebilir. Modern insanın yaşadığı manevi buhranların temelinde, çoğu zaman bu aşkınlık arzusunun bastırılması ya da görmezden gelinmesi yatar. Frankl insanı özgür, sorumlu, vicdan sahibi ve içsel olarak anlam arayan bir varlık olarak tanımlamıştır. "Noetik boyut" olarak adlandırdığı manevî boyut, insanın dinî/manevî potansiyeline işaret etmekle kalmamış, aynı zamanda bu boyutun insan varoluşunun ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Bulgularımız, Frankl'ın din anlayışının, belirli bir dini geleneğe bağlı olmaksızın, evrensel bir aşkınlık ve anlam arayışına odaklandığını göstermiştir. Bu arayış, bireye hayatın en zorlu anlarında bile bir amaç ve umut sunarak, onun psikolojik dayanıklılığını artırmaktadır.

Dinin, varoluşsal boşluk karşısında bireyin hayatına bir yön ve içerik kazandırmadaki merkezi rolü, Frankl'ın düşüncesinin temel bir bulgusu olarak öne çıkmıştır.

Çalışmamızda, logoterapi ile varoluşçu analizin, sadece bireysel tedavi tekniği değil, aynı zamanda bir insan felsefesi olduğunu gördük. Bu felsefe, insanı değerlerle çevrili, sorumlulukla yüklü ve aşkınlığa açık bir varlık olarak tanımlar. Böyle bir tanım içinde dinin yeri inkâr edilemez bir şekilde merkezîdir. Çünkü anlam, en saf hâliyle, insanın Tanrı ile kurduğu ilişkide hayat bulur. Bu yönüyle logoterapi, çağdaş insanın hem ruhsal sağlığına hem de manevî arayışına hitap eden nadir yaklaşımlardan biridir. Bu aşma eylemi, çoğu zaman aşkın olanla, yani Tanrı'yla ilişki kurma çabasında kendini gösterir. Frankl'ın "bilinçdışı Tanrı" kavramı, insanın iç dünyasında bastırılmış ama etkili bir dinî yönelimi olduğunu gösterir. Bu yönelim her zaman farkında olunan bir bilinç düzeyinde değil; bazen bir suskunlukta, bir acının içinden geçen sessiz bir yakarıшта, bir sevgi eyleminde kendini ortaya koyar.

Frankl'a göre inanç, bir dürtü ya da bir alışkanlık değil, bilinçli bir karardır. İnsanın iç dünyasında doğan, onu aşkın bir varlıkla ilişki kurmaya yönelten bir çağrıdır. Frankl, dini herhangi bir psikolojik faydaya indirgemez. Din, onun için insanın içsel anlam arayışına açılan bir kapıdır. Bu nedenle Frankl, dini bir araçsallaştırma çabasına karşı çıkar; ona göre dinin terapötik bir işlevi olabilir ama bu onun aslî amacı değildir. Din, ruhun kurtuluşuna ve insanın hakikate yönelmesine hizmet eder.

Bu çalışmada ulaşılan temel kanaat şudur ki, insan anlam arayan bir varlık olarak, mutlak bir hakikate yönelme ihtiyacı içindedir. Bu yönelimi göz ardı eden her psikolojik ya da toplumsal yaklaşım, insanın varoluşunun yalnızca bir kısmını görmüş olur. Frankl'ın logoterapi yöntemiyle şekillendirdiği insan anlayışı, bireyi bir bütün olarak ele alırken dinin bu bütünlükteki yerini de açık biçimde ortaya koyar. Nihayetinde din, insanın kendiyle, dünyayla ve nihaî anlamla kurduğu ilişkinin merkezinde yer almakta; onu yalnızlıktan, boşluktan ve anlamsızlıktan çekip çıkararak, anlamlı bir varoluşun kapılarını aralamaktadır. Frankl'ın bakışı, çağımız insanına hem psikolojik derinlik hem de manevî direniş gücü kazandıran, umut dolu bir yaklaşım olarak değerini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (Çev.: Ahmet Gelişgen), Say Yayınları, İstanbul 2015.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2022.
- Akıncı, Adem, “İnsanın Anlam Arayışında Din Temeline Dayalı Ahlâkî Değerler ve Ahlâk Eğitimi”, *Tabula Rasa: Felsefe -Teoloji*, IV(12), 2004, 7-24.
- Akkağıt, Şerif Fatih, “Aristoteles’te İnsan Kavramı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 42, 2022, 124-151.
- Alper, Hülya *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2019
- Aristoteles, *Fizik*, (Çev.: S. Babür), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- Aristoteles, *Ruh Üzerine*, (Çev.: A. Uluç), Alfa Yayınları, İstanbul 2020.
- Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2020.
- Aydın, Mehmet S., “İnsan-ı Kâmil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2020, XXII, 330-331.
- Bardakoğlu, Ali, “Din Nedir? İnsan İçin Önemi Nedir?”, *Gençlik ve Din*, TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri, Ankara 1998.
- Batthyany, Alexander, “Giriş”, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, (Çev.: Nevin Tali Ölçer), İstanbul 2020.
- Bayraktar, Mehmet, *Din Felsefesine Giriş*, Eskiyei Yayınları, Ankara 2018.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2016.
- Çavuşoğlu, Halis, “Varoluşçuluğun Terminolojisinin Kökenleri ve Özcülüğün Kavramsal Epistemolojisi Üzerine”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, Bingöl, 2023, 1-16.
- Descartes, Rene, *Metod Üzerine Konuşma*, (Çev.: K. Sahir Sel), İstanbul 1984.
- Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, (Çev.: Fuat Aydın.) Ataç Yayınları, Ankara 2005.
- Fârâbî, *Fusûlü’l-Medenî*, (Çev.: Hanifi Özcan), Litera Yayıncılık, İstanbul 2008.

- Frankl, Viktor E., *Tıbbi Ruhsal Bakım*, (Çev.: Sevgi Tuncay), Totem Yayınları, İstanbul 2022.
- Frankl, Viktor E., *Anlam İstenci*, (Çev.: Mustafa Yalçinkaya), Totem Yayınları, İstanbul 2021.
- Frankl, Viktor E., *Anlamsızlık Hissi*, (Çev.: Defne Şen), Mundi Kitap, İstanbul 2024.
- Frankl, Viktor E., *Duyulmayan Anlam Çılgılığı Psikoterapi ve Hümanizm*, (Çev.: Selçuk Budak), Totem Yayınları, İstanbul 2018.
- Frankl, Viktor E., *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, (Çev.: Veysel Ataman), Say Yayınları, İstanbul 2021.
- Frankl, Viktor E., *İnsanın Anlam Arayışı*, (Çev.: Özge Yılmaz), Okyanus Yayınevi, İstanbul 2023.
- Frankl, Viktor E., Lapide, Pinchas, *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, (Çev.: Nevin Tali Ölçer), Totem Yayınları, Ankara 2020.
- Frankl, Viktor E., *Psikoterapi ve Din Bilinçdışındaki Tanrı*, (Çev.: Zeynep Taşkın), Say Yayınları, İstanbul 2021.
- Frankl, Viktor E., *Yaşamak için Bir Nedeni Olan*, (Çev.: Mustafa Yalçinkaya), Totem Yayınları, İstanbul 2021.
- Frankl, Viktor E., *Yaşamı Karşılama*, (Çev.: Duygu Bolut), Okyanus Yayınevi, İstanbul 2022.
- Freud, Sigmund, *Haz İlkesinin Ötesinde*, (Çev.: Ahmet Cemal), Metis Yayınları, İstanbul 2000.
- Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu*, (Çev.: Niyazi Berkez), Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.
- Freud, Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği Bilim ve İman*, (Çev.: H. Zafer Kars), Kaynak Yayınları, İstanbul 1994.
- Fromm, Erich, *Özgürlükten Kaçış*, (Çev.: Şemsa Yeğın), Payel Yayınları, İstanbul 1996.
- Gazâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, (Çev.: Mehmet Ali Aytaç), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- Gündüz, Şinasi *Dinler Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

- Gürses, H., “Modern Dünyada Anlam Arayışı ve Viktor Frankl’ın Logoterapi Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 2009, 137-154.
- Güven, Mustafa, “Kültürün Bir Unsuru Olarak Din”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Batman, 2012, 933-948.
- Hökelekli, Hayati, “Fıtrat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:13, İstanbul 1996, XIII, 47.
- Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lugatı*, Cilt: 2, İstanbul 1928.
- İbn Sînâ, *en-Necât*, (Çev.: Ali Durusoy), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.
- İlk, Gülnur ve Bilici, Mustafa, “Viktor Frankl Örneği ile Varoluşçu Psikolojide Din ve Maneviyat”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(17), 45-62.
- Karadağ, Fırat, *Varoluşun Gizemi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2025.
- Karagöz, İsmail, “İnsan, Din ve Peygamber”, *Diyanet İlmi Dergi*, 37(3), 2001, 5-35.
- Keskin, Uğur, “Yaşlılık Sürecinin Frankl’ın Psikolojik Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 2019, 1-16.
- Kılıç, Recep *Dini Anlamak Üzerine*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.
- Kırbaçoğlu, Hayri, *Çağımızda Dinî Düşünce Problemleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.
- Kindî, “Nefs Üzerine”, *Felsefî Risaleler*, (Çev.: Mahmut Kaya), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- Köktaş, M Emin, *Türkiye’de Dini Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul 1993.
- Mengüşoğlu, Takiyettin *İnsan Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.
- Meriç, Ümit “Din ve Din-İnsan İlişkisi”, *Üçüncü Bine Girerken İslam*, TDV Yayınları, Ankara 2005.
- Özçelik, Gülistan, *Viktor Frankl’ın Eserlerinde Dini İnancın Anlam Arayışındaki Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şırnak 2023.

- Özkan, Fatih, “Sokrates ve Platon Felsefesinde İnsan Sorunu”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, 2019, 1-20.
- Plantinga, Alvin, *Tanrı, Özgürlük ve Kötülük*, (Çev.: Musa Yanık), Fol Yayınevi, Ankara 2022.
- Platon, *Phaidon*, (Çev.: A. Erol), Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
- Sartre, Jean Paul, *Varoluşçuluk*, (Çev.: Asım Bezirci), Say Yayınları, İstanbul 2000.
- Sartre, Jean-Paul, *Varlık ve Hiçlik*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İthaki Yayınları, İstanbul 2011.
- Selçuk, Mualla, "İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy", *İslam'ın Işığında Kadın*, T.D.V. Yay., Ankara 1998.
- Shaffer, Jerome A., *Bilinç Ruh ve Ötesi*, (Çev.: Turan Koç), İz Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Şahin, Hasan, “İnsan Din İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, 1983, 111-130.
- Taslaman, Caner, “Bedenin ve Ruhun İki Ayrı Cevher Olup Olmadığı Sorununa Karşı Teolojik Agnostik Tavrı”, *M. Ü. İlahiyatı Fakültesi Dergisi*, Sayı: 33, 2007, 41-68.
- Tillich, Paul, *İmanın Dinamikleri*, (Çev.: Fahrullah Terkan, Salih Özer), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- Topçu, Nurettin, *İsyân Ahlakı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.
- Tümer, Günay, “Din”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IX, 312.
- Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Teodise*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2021.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *İslam Düşüncesinin Problemlerine Giriş*, (Sad.: Recep Kılıç), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Yazoğlu, Ruhattin, *Dini Çoğulculuk*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Yazoğlu, Ruhattin, *Ruh, Ölüm ve Ötesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Yeşilçayır, Celal, “Viktor E. Frankl’ın Yaşam Felsefesi ve Anlam”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 18, 2022.

Yüksel, İbrahim, “Varoluşsal Anlam Arayışı ve Kutsalın Etkisi”, *GAB Akademi Dergisi*, Ankara, Aralık 2021, 66-88.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Gülbahar GÜLER AKGÜL
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği
Y. Lisans Öğrenimi	
İş Deneyimi	
Stajlar	Tatbikat İlkokulu Celal Akın İlkokulu Sabancı Ortaokulu
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	